פון קעמפן חורבן

ציטשריפט פאר געשיכטע פון יידישן לעבן בעתן נאצי־רעזשים

רעדאקטאר:
י. קאפלאן

אַרויסגעגעבן פון צענטראל.
היסטאָרישער קאָמיסיע ביים
צענטראל קאָמיטעט פון די
באַפרייטע יידן אין דער
אַמעריקאַנער זאָנע.

Nr. 7 מינכען, מאי 1948

אינהאלט

צום חורבן לימע (אריינפיר=וואָרט)	י. קאפלאן	3
חורבן קאָוונע	ד"ר שמואל גרינהויז	6
בלעטלער פון קאָוונער עלטעסטנראט (בין נאָך דער גרויסער אקציע)	יעקב גאָלדבערג	30
דער זיבעטער פאָרט	יצחק נעמענטשיק	58
ביאליסטאָק		
א. די לעצטע אויפשטענדלערס אין ביאליסטאָקער געטאָ	הרב אביעזר בורשטין	71
ב. דער לעצטער וועג פון 1200 ביאליסטאָקער קינדער	ה. שפרונג=לעווקאָוויץ	74
איבערלעבונגען אלס אריערין פון יידישן גלויבן	אננא האָלצמאן	80
דראַמאַ	חיים פּאַרדאָ	88
מיינע איבערלעבונגען בעת דער מילחמה (פון דער סעריע קינדער=ארבעטן)	יוסף שוסטער	91
יידישע בריגאדעס (געטאָ=ליד)	א. אקסעלראָד	95
ביים געטאָ טויערל (געטאָ=ליד)	א. אקסעלראָד	96
שאנצער=לאגער (לאגער=ליד)	א. היימאן	97
אַן אלטע יידענע קלאַפּט אין טיר (געטאָ=ליד)		100
נאצי=דאָקומענטן		101
בילדער פון דער נאצי=צייט		103
פון שארית הפליטה=פרעסע (ארטיקלען=רשימה)		107
טעטיקייטס=באריכט		110
כראָניק		113
באקומען אין ארכיוו פון צה"ק		115

דאָס גרונט=אחריות פאר די אָנגעגעבענע פאקטן אין די געדרוקטע ארבעטן טראָגן די מחברים אוז עדות גופא. וועגן באמערקטע אומפינקלעכקייטן וועלט דורכווייס געפעטן אויפמערקזאם צו מאכן דער רעדאקציע, וואָס וועט מיט דאנק אריינגעגעבן די נייטיקע אויסבעסערונגען.

N 93

פון קעמפן חורבן

צייטשריפט פאר געשיכטע פון יידישן לעבן בעתן נאצי־רעזשים

רעדאקטאר: י. קאפלאן

מינכען, מאי 1948 — № 7

צום חורבן ליטע

ארייגפיר־וואָרט

נאָענט צום מיזרח־ברעג פון באלטישן ים, אין צפון־מיזרח ווינקל פון דעם אלטן ליטווישן גרויס־פירשטנטום און נאָך דעם א מייל פון דער אמאָליקער זשעמשפאָספאָליטא, האָט זיך דורך הונדערטער יאָרן פארוואָרצלט א קערנדיקער יידישער קיבוץ. געווען איז דער קיבוץ אויף אָט דעם באָדן א פאָלקס־טייל פון דעם גרויסן מיזרח־אייראָפעאישן יידישן בלאָק, אָבער פארשיידענע סיבות, וואָס זיינען אפשר אויך פארבונדן מיט קלימאט און לאנדשאפט, ווי אויך מיט שכנישע בא־ציאונגען און אדמיניסטראטיוע באדינגונגען, האָבן מיטגעווירקט צו דער אויס־קריסטאליזירונג פון געוויסע אייגנארטיקייטן ביי דעם דאָרטיקן יידן. וועָן אָט דער נעביס איז שפעטער געוואָרן א מייל פון צארישן רוסלאנד און נאָך שפעטער, שוין אין אונדזער דור, א באזונדערע מדינה, די אזוי גערופענע זעלבסטשטענדיקע ליטע — האָט אָט דער קיבוץ יידן דאָרט ניט אויפגעהערט צו ממשיך זיין וויטער זיין באזונדערן אייגנארטיקן לעבן און נאָך מיט מער שוונג צו אנטוויקלען זיין רעלי־גיעזע און מאָראלישע, ווי אויך זיין נאציאָנאלע און סאָציאלע קולטור.

ליטע איז געווען וועלט בארימט מיט אירע גאונים און ליכט־התורה, מיט

אירע ישיבות אוּן מוסר־באוועגונג, מיט איר השכלה אוּן חובבי ציון, מיט אירע יידישע סאָציאַלע באוועגונגען אוּן יידישע שולן, מיט אירע גרויסע שרייבערס אוּן קולטור־בויערס, מיט אירע נאציאָנאַלע טוערס אוּן העברעאישן שולוועזן. —

אוּן אָט דער יידיש פּאַרוואָרצלטער שעפּערישער קיבוץ איז דורך דעם נאצי־רעזשים אין א פּאָר יאָר פּארשניטן געוואָרן ביז 95 (פּינף אוּן נייַנציק) פּראָצענט!

ווי אן אוראַנאַן האָט זיך איבערגעפּראַנגן דער דייטשער אָנגריף איבער אָט דער ערד, וואָס ליגט האַרט ביי דער דייטשער גרענעץ. שוין אין די ערשטע שעהן פּוּן קריגס־אויסברוּך אין 1941 זיינען שטעט אירע געלעגן אין די דייטשע הענט, אוּן אין מעג געציילטע האָבן זיך שוין די אלע ליטווישע יידן געצאַפּלט אין די נאצי־נעצל. יחידים נאָר האָבן מיט גרויסע ניסים באוויזן צו ראטעוון זיך קיין רוּסלאַנד.

אָנהייבנדיק פּוּן צווייטער העלפּט 1944, מיטן צוריקצי פּוּן די דייטשן פּוּן ליטע, אוּן אזוי ביז דער דייטשער קאַפּיטולאַציע אין מאי 1945, זיינען דורך די אַליירטע אַרמייען דאָ אוּן דאָרט באַפרייט געוואָרן שיעטערע הייפלער נאָר לעבנגע־בליבענע ליטווישע יידן. א קלייַנער טייל פּוּן זיי זיינען געווען אויסבאהאלטן אין ליטע גופא שוין פּוּן לעצטער, אָדער זיי האָבן זיך, אונטער דער גרעסטער לעבנס־געפאר, אָפּגענבעט פּוּן די מראָנספּאָרטן ביים לִיקווידירן די געטאָס אין קאָוונע אוּן שאוול. דער גרעסטער טייל פּוּן די על־פּי־נם לעבנגעבליבענע ליטווישע יידן איז באפרייט געוואָרן פּוּן די דייטשע קאצעטן אין מיזרח־פּרייסן (פּרויען) אוּן אין בייערן (מענער). די צאָל שרידים פּוּן די ליטווישע יידן איז נאָר קליין אוּן זיינען היינט איבער א וועלט צעוואָרפּן.

נאָר וויניק יידן זיינען היינט דאָ אין ליטע גופא. א שוואך יידיש לעבן פּולסירט דאָרט. ניטאָ אין ליטע אפילוּ אוועלכע יידישע קערפּערשאפּט, וואָס זאָל זיך אָפּגענעבן מיט א מצבה־זיכרון דעם אומגעקומענעם יידנטום דאָרט; מיר הערן ניט פּוּן זאמלען דאָרט מאטעריאלן פּוּן יידישן חורבן. קיין איין ערנסט ווערק איז נאָך ביז היינט ניט דערשינען וועגן אונטערגאנג פּוּן דעם ליטווישן יידנטום. א יידנ־טום אָן א קדיש!

די צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע אין מינכען, אויסנוצנדיק וואָס היינט צו טאָג געפינט זיך אין דער אמעריקאנער זאָנע דער רוב מנין אוּן רוב בנין פּוּן שארית ליטע, האָט זיך געזוכט די איניציאטיוו אוּן מי צו זאמלען דאָ אויפּן אָרט, אוּן מיט דער הילף פּוּן די ליטווישע יידן, וואָס מער מאַטעריאַל פּוּן חורבן ליטע אוּן דאָס צו פּארעפנטלעכן אין א ריי נומערן „פּוּן לעצטן חורבן". פּוּן דער צענט־ראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע איז אויך פּארויסגעזוכט נאָר דעם צו ארויסגעבן א ספּעציעלן ליטע־בוך, וואָס וועט אריינגעמען די פּארשיידנסטע מאטעריאלן וועגן חורבן ליטע, סיי פּוּן די געדרוקטע אין צייטשריפּט, ווי אויך פּוּן דעם אַרכיוו פּוּן צה"ק.

ניט לייכט קומט אָן די אַרבעט. יעדער ייד שטייט דאָ היינט אויפן וועג; א סך האָבן דורך די יאָרן פּיין אוּן וואנדערונגען אויך ניט וויניק פּארגעסן. אוּן זייערע באשרייבונגען ליידן פּוּן אומקלאָרקייטן. דאָך איז צוּ האָפּן, אז די זאך פּוּן אויפּבּרענגען אַן אָנדענק פּוּן חורבן ליטע וועט דורך דער דאָזיקער אַרבעט בּאַקומען אַ געווּיסן תיקוּן. לאָמיר נאָר ניט קארגן קיין מי בּיים אויפשטעלן א ספר־זיכרון פּאר דעם טראגיש אומגעקומענעם קיבוץ ייִדן — דעם באריימטן ליטווישן ייִדנטום!

י. קאפּלאן

חורבן קאָונע

איך וויל דערציילן וועגן דער אגאָניע און אומטערגאנג פון דער יידישער קאָונע.

קאָונע — די גרויסע יידישע קהילה, עיר ואם בישראל, די שטאָט אויף די נעפֿלדיקע ברעגעס פון ניעמאן און וויליע, די שטאָט פון קרומע געסלעך און איינגעפאלענע בתי־מדרשים, די שטאָט פון ר' יצחק אלחנן און סלאבאָדקער ישיבה, די שטאָט פון אברהם מאפו און בעל מחשבות, די שטאָט פון שטילע חלומות און ברויזנדיקן יידישן לעבן, די שטאָט פון רבנים און סוחרים, די שטאָט פון יידישע ארבעטערס און יידישער שפראך און נאציאנאלן באוואוסטזיין. —

מענטשן קענען פרעגן.

צי האָט דאָס איבערהויפט א זין צו פֿראָווינציאליזירן אונדזער גרויסע מראָניק, צו פארפֿולוועלקערן אויר און צו צעשפאלטן אין אין לאָקאלע שרעק־בילדער.

מענטשן קענען פרעגן.

צי וועלט ניט דורך די פיל לאָקאלע בילדער פארקריפלט די גרויסע היסטאָרישע ליניע, וואָס איז געווען דיקטירט דורך איין ווילן דורך איין ציל. און צי איז דאָס ניט צו פיל כבוד פאר די בעסטיעס, זיך אזוי־ברייט און ענגוי אָפּצושטעלן אויף די סאדיסטישע קאָמפּאָזיציעס פון די לאָקאלע אויספירערס.

מענטשן קענען פרעגן.

צי האָט דאָס א דערציערישן און פּאָליטישן זין זיך צו טוליען צו די בילדער פון דער שרעקלעכער פארגאנגענהייט; צי דערוויימערט דאָס אונדז ניט פון פּאָזיטיוון אויפבוי; צי צעשטערט דאָס ניט אונדזער פסיכיק און צי ברענגט דאָס ניט אריין אן אומגעזונטע דערשיינונג פון פיל ריידן וועגן פארגאנגענהייט אין נוסח פון וכל המרבה לספר הרי זה משובח.

און אָט די מענטשן וויל זיך ענטפערן.

נאָר אין די לעקציעס פון די פראָפעסאָרן איז דער היסטאָרישער פּראָצעס א גרויע ליניע. אין דעלן היסטאָרישן פארלויף האָבן עקסיסטירט אינצל־בילדער. און פון די אינצל־בילדער איז אינדוקטיוו געשאפן געוואָרן דאָס גאנצע בילד. עס

קאוונע, אלטשטאדט

איז אונדזער אויפגאבע, די אויפגאבע פון די לעבנגעבלִיבענע, צו לאָזן פאר די צוקונפטיקע געשיכטס־שרייבערס דעם מאטעריאל פון אינדיווידועל־געשיכטלעכן לעבנסבילד.

און אָט די מענטשן ווילט זיך ענטפערן.

עס איז דאָ אן אונטערשייד צווישן דער אלגעמיינער און דער יידישער גע־שיכטע. די אלגעמיינע געשיכטע איז פראגמאטיש. פאר איר איז וויכטיק דער אויג־היטלעכער „פערניכטונגסווילע" פון דייטשן פאשיזם און ניט די סאדיסטישע קאָמ־פּאָזיציעס פון אייגצלנע לאָקאלע אויספירערס. אנדערש — די יידישע געשיכטע. די יידישע געשיכטע איז א געשיכטע פון אייגצלנע געאָגראפישע קיבוצים. דאָס אויפקומען, די אנטוויקלונג און דער אונטערגאנג פון די אייגצלנע קיבוצים — דאָס איז דער אינהאלט פון דער יידישער געשיכטע. דאָס יידישע פאָלק באשטייט פון דריי גרויסע גרופּעס — דאָס אָריענטאלישע, דאָס ספרדישע און דאָס אשכנזישע יידנטום. דאָס לימווישע יידנטום איז א טייל פון דער אשכנזישער גרופּע. די גע־שיכטע פון לימווישן יידנטום איז היינט פארענדיקט. דאָס וואָס איז געבליבן אין לימע איז נאָר א שפּלימער נאָך א שמורעס. און דערפאר האָט דער צוגויפקום פון די לימווישע יידן, וואָס איז פאָרגעקומען בשעת דעם ציוניסטישן קאָנגרעס אין באזל (דעצעמבער 1946), באשלאָסן אויפצושטעלן דעם לימווישן יידנטום א גע־שיכטלעכע מצבה אין פאָרעם פון א גרויסן ווערק „די געשיכטע פון לימווישן יידנ־טום". אזא ווערק וועט זיין א בוישטיין פון דער יידישער געשיכטע. און די מאָנא־גראפיעס וועגן לעבן און טויט פון אייגצלנע קהילות וועלן דינען אלס מאטעריאל פאר די בוישטיינער. וויר עס האָט געזען די ווונדערבארע אויסגאבע „1000 יאָר פּינסק", דער וועט פארשטיין, וואָס פאר א נאציאָנאלער קולטור־ווערט קען ליגן אין אזלכע „לאָקאלע" ארבעטן.

און אָט די מענטשן ווילט זיך ענטפערן.

עס האָט א דערציערישן און פּאָליטישן זין ניט צו פארגעסן די שרעקלעכע בילדער פון אונדזער נאָענטער פארגאנגענהייט. און דער זין איז — „זכור את אשר עשה לך עמלק". און דער זין איז — ניט צו פארגעסן די געשיכטלעכע לערע. און דער זין איז — אפשר צו שטערן דעם אויפבוי, אָבער נאָר דעם אויפבוי אויף דער זאמדיקער ערד, אויף דער ערד, ווו עס קען זיך די זעלבע שרעקלעכע געשיכטע איבערחזרן, אויף דער ערד, ווו עס קען אראָפּגעווישט ווערן. אָבער די בילדער שטערן ניט דעם סאָלידן אויפבוי, דעם אויפבוי אויף א פעסטן באָדן. אזא אויפבוי וועלט דורך די בילדער פון פארגאנגענהייט נאָר אויפגעמוטערט.

דער באשלוס דורכצופירן פּראקטיש די מאָטאָלע פארניכטונג פון די יידן איז אָנגעקומען געוואָרן דורך די דייטשן אין ערשטע סעפּטעמבער־טעג 1939. דאָן איז פאָרגעקומען אין בערלין אין רייכס־זיכערהייטס־הויפּט־אָמט אַ פּאָליטישע באָראָטונג מיט היטלערן בראש, ווו עס איז באשלאָסן געוואָרן, אַז דאָס ענדציל, די

מאַטאַלע פארגיכטונג פון די יידן, פארלאנגט א סאָלידע צוגרייטונג אין מעכנישן און ווירטשאפטלעכן זין. אוֹן דערפאר איז אָנגענומען געוואָרן א פּלאן פון פינף כסדרדיקע פאזעס ביז צום דערגרייכן דאָס ענדציל:

1. קאָנצענטרירונג פון די יידן בייַ גרעסערע אייזנבאן־פונקטן.
2. פארגיכטונג פון די יידן אין די פארבליבענע קלייַנע פּלעצער.
3. פארגיכטונג פון די געפערלעכע יידן אין די קאָנצענטראציע־פונקטן.
4. פארגיכטונג פון די ניט־ארבעטספעאיקע.
5. פארגיכטונג פון רעשט נאָכן „זיג".

אָט די פּראָגראם איז געווען מיטגעטיילט דעם 21סטן סעפטעמבער 1939 אין א געהיימען שנעלבריוו פון ס"ס־פירער היידריך אונטערן נומער 288/39 2.

מיט דער פארגיכטונג פון די יידן האָט אָנגעפירט די בארימטע אָפּטייַלונג 4 פון רייכס־זיכערהייטס־הויפּטאמט, וואָס בראש פון איר איז געשטאנען דער ס"ס־פירער עשמאן. די אָפּטייַלונג האָט עס דורכגעפירט דעם מאָדע פון 6 מיליאָן יידן; 2 מיליאָן דערמאָרדעט דורך די איינזאַץ־קאָמאנדעס, אוֹן 4 מיליאָן אין די גאַז־קאַמערן פון אוישוויץ, מיידאַנעק, טרעבלינקע אוֹן אין די אַנדערע קאַצעטן.

אלם פּועל־יוצא פון אָט דער פּאָליטיק איז פארגיכטעט געוואָרן דער ליט־וויש־יידישער קיבוץ; אוֹן אַלם פּועל־יוצא פון אָט דער פּאָליטיק איז דורכגעפירט געוואָרן דער הויבּן פון יידישער קאָוונע.

דער הויבּן קאָוונע, די אַנאָניע אוֹן דער אונטערגאַנג פון יידישער קאָוונע, האָט געדויערט 3 יאָר, פון 22סטן יוני 1941 ביז דעם 13טן יולי 1944. אין פאר־לויף פון אָט די דריי יאָר האָט דאָס יידישע קאָוונע דורכגעמאכט פיר פעריאָדן. — דער ערשטער פעריאָד איז געווען דער פעריאָד פון באטויבנדיקער דערשיטערונג; דער צווייטער איז געווען דער פעריאָד פון פארקראמפטן שמערבּז צו אויסהאלטן; דער דריטער איז געווען דער פעריאָד פון האָפענונג אוֹן ווידערשטאנד; אוֹן דער לעצטער איז געווען דער פעריאָד פון האָפענונג אוֹן טויט־שרעק.

פאר דער בריימער יידישער מאסע איז דער אומגליק אויסגעבראָכן ווי א בליץ אויפן פרייַלעך־קלאָרן הימל. עס איז געווען א בליץ־אומגליק.

נאָר יחידים וואָס זיינען געווען אין כסדרדיקן קורס פון די פּאָליטישע דער־שיינונגען האָבן געזען דעם אָנקומענדיקן שטורעם.

אין פעברואַל 1941 איז מארשאַל זשוקאָוו באשטימט געוואָרן פארן שעף פון רוסישן געניראַלשטאב.

אין מאי 1941 איז סטאַלין באשטימט געוואָרן אלם פּאָרזיצער פון פּאָלקס־קאָמיסארן־ראט אויפן אָרט פון מאָלאָטאָוון.

דעם 12טן מאי 1941 האָט רודאָלף העס אוועקגעפירט קיין ענגלאנד דעם פּאַרשלאָג, אז ענגלאנד זאָל בלייבן נייטראַל אין דעם קרייַג־צוג וואָס היטלער וועט אָנהייבן קעגן באָלשעוויזם.

אָנפֿאַנג יוני 1941 האָט דער ענגלישער ראַדיאָ אָנגעהויבן צו שלאָגן אליארם, אז דייטשלאנד קלייבט זיך אָנצוגרייפן רוסלאנד, אוּן דעם 10טן יוני האָט דער זעלבער ראַדיאָ געבראכט די ידיעה, אז דייטשלאנד האָט קאָנצענטרירט אויף דער רוסישער גרענעץ 196 דיוויזיעס.

דעם 14טן יוני האָט די רוסישע סעלעגראפן־אגענטור „טאס" דעמענטירט די ענגלישע ידיעות וועגן דייטשע מיליטער־קאָנצענטרירונגען אויף דער רוסישער גרענעץ.

דעם 21סטן יוני האָט דער ענגלישער ראַדיאָ מיטגעטיילט וועגן אַלגעמיינער מאָביליזאַציע אין רומעניע אוּן פינלאַנד.

דעם 21סטן יוני אין אָוונט האָבן נאָר יחירים פארשטאנען, וווּ מען האלט אין דער וועלט. —

רואיק אוּן אומשולדיק זיינען געשלאָפן די קאָוונער יידן די נאכט פון 21סטן אויפן 22סטן יוני. אנדערע האָבן גראָד די נאכט נאָך געפֿראוועט בעלער אוּן פאר־ווילונגען. פֿלוצעם . . . 3 א זייגער ביינאכט האָבן זיך דערהערט אויפרייסן אין דער שטאָט. דייטשע אעראָפֿלאנען האָבן באָמבארדירט דעם קאָוונער אעראָדראָם. עס זיינען געווען עטלעכע הונדערט דערהרגעטע אוּן פארוווּנדעטע.

4 א זייגער אין דער פרי זיינען די דייטשן אריבער די רוסיש־לימוישע גרענעץ.

6 א זייגער אין דער פרי, דעם 22סטן יוני, האָט געבעלם גערעדט אין דייטשן ראדיאָ, אז דייטשלאנד הייבט אָן א קריג קעגן רוסלאנד.

דעם 23סטן יוני איז קאָוונע שוין געווען אין די העכט פון לימווישע פֿאר־מיזאנער.

דער קאָוונער ראדיאָ האָט געמעלדעט, אז עס האָט זיך געשאפן א לימווישע רעגירונג מיט פּולקאָווניק שקירפּא בראש. גלייכצייטיק האָט מען מודיע געווען, אז פאר יעדן באפאלענעם דייטש וועט מען שיסן 100 יידן.

דעם 22סטן אוּן 23סטן יוני זיינען יידן געלאָפן. געלאָפן מיינסטנס צו פוס, אוּן נאָר זייער ווייניק מיט באנען, מיט אויטאָס אָדער מיט פורן. מען איז געלאָפן אין דער ריכטונג צו ווילנע, צו ריגע. מען איז געלאָפן פון קאָוונע אין דער פּראָווינץ אריין. פון פּראָווינץ, ווידער, איז מען געלאָפן קיין קאָוונע.

געלאָפן אָן א קלאָרן ציל, געלאָפן אין פּאניק אוּן שרעק, געלאָפן ווי יידן לויפן, זינט יאָרהונדערטער, זינט יאָרטויזנטער. יידישער אנטלויפן.

עס האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן מאַסן־מאָרדן אוּן מאַסן־אַרעסטן פון יידן ווינער ערויבט. אוּן אויף די וועגן האָבן לימווינער ארעסטירט.

אויף די וועגן האָט מען שוין געטראָפן דייטשן. די דייטשן האָבן זיך באַוועגט שנעלער ווי די יידן אוּן האָבן זיי אריבערגעיאָגט. די דייטשן האָבן „געשיצט"

די יידן קענן די ליטווינער. די דייטשן האָבן נאָך ניט געהאט דעם באפעל צו מאָרדן, אוּן די ליטווינער האָבן אזא באפעל ניט באדארפט.

דעם 24סטן יוני זיינען די דייטשן אריין אין קאָווּנע.

עס האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן מאסנמאָרדן אוּן מאסן־ארעסטן פּוּן יידן דורך די ליטווישע פּארטיזאנער. ליטווינער פלעגן זיך ארייגרייסן אין די הייזער אוּן, מיט א תירוץ, אז מען האָט פּוּן דעם הויז געשאָסן, ארעסטירן די יידישע מענער, אמאָל אויך נאנצע יידישע פאמיליעס. די ארעסטירטע פלעגט מען אָדער דערשיסן אויף אן אָרט, אָדער אוועקפירן אויפן זיבעטן פּאָרט.

אין דער נאכט פּוּן 25סטן אויפן 26סטן יוני האָבן די ליטווינער אָרגאני־זירט א שרעקלעכן פּאָגראָם אין סלאבאָדקע. מיט העק אוּן מעסערס פלעגן זיי זיך ארייגרייסן אין יידישע הייזער אוּן שעכטן די מענטשן, האקן, דערשטיקן. 800 יידן זיינען אומגעקומען אין דער נאכט.

די כוואליע פּוּן אייגצל־מאָרדן אוּן ארעסטן האָט געבושעוועט אָן אויפהער ביז דעם באפעל וועגן שאפּן א געטאָ.

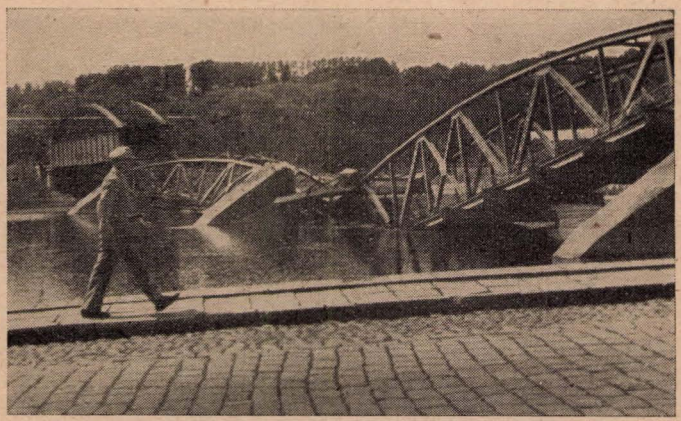
דעם 28סטן יוני האָט מען אויף א וויל אכזריותדיקן אופּן אומגעבראכט אין הויף פּוּן אויטאָבוסן־גאראזש אויף וויטאוטאָ פּראָספּעקטאם 60 מאן, צווישן זיי ד"ר בלומענטאל, פּאמיליע קלים. די מענטשן פלעגט מען דורך פּאָמפּעם ארייגנייגן וואסער, ביז זיי פלעגן פלאצן; מ'האָט פּוּן זיי אָפּגעשניטן אייגצלנע אברים אין בייזיין פּוּן א לאכנדיקער אוּן פּוּן פרייד שפּרינגעדיקער מאסע. טויזנטער מענטשן האָט מען אוועקגעשלעפּט אויפן 7טן פּאָרט. דאָרטן זיינען זיי געלעגן אין א טאָל אויף דער ערד, אָן עסן אוּן טרינקען, ארום זיינען געשטאַנען מאשין־געווער, אוּן ווען מען פלעגט זיך רירן פּוּן דער ערד, פלעגט מען שיסן. ביז צו דער ליקווידירונג פּוּן פּאָרט, וואָס איז פּאָרגעקומען דעם 7טן יולי, זיינען דאָרט אומגעקומען ביי 7000 יידן. נאָר זייער וויניק האָבן זיך פּוּן דאָרט גערואטעוועט דורך ליטווישע פּראָטעק־ציע אָדער שוהד (בערך 70 מאן).

די יידישע געזעלשאפּטלעכע איז געווען דערשלאָגן וווי נאָך א דונער. אייגצלנע געזעלשאפּטלעכע טוער האָבן זיך אָנגעהויבן געהיים צו פּארזאמלען, מאפּן א וואנט, זוכן מיטלען וווי צו אינטערוועניר קענן די „אומגעזעצלעכע" מאָרדן. וווי נאאיוו אוּן בלינד מען איז דאן געווען, אז מען האָט געוואָלט זוכן שוץ ביי די דייטשן קענן די ליטווישע פּאָגראָמשטשיקעס, ניט וויסענדיק, אז דאָס האָבן די דייטשן אַליין אָרגאַניזירט די „ליטווישע" פּאָגראָמען! צו דעם צווועק האָט מען גע־זוכט „דייטשע יוריסטן", וועלכע קענען דאָס דייטשע „רעכט" וועגן יידן. מען האָט זיך געווענדט צו מיין מילזימער קאָלעגע ד"ר סאנדלאָווסקי, וואָס איז געווען ביז 1938 דער יוריסקאָנסול פּוּן דער יידישער געמיינדע אין מילזים, אוּן צו מיר. ד"ר סאנדלאָווסקי, וואָס איז ערשט ניט לאנג געווען אנטלאָפּן פּוּן די דייטשן אוּן

האָט דערפאָר מורא געהאַט פאַר אינדיווידועלע פארפאַלגונגען, האָט זיך אַ טאָג פאר דעם געזומען דאָס לעבן, פארסמדיק זיך, די פרוי און דאָס קינד. מען האָט דאן איבערגעגעבן מיר און דעם פראָפעסאָר פון קאָוונער אוניווערסיטעט שמעון בעליאצקין צו אויסארבעטן א יורידישן מעמאָראנדום, וואָס מיר האָבן נאטיר=לעך ניט געקענט מאכן.

עם האָבן זיך פארזאַמלט צוויי גרופּעס פון געזעלשאפטלעכע טוערס. די מער נאציאָנאלע האָבן זיך געטראָפן אין ווינונג פון אדוו' גארפונקעל, די מער בירגערלעך=ליבעראלע—בייַ ד"ר ראביגאָוויטש און ד"ר גריגאָרי וואָלף.

איין גרופּע פון אָט די טוערס האָט זיך געוועגדט צום ווערמאכטס=קאָמענ=



קאָוונע. דער „גרינער בריק" בייַ שאנץ, צעשטערט אין די ערשטע טעג פון דייטש=סאָוועטישן קריג

דאנט מיט דער ביטע אָפּצושטעלן די פּאָגראָמען און די מאָרדן. מען האָט זיי געגעבן אן ענטפער, אז מיט דעם האָט צו טאָן דער זיכערהייטס=דינסט.

דעם 7טן יולי האָט דער קאָוונער רב דערהאלטן אן איינלאדונג צו קומען אין געשטאפּע. זייענדיק אלט, קראנק און ניט קיין „פארהאנדלער מיט גויים", האָט ער איינגעלאדן די אלטע עסקנים און זיי געשיקט. אָט די גרופּע איז געווָארן דער יידישער קאָמיטעט. אין אים זיינען אריין דער געוו' דירעקטאָר פון יידישן צענט=ראל=באנק ד"ר גריגאָרי וואָלף, דער פריערדיקער סיים=דעפוטאט און פאָרזיצער פון פועלי=ציון=צ"ס=פאראטיי אדוו' גארפונגעל, דער געוו' פאָרזיצער פון יידישן פראָנט=קעמפער=פאַרבאַנד און שמאָט=ראָטמאן אדוו' גאָלדבערג, און אַלטער בא=

קאנטער ארצט ד"ר ראבינאָוויטש, אוּן צוויי רבנים—דער שאנצער רב שמוּקלער אוּן דער גרוי' מילימער־ראבינער הרב סניגר. אָט דער קאָמיטעט האָט געקראָגן אַן „אויפקלערונג", אז די פּאָגראָמען מאכן די לימווינער, אוּן די דייטשן קענען זיך ניט אריינמישן אין די לימווישׁ־יידישע באציאונגען, אוּן אזוי ווי די לימווינער ווילן ניט לעבן צוזאמען מיט די יידן, מוּזן די יידן אוועקגיין אין א געטאָ.

אין א באריכט פוּן א ס"פּ־פּירער וועלט אָט דער מאָמענט באשריבן אזוי:

„אויסער דעם אָרגאניזירן אוּן דורכפירן די מאסן־עקזעקוציעס האָט מען גלייך אין די ערשטע טעג אָנגעהויבן צו שאפן אין די גרעסערע שטעט געטאָס. דאָס איז געווען באזונדערש נייטיק אין קאָוונע, ווו פוּן א באפעלקערונג פוּן 152.400 זיינען 30.000 געווען יידן. דערפּאר איז נאָכן ערשטן פּאָגראָם פּארוּפן געוואָרן א יידישער קאָמיטעט, וואָס איז געוואָרן אינפאָרמירט, אז די דייטשע מאכט וועט זיך ניט אריינמישן אין דעם קאָנפליקט צווישן יידן אוּן לימווינער. דער אייניציקער מיטל צו שאפן א נאָרמאלע לאגע מוּז זיין דאָס אָרגאניזירן פוּן א יידישער געטאָ. קעגן דעם פּראטעסט פוּן דעם יידישן קאָמיטעט איז געוואָרן אָנגעוויזן, אז עס זיינען נישטאָ קיינע אנדערע מיטלען צו פּארמיידן וויטערדיקע פּאָגראָמען. אויף דעם האָבן די יידן זיך דערקלערט גרייט צו טאָן אלץ וואָס איז מעגלעך, בכדי אריבערצופירן זייערע ראסן־ברידער וואָס גיכער קיין ווילנאמפּאלע, א שטאָט־טייל וואָס איז געוואָרן פּראָיעקטירט צו ווערן די יידישע געטאָ. דער שטאָט־טייל איז אַ דרייעק צווישן נייעמאן אוּן א בייטייך (וויליע). ער איז פּארבונדן מיט דער שטאָט נאָר דורך איין בריק, אוּן קען דערפאר לייכט ווערן בלאָקירט"

דעם 11טן יולי האָט די לימווישע שטאָט־פּארוואלטונג פּארעפנטלעכט א באפעל וועגן איבערזידלען די יידן אין ווילנאמפּאלע ביזן 15טן אויגוסט. דער באפעל האָט נאָר פּאָראויסגעזען, אז יידן מיט לימווינער קענען זיך פריוויליק בייטון מיט די הייזער, אוּן אז די יידן קענען מיטנעמען זייער פּארמעגן אין געטאָ אריין.

א פּאָר טעג שפּעטער האָט זיך אין קאָוונע געעפנט די דייטשע ציווילי־פּארוואלטונג, וואָס האָט אָנגעהויבן ארויסצוגעבן נייע פּראָדעקלאמאציעס. יידן האָבן נישט געטאָרט גיין אויף טראָטוּארן, געמוּזט טראָגן צווייע געלע לאָטעס, נישט געטאָרט פּאָרן אא"ו. אויך די געטאָ איז איבערגעגאנגען אין רשות פוּן דער ציווילי־פּארוואלטונג, בראש פוּן וועלכער עס איז געשטאנען דער ס"א־פּירער קראמער. זיין געהילף אין יידישע ענינים איז געווען דער מערדערישער אויסוואָרף יאָרדאן מיט זיין לימווישן געהילף קאמינסקאס.

אָנפאנג אויגוסט האָט מען דעם קאָמיטעט געהייסן אויסקלייבן אן „אָבער־יודע". דער אקט איז געזעלשאפטלעך אוּן היסטאָריש אינטערעסאנט. דער קאָמיטעט האָט צוזאמענגערופן אין רוים פוּן אן אלטער יידישער פּאָלקשול אויף דאוק־שאָם נאם אלע געוועזענע עסקנים, פּאָרשטייערס פוּן גרופּירונגען אוּן איבערהויפּט אלע „עפּנטלעכע" יידן, וועלכע עס איז מיגלעך געווען צו קריגן אין יענע טעג. מען

האָט פֿאַרגעלייגט פארשיידענע קאנדידאטן. אלע האָבן זיך אָפּגעזאָגט. צווישן אנדערע איז געווען פֿאַרגעלייגט ד"ר אלחנן עלקעס, וואָס איז ביז דאן געווען באקאנט כמעט נאָר ווי א מעדיצינער, ווי דער אָנגעזעענסטער דאָקטאָר אין קאָוונע, ווי א תלמיד־חכם אין יידישע ווסנשאפטן אוּן פֿילאָזאָפֿיע, אָבער־ניט א כלל־טוער. מען האָט אים געשיקט רופֿן. אויך ער האָט זיך אָפּגעזאָגט. אוּן אזוי ווי עס איז ניט געווען קיין בעסערער קאנדידאט אוּן מען האָט מורא געהאט פאר באשטימען אן „אָבערוּדע" פוּן אַנטי־געזעלשאפטלעכע עלעמענטן, האָט מען אָנגעהויבן עלקעסן צו בעטן. אוּן מענטשן, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין דער זיצונג, דערציילן א דראַמאטישן מאָמענט, ווי הרב שמוקלער, דער שאנצער רב, האָט זיך געווענדט צו עלקעסן מיט א מוסר־רעדע, אין וועלכער ער האָט אין נאָמען פוּן דין אוּן דת געבעטן אים זיך מקריב צו זיין פארן כלל. זיין רעדע האָט געטראָגן דעם כאראקטער פוּן אַ הספּד אוּן האָט זיך געענדיקט מיט אן אויסברוּך פוּן טרערן. מיט טרערן אין די אויגן האָט עלקעס געענטפֿערט, אז אין זיין עלטער איז א חוב צו נעמען אויף זיך דעם קרבן אוּן דעם טויט. אוּן ער האָט מסכים געווען.

עטלעכע טעג שפּעטער, דאָנערשטיק דעם 7טן אויגוסט, איז פאַרגעקומען די ערשטע אקציע, שוין נאָך דעם באשטימען די איבערזידלונג אוּן נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פארשפּראָכן רו. לימוויישע פארטיזאנער האָבו געכאפט פוּן די גאסן אלע יידישע מענער וואָס זיי האָבן אָנגענומען. ביי 1000 מאן זיינען געווארן צוזאמענגעכאפט אוּן נאָך אין זעלבן טאָג דערשאָסן.

ביז צום 15טן אויגוסט, ווען עס האָט זיך געדארפט פארענדיקן די איבערזידלונג איז נאָך די געטא געווען אָפֿן. יידן זיינען נאָך פוּן געטא גלאָפֿן אין די ארומיקע דערפער איינצוקויפן שפּייז אוּן זיך פארזארגן אויף די אָנקומענדיקע טעג. אין יענע טעג האָבן די דייטשן געכאפט ביים דאָרף סארגאן גיט ווייט פוּן געטא, 26 יידן אוּן זיי גלייך ביים וועלד דערשאָסן.

דעם 15טן אויגוסט האָט מען די געטא אָפּגעשלאָסן. אין דעם לעצטן טאָג האָט מען איבערגעלעבט אַ כאַראקטעריסטיש־יידישע „קליין־טראַגעדיע". אין קאָוונע זיינען געווען אַ היפּש ביסל דייטש־יידישע פּליטים, צווישן זיי אַ סך פוּן מעמלע. עפּעס א נידעריקער באאמטער פוּן דער דייטשער קאָמענדאנטור האָט ארויסגעלאָזט א פּשטל, אז אזוי ווי אין רייך דארפן די דייטשע יידן ניט גיין אין געטאָס, איז דער באפעל וועגן געטאָס ניט חל אויף זיי אויך אין קאָוונע. ער פלעגט ארויסגעבן די דייטשע יידן אוועלכע צעטלען. א סך פוּן די דייטשע אוּן מעמלער יידן זיינען אויף דעם סמך געבליבן אין שטאָט, מיינענדיק אז זיי וועלן זיין די מיוחסים, די „פּריווילעגירטע „בעסערע" יידן. אין לעצטן טאָג האָט זיך ארויסגעשטעלט, אז דער גאנצער פּשט איז א באָבע־מעשה. אוּן מענטשן זיינען ווי משוגענע געלאָפֿן אין געטאָ, אנדערע האָבן פארשפּעטיקט אויף א שעה — צוויי אוּן האָבן באצאָלט מיטן לעבן פאר זייער „פּריווילעגירטן דייטשטום".

באלד נאָכן אָפּשליסן די געפּאָ איז שוין געווען א באפעל צו קירצן די געפּאָ אוּן אויסזידלען פּון דעם ראיאָן פּון יוּרבארקער נאם אלע יידן, וואָם האָבן דאָרט געווינט.

דעם 18טן אויגוסט איז פּאָרגעקומען די אזוי גערופענע „אינטעליגענטסי־אקציע". א פּאָר טעג פריער האָט מען געשטעלט דעם עלטסטנראט א פּאָדערונג צו צושטעלן דעם 18טן אויגוסט 500 אינטעליגענטע יונגעלייט אויף ארבעט. קאמינס־קאם, דער לימוויישער געהילף פּון יידן־רעפערענט, האָט „אויפגעקלערט", אז די דייטשן מוזן ברענגען אין אָרדענונג אלע ארכיוון פּון די מלוכה־אנשטאלטן. די ארבעט וועט זיין א לייכטע אוּן די אינטעליגענטן וועלן דורך דעם האָבן די מינלעכקייט ניט צו גיין אויף שווערער ארבעט, וואָם וועט באלד קומען. מען האָט געמאכט לוסטעם, מענטשן זיינען אויך געגאנגען פריוויליק, באוּנדערש פוילישע פּליטים, וואָם האָבן שוין געהאט פּארזוכט די דייטשע אָקופּאציע אוּן האָבן געגלייבט, אז ארבעט קען ראטעוון. דעם רעשט מענטשן האָט מען געכאפּט אויף די גאסן. עס זיינען אוועק 534 יונגע מענטשן... אוּן מער צוריק ניט געקומען. ווי מען האָט שפּעטער זיך דערוווסט, האָט מען זיי דעם זעלביקן טאָג דערשאָסן אויף א פּאָרט, צוזאמען מיט אנדערע יידן פּון פּראָווינץ. מאָנאטן שפּעטער האָט מען עלקעסן אויף זיינע כסדרדיקע פּראגעס וועגן דעם גורל פּון די 534 געענטפערט, אז זיי זיינען געווָארן דערשאָסן אלס רעפּרעסאליע פאר „50 זעק צוקער וואָס יידן האָבן נאם געמאכט ביי דער ארבעט אין די לאגערן פּון „לעטוקים".

דעם 19טן אויגוסט האָבן זיך אין גאנץ געטאָ אָנגעהויבן הויז־זוכונגען. דייטשע פּאָליציי פּלעגט גיין פּון הויז צו הויז אוּן צוגעמען זאכן. לעבן די הייזער זיינען געשטאַנען לאַסט־אויטאָס, אין וועלכע יידן אַליין האָבן געמוזט לאָדן זייער האָב אוּן גוטס. אין א סך הייזער האָט מען געשאָסן, מאסן מענטשן האָט מען געשלאָגן מכות רצח. עס זיינען געווען א סך דערהרגעטע. דער מערָאָר איז געווען איבערמענטשלעך אוּן האָט געהאַט דעם ציל ַערויסצוּרופן אַ מאַסן־נערוון־שלאַג, אוּן אזוי אָנשרעקן די מענטשן אוּן זיי ארויסברענגען פּון געדולד, אז בשעת מען וועט היסן, זאָלן יידן אליין ווי די שעפּסלעך מרָאָגן זייער האָב אוּן גוטס. אין א צווי וואָכן איז ארוים די פּארָדענונג, אז יידן מוזן אליין אוועקגעבן גאָלד, געלט, זילבער, פּעלצן, שמאָפּן אוּן אַנדעדע זאכן אונטער דראָוונג פּון טויט־שטראָף. נאָר 10 מארק האָט מען זיך געמאָרט לאָזן. דער מערמין איז געווען א פּאָר מאָל פּארלענגערט, ביז צום 6טן סעפּטעמבער. אוּן יידן האָבן געמראָגן. מען האָט אוועקגעפירט אויטאָם מיט גאָלד, פּעלצן, קליידער אוּן אנדערע וועדמ־זאכן.

נאָר דעם פּארמעגן האָט מען זיך ענוימען צו די מענטשן. הונדערטער סימנים האָבן באַוויזן, אז מען גייט מאַכן אַ סוף צו די מענטשן. לימווינער פּלעגן איבער־געבן אוועלכע גרופּן; די דרוקערס האָבן געווּסט, אז מען דרוקט לעבנס־קארטן פּאר די

האנטוועדקער. עטלעכע לימווינער האָבן אויסגעפועלט לעבנס־קארטן פאר זייערע באקאנטע. די פּאניק איז געשטיגן פון מאָג צו מאָג, די נערוון־שפּאנונג האָט דערגרייכט איר קולמינאציע־פּונקט דעם 16טן סעפּטעמבער, ווען מען האָט געבראכט אין נעמאָ ארײן צוּם עלטסטנראט 5000 „לעבנס־שיינען", נאָר פאר האנטוועדקער. די באפעלקערונג איז מיט שטורעם באפאלן דעם עלטסטנראט אוּן געפאָדערט די לעבנס־שיינען. אָנגעשטעלטע פון ראט האָבן געגנבעט די שיינען, די נעמאָ־פּאָליציי האָט נעדראָט מיט פיזישער גוואלד, מען זאָל זיי באזאָרגן מיט שיינען, האנט־ווערקער האָבן רעוואָלטירט אוּן פארלאנגט „זייערע שיינען". די פּאניק האָט דערגרייכט איר פּאראקסיזם דעם 17טן סעפּטעמבער אין דער פרי. די געשטאפּאָ האָט ארומגעשטעלט עטלעכע גאסן פון נעמאָ אוּן ארויסגעריבן אלע מענטשן אויף א פּלאץ. דער שאָטן פון טויט איז געלעגן איבער די מענטשן.

אָבער פּלוצלונג איז די אקציע געוואָרן איבערגעריסן. די מענטשן זיינען פון פּלאץ געוואָרן צוריקגעשיקט. די דייטשן זיינען אַוועק פון נעמאָ. דער גזר איז בטל געוואָרן. אָבער די פּויזע איז געווען אַ קורצע. אין ניין טעג אַרום איז פאָרגעקומען די ערשטע ווירקלעכע אקציע אין נעמאָ.

אין דער צווישנצייט האָט זיך אָנגעהויבן א קאפּיטל, וואָס האָט געשפּילט א גרויסע ראָלע אין לעבן פון קאָוונער נעמאָ — דאָס איז דער אראָדראָם. דעם 19טן סעפּטעמבער איז געקומען דער ערשטער באפעל צו שיקן 1000 מאן יעדן טאָג צום אראָדראָם אויף ארבעט.

דעם 26טן סעפּטעמבער האָט די דייטשע פּאָליציי ארומגערינגלט דעם אלטשטאָט־טייל פון נעמאָ אוּן ארויסגעפירט פון דאָרטן בערך 1200 מענטשן, מיינסטנס אלטע, קראנקע, אליינשטייענדיקע פרויען אוּן אנדערע. אלס תירוץ האָט מען אָנגענעבן, אז פון נעמאָ האָט מען געשאָלן אויף דעם דייטשן פּאָליציסט קאָזלאָווסקי, וואָס האָט געהערט צו דער טויער־וואך. עס איז אמת, אז מען האָט ביים טויער געשאָסן, נאָר געשאָסן האָט אַ לימווישער פּאָליציסט אויפן באָפעל פון די דייטשן.

דעם 4טן אָקטאָבער איז פאָרגעקומען די צווייטע אקציע, די אזוי גערופענע „קליין־געמאָ־אקציע". „קליין־געמאָ" איז געווען א ראיאָן, וואָס איז געווען אָפּגעשניטן פון נעמאָ דורך אן אלגעמיינעם „אריש" דורכפּאָרווען; פארבונדן מיט דעם איבעריקן נעמאָ איז דאָס קליין־נעמאָ געווען נאָר דורך א הויכער בריק איבער דעם דורכפאָרווען, וואָס איז ספּעציעל אויפגעבויט געוואָרן. דעם 4טן אָקטאָבער איז דאָס קליין־נעמאָ געוואָרן ארומגעשטעלט מיט דייטש־לימווישער פּאָליציי, אוּן די גאנצע באפעלקערונג איז ארויסגעריבן געוואָרן פון די הייזער. ווער עס האָט געהאט אַ האָנטווערקער־שיין, שיינען פון אָראָדראָם אוּן פון אַנדערע ארבעט־שטעלן, האָט מען ארויסגעלאָזן צום נעמאָ. די אלע איבעריקע זיינען געוואָרן אוועקגעפירט צום פּאָרט אוּן דאָרטן דערשאָסן. אין קליין־נעמאָ איז אויך געווען דער יידישער

געמאַ־שפּיטאַל. מיט דעם אויסרייד, אז דאָרטן איז דאָ לעפֿרע־קראנקייט, האָט מען דעם שפּיטאַל ארומגענאָמען מיט בענזין און פֿארברענט צוזאמען מיט די קראנקע, שוועסטערס און די דעזשורנע דאָקטוירים. אויך האָט מען דערשאָסן אלע יידן, וואָס מען האָט געצוונגען צו ארבעטן ביי דער פֿארברענונג. ביי דער אקציע פון קליין־געטא זיינען אומגעקומען ביי 2000 יידן.

אין דער גרויסער כראָניק „מגילת סלאבאָדקע", וואָס דער אומגעקומענער פֿוילישיידישער שריפטשטעלער מיכאל בורשטין האָט געשריבן וועגן קאָוונער געטא און אין 1943 פֿארגעלייענט אין געטא, איז דאָ אן עפּיזאָד, ווי די דייטשע פֿאָליציי האָט אין דער פרי דעם 4טן אָקטאָבער פארלאנגט צו צושטעלן 12 לאָפּע־מעס. ד"ר עלקעס, פארשטייענדיק צו וואָס מען דארף די לאָפּעמעס, האָט דעם באַפּעל ניט געלאָזט דורכפירן. בשעת מען האָט שפּעטער געבראכט די ידיעה וועגן פארברענען דעם שפּיטאַל האָט הרב שמוקלער פון גרוים אויפרעגונג אויף א קורצער צייט פארלאָרן דעם גייסטיקן גלייכגעוויכט. זיך כאפּנדיק פאר די האָר איז ער ארומגעלאָפֿן איבער די צימערן און געשריען: „וווּ זיינען די 12 לאָפּעמעס, מיר זיינען פארלאָרן; שאפט שנעל די 12 לאפּעמעס, אניט זיינען מיר פארלאָרן..."

און דאן איז געקומען דער 28סטער אָקטאָבער!

דער טאָג פון דער גרויסער אקציע!

די פאָרגעשיכטע אין אלע פּרטים פון דער אקציע זיינען נאָך ביז היינט נוט גאנץ באקאנט. מען וויים אז געשטאפּאָ־באאמטע האָבן געהאט פֿולוואטע אוידיענצן מיט געווויסע פונקציאָנערן פון עלטסטנראט אין געטאָ; מען וויים אויך אז הארט פאר דער אקציע איז דער עלטסנראט געקומען צו הרב שאפּיראָ, דעם הרב הראשי פון קאָוונע, און מיט אים פארטרוילעך געשמועסט. געגנויער אָבער וועגן געשפּרעך איז שווער געווען צו דערגיין.

דעם 27סטן אָקטאָבער איז ארויס א מודעה פון עלטסטנראט, אז לויט א באפעל פון די דייטשן דארף די גאנצע באפעלקערונג קומען צום דעמאָקראטן־פלאץ אויף א מוסטערונג. אלע מוזן זיך דאָרט אויסשטעלן פאמיליענווייז, לויט די אר־בעט־שטעלן פון פאמיליע־ראש. אויפן פלאץ מוזן דערשיינען אויך קינדער, קראנקע, — אלע! וועמען די דייטשן וועלן נעפּינען אין דער היים, וועלן זיי דערשיסן. און די אימה איז געווען אזוי גרויס, און די נערוון־פארטעמפּונג איז געווען אזוי גראָב, אז אלע זיינען מאקע געגאנגען. קיין פארבאהאלטענע איז איבערהויפּט ניט געווען. נאָר נעציילטע קראנקע זיינען נעבליבן אין שמוב. די מיינסטע קראנקע האָט מען געפּראכט אויף טראָג־בעמלעך צום פלאץ.

און אויפן פלאץ איז געשטאנען דער געשטאפּאָ־מאן ראוקא און מיט א פינגער געווויזן אויף לינקס און אויף רעכטס. איין זייט איז געווען לעבן, די אנדערע — טויט. מענטשן האָבן פון דעם לכתחילה ניט געאנט. צום לעבן זיינען געגאנגען

קלייגע פאמיליעס אוּן ייִנגערע מענטשן; צום טויט — גרעסערע פאמיליעס אוּן עלטערע מענטשן. דעם גאנצן טאָג האָט געדויערט די סעלעקציע. בשעת ראוּקא איז געווען הונגעריק האָט ער מיט איין האנט געגעסן א פּוטערברויט אוּן מיט דער אנדערער געוויזן מי למוות ומי לחיים.

פּוּן נייַן ביז צען טויזנט מענטשן האָט מען איבערגעשיקט אויף דער שלעכטער זייט. א דייטשע מעלעגראמע, וואָס אייגער א ייד האָט געזען אויף זיין אר־בעט־פּלאַץ, האָט געריכט וועגן 9200 מענטשן.

די פּאַראָרמייַטע האָט מען געשיקט אין די אויסגעלייַדיקטע קליין־געטאָ. דאָרטן האָבן זיך מענטשן גריסן וועגן א בעסערן געלעגער; דאָרטן האָבן פרויען געשריען אויף זייערע מענער, פּאַרוואָס זיי האָבן ניט געלאָזן מיטנעמען בעסערע קלייַדער. אנדערע האָבן געפּונען אין די אלטע דירות פּאַרבאהאלטענע שנאַפּס אוּן האָבן זיך אָנגעשיכורט. וועגן דעם האָט געשריבן מיכאל בוּרשטיין אין זיין „מגילת סלאבאָדקע".

דעם 29סטן אָקטאָבער האָט מען די מענטשן געשיקט צוּ פּוּם, קאָלאָנעס־וויז, צום נייַנטן פּאָרט. ד"ר עלקעס האָט נאָך פּראָבירט ארויסצוּגעמען מענטשן פּוּן מארש אוּן איז פּוּן א ליטווישן פּאָליציסט געוואָרן פּאַרוואָנדט אין קאָפּ.

א מאמע האָט גייענדיק אראָפּגעוואָרפן איר קינד פּוּן בארג. דעם קינד האָט אויפגענומען א פּויער אוּן שפּעטער אריינגעוואָרפן אין געמאָ.

א קלייַנער יינגל, איין אייניציקער, איז אנטלאָפן פּוּן גרוב פּוּן נייַנטן פּאָרט. מען האָט געווּסט וועגן אלץ.

דעם 2טן נאָוועמבער איז דער יודענרעפּערענט יאָרדאן געקומען אין עלטנסנראט אוּן דערקלערט, אז די צייט פּוּן די אקציעס האָט זיך געענדיקט; איצט הייבט זיך אָן דער פּעריאָד פּוּן רו אוּן ארבעט. אוּן אלס צייכן פּוּן דער פּאָליטיק־ענדערונג האָט ער איבערגענעבן דעם עלטסטנראט 10.000 מארק, א טייל פּוּן די געלט, וואָס ער האָט צוגענומען אין סעפּטעמבער.

אָנהייב דעצעמבער זיינען קיין קאָוונע אָנגעקומען בערך 40.000 אויסלענדישע יידן, דייטשע, עסטרייכישע, טשעכישע, מיינסטנס פּוּן בערלין, פּראָנקפּורט, ווין אוּן פּראָג. זיי זיינען אין געמאָ ניט ארײַן. זיי זיינען געוואָרן דורכגעפּירט פּאַר־ביי די געמאָ צום נייַנטן פּאָרט אוּן דאָרטן האָט מען זיי דערמאָרדעט.

דעם 27סטן דעצעמבער איז פּאָרגעקומען אן אקציע אויף אוועקצוּגעבן פּעלצן.

אויסער די בלוטיקע מאסן־אקציעס זיינען טעגלעך פּאַרגעקומען דערשיסונגען פּוּן אייניצלנע יידן, געוואָפּנטע אין שמאָטּ, געוואָפּנט ביים „שוואַרץ־האנדל", סתם דערשיסונגען אא"ו.

אוּן טעגלעך פּלעגן מענטשן שטאַרבן פֿון הונגער, פֿון קראַנקייטן.

אוּן טעגלעך פּלעגן מענטשן אויסהאַלטן די שרעקלעכסטע מאַראַלישע דער־נידעריקונגען — אַראָפּגעמען דעם היטל פֿאַר די דייטשן, בייגן זיך פֿאַר זיי; זידלע־רייען, אויסלאַכעריי אא"וו.

אוּן טעגלעך פּלעגט מען גיין צוּ שווערער אַרבעט.

עס זיינען געווען אַרבעט־פּלעצער וואָס זיינען געווען א מקור פֿון פּרנסה. אָבער עס זיינען געווען אַרבעטפּלעצער וואָס זיינען געווען נאָר א מקום פֿון מא־טערניש, ווי דער מעכנישער סחורה־לאַגער פֿון די וואפן־ס*ס.

דער גרעסטער אוּן ערגסטער אַרבעטפּלאַץ איז געווען דער אַראָדראָם. צוּם אַראָדראָם פּלעגט מען צייטנווייז טרייבן ביז צוּ 3000 מענטשן, מענער אוּן פֿרויען, אין ווינטער אוּן זומער, מיינסטנס צוּם אַרבעטן אוּנטערן פֿרייען הימל, אָפּט אויך דורך נאַכט.

דאָס פּאָלק האָט געהאַלטן, אז דער אַראָדראָם, אָדער פּלוגפּלאַץ, איז אַן אומגליק. די אָנפֿירערס פֿון געטאָ, די „יעלהם", האָבן געטענהט, אז צוליבן אַראָ־דראָם האַלט זיך אויף די געטאָ. מיר ווייסן היינט, אז בײדע מיינונגען זיינען געווען צוּם טייל ריכטיק. וואָלט ניט געווען דער אַראָדראָם, וואָלט געווען אַן אַנדער אומ־גליק. אָבער א געוויסע ראָלע האָט דער אַראָדראָם דאָך געשפּילט. ווי עס איז צוּ זען פֿון באַריכט פֿון דער טעטיקייט פֿון דער איינזאַץ־קאָמאַנדע „א", וואָס האָט דורכגע־פֿירט די עקזעקוציעס אין באַלטיקום, האָט מען אין קאָוונער געטאָ געלאָזט 15.000 יוּדן, וויל 5000 פֿון זיי זיינען געווען באשעפטיקט אויפֿן אַראָדראָם בײַ ערד־אַר־בעטן (דער באריכט איז אָפּגעשלאָסן צוּם 31סטן דעצעמבער 1941 אוּן האָט זיך געפֿונען אַלס מאַטעריאל בײַ דער אמעריקאַנישער פֿראָקוראַטור פֿון נירנבערגער מריפֿונאל; (צה"ק מינכען נומ' 101).

וועלכער זאָגט דער באריכט:

„א פּולשטענדיקע לִיקווידירונג פֿון די יידן איז ניט געווען צוועקמעסיק, וויל מען האָט זיי געדארפט האָבן פּאַר ארבעט. עס זיינען געשאפֿן געווָארן צוּ דעם צוועק די געטאָס:

קאָוונע מיט בערך 15.000 יידן,
ווילנע מיט בערך 15.000 יידן,
שאוּל מיט בערך 4.500 יידן.

אָט די יידן וועלן געברויכט פֿאַר ארבעטן פֿון ערשטער מילִיטעריישער וויכ־טיקייט. 5000 יידן זיינען באשעפטיקט אין דריי שיכטן אויפֿן אַראָדראָם לעבן קאָוונע, וווּ זיי פֿלאַנטעוועט אוּן מאכן אַנדערע ענלעכע ערד־ארבעטן."

אָט די 35.000 יידן (ריכטיק זיינען דאָס געווען 40.000, וויל אין ווילנער געטאָ זיינען נאָך געווען 5000 אומלעבנדיקע יידן) — דאָס איז אַלץ וואָס איז צוּם

ענדע פון יאָר 1941 געבליבן פון פערטל מיליאָן לימווישע יידן. די גאנצע יידישע פּראָווינץ איז געווען אויסגעמאָרדט און יודענריין.

ערשט היינט איז אונדז באקאנט געוואָרן, אז די בעסטע שאולע איז געווען באשטימט אין גאנצן אויסגעמאָרדט צו ווערן, און נאָר א דאנק א צופאל זיינען די שאולער יידן ניט טאָמאל אומגעפּראכט געוואָרן (און אגב זיינען זיי מאקע געראטעוועט געוואָרן אין א פּיל גרעסערן פּראָצענט=זאץ ווי די קאָווענער, שוין ניט גערעדט פון די ווילנער, וואָס זיינען כמעט אין גאנצן אומגעקומען).

אין די אקטן פון דער פּראָקוראטור אין נירנבערגער פּראָצעס האָט זיך געפונען דער דאָקומענט (צה"ק מינכען נומ' 105):

„אקטענבערק וגנ:

איצט ערשט איז דערשינען ביי מיר דער ס"ס=אָבערשטורמפירער האָמאן, פון דער איינזאץ=קאָמאנדע 3 אין קאָווענע, און האָט מיר מיטגעטיילט אין אויפטראג פון ס"ס=שטאנדארטענפירער יעגער, אז ער האָט דערהאלטן פון שטאנדארטענפירער יעגער דעם באפעל צו ליקווידירן אלע יידן אין שאולער געמאָ און גלייך אָנהייבן מיט די צוגרייטונגס=ארבעטן. די ליקווידירונג זאָל דורכגעפירט ווערן מאָנטיק.

איך האָב זיך גאנץ ענערגיש אָפּגעזאָגט דורכצופירן די ליקווידירונג און מיטגעטיילט, אז מיר האָבן אן אָנווייזונג פון רייכסקאָמיסאר זיך אָפּצוהאלטן פון וויטערע ליקווידירונגען פון יידן. אויסער דעם האָב איך אויפגעוויזן, אז ביי א ליקווידירונג פון די יידישע מענער אין שאול וועלן זיך מוזן אָפּשטעלן אלע אונטערנעמונגען, וויל כמעט אלע פאכלייט זיינען יידן.

איך האָב פארבאָטן דעם ס"ס=אָבערשטורמפירער האמאן דורכצופירן זיין אויפטראג און אים געבעטן דאָס מעלדן דעם שטאנדארטענפירער.

געצייכנט: געווען.

שאול, דעם 3טן סעפּטעמבער 1941."

אזוי ארום האָבן מאָנטיק דעם 8טן סעפּטעמבער 1941 געדארפט אויסגעהרגעט ווערן אויך אלע יידן פון שאולער געטאָ. עס איז ניט באקאנט, וואָס האָט גורם געווען די האלטונג פון געווען.

די איבערגעבליבענע 16.000 יידן פון קאָווענער געטאָ האָבן זיך געפונען אין א צושטאנד פון פסיכאָלאָגישער נידערגעשלאָגנקייט און מאָראלישער באוווסטלאָזיקייט. איין אקציע איז געגאנגען נאָך דער אנדערער, איין קלאפ נאָך דעם אנדערן. אין א פארקראמפטן און אומזיניקן קאמף פארן שטיקל נאקעטן לעבן האָבן מענטשן פּנים אל פּנים מיטן לויערנדיקן טויט פארלאָרן דעם צלם=אלוקים, פארגלייווערט געווארן אין א טעמפּן, האָפענונגלאָזן, קראנקן אינסטינקט פון חיי=שעה. מען האָט זיך געשלאָגן וועגן די פארמעגנס פון די ארויסגעפירטע קרובים; מען האָט מקנא געווען אייגער דעם אנדערן די ירושות; מען האָט חושד געווען אלעמען אין גנבות . . .

אוּן פֿאַרוואַלטער פּוּן פֿאַרלאָזענע פֿאַרמעגנס זײַנען באַגאַנגען גרויסע מיסבּרויכן. אוּן דאָס פֿאַלק האָט געשריען, גיט מחמת מאַראַלישן פֿרינציפּ, נאָר מער פּוּן קינאה אוּן אייגענער שוואַכקייט.

אוּן אין מיטן פּוּן לעבנס־אוּנטערגאַנג האָט די מענטשן באַהערשט איין טויט־שרעק אוּן איין לעבנס־דראַנג — ס.אָ.ס.

ראַטעווט זיך, ווער עס קען.

אוּן פּוּן פּראָגט קומען ידיעות, אייגע האָפענונגלאָזער פֿאַר דער אַנדער־רער. —

געגנעראַל בּאָק האָט אין אָקטאָבער ארומגערינגלט פּוּן 3 זײַטן מאָסקווע.

געגנעראַל קלײַסט פֿאַרנעמט דעם 20סטן אָקטאָבער ראָסטאָוו־דאָן.

געגנעראַל מאַנשטיין פֿאַרנעמט דעם 22סטן אָקטאָבער פֿערעקאָפּ, דעם דורכגאַנג־טויער צו קרים.

געגנעראַל ליבּ רינגלט ארום דעם 8טן נאָוועמבער לענינגראַד פּוּן 4 זײַטן.

געגנעראַל מאַנשטיין שלײַסט אײַן דעם 7טן דעצעמבער סעוואַסטאָפּאָל.

עס זעט זיך גיט קיין צייכן פּוּן האָפענונג, קיין שטראַל אויף דעם האָרי־זאָנט.

אזוי ענדיקט זיך פֿאַר קאָוונער יידן דאָס יאָר 1941. מיט אים דער פֿע־ריאָד פּוּן באַטויבּנדיקער דערשיטערונג.

עס הייבט זיך אָן דאָס יאָר 1942 אין געמאָ קאָוונע.

דעם אָנהייב פּוּן יאָר קען מען באַצייכענען ווי א לייכטע דערוואַרטונג פּוּן טעמפּ נערוון־דערשיטער. אין באַווּסטזיין פּוּן די מענטשן האָט אָנגעהויבן צו שפּילן א ראָלע דער מאָמענט פּוּן „צייט־געווין", פּוּן „טעמפּאָ". מענטשן האָבן גע־קראָגן א געפּיל, אז עס קומט א צייט פּוּן א רעלאַטיווער סטאַביליזירונג פֿאַרן געמאָ.

עס זײַנען אָנגעקומען אביסל ידיעות, ווָאס האָבן געלאָזט גלייבן, אז אין דעם טעמפּ פּוּן די דייטשע ניצחונות איז געקומען צו א געוויסן אָנהייב פּוּן אן איבערבראָך.

עס איז געקומען דער שארפער געגנעראַל „ווינטער 41—42". דעם 29סטן נאָוועמבער האָבן די רוסן צוריקגענומען ראָסטאָוו.

דעם 6טן דעצעמבער איז דורך דעם יאַפּאַנישן איבערפאַל אויף פּערל־האַרבאָר די גרויסע אמעריקע דע־פאקטאָ אריין אין קריג.

אין דעצעמבער האָט מארשאַל זשוקאָוו אָנגעהויבן די געגנעראַל־קאָנטער־אָפענסיוו ביי מאָסקווע אוּן האָט צוריקגענומען קלין אוּן קאַלינין.

דעם 21סטן דעצעמבער איז אראָפּגעוואָרפן פּוּן זײַן פּאָסטן דער דייטשער אייבערקאָמאַנדיר פעלדמארשאַל פּאָן בּרויכיטש.

פּוּן די ארבּעט־שטעלן פֿלעגן קומען יידן אוּן דערציילן דיבורים פּוּן דייטשן וועגן פֿאַרפֿאַרענע סאָלדאטן, וואָס קומען פּוּן מיזרח־פֿראָנט.

אין די דערדריקטע הערצער האָט אריינגעשפּראַלט א פונק פון האָפענונג: אפשר? טאָמער?

מענטשן האָבן זיך באמיט „אויסהאלטן, דורכהאלטן". „חיי שעה" איז געוואָרן אן ערנסטע פּראָבלעם. די פּראגן פון מאטעריעלער פארזאָרגונג האָבן אָנגעהויבן צו דאָמינירן. עס האָט זיך אָנגעהויבן א נייע קלאַסן־בילדונג אין געטאָ. פון איין זייט די ארעמע — די וואָס האָבן ביי דער פארמענגס־אקציע אוועקגענעמען זייערע ווערטזאכן, אוּן פון אנדער זייט די גבירים — די וואָס האָבן ניט אוועקגענעבן אָדער וואָס האָבן געירשנט דאָס פארמענן פון די ארויסגעפירטע. דאָס גלייכן אויך: די מוזיקע אוּן טיכטיקע, וואָס קענען האנדלען אוּן שמירן, — אוּן די שלימזלען, וואָס קוקן אויס אויף דער ראציאָן; די וועלכע האָבן באציאונגען אוּן גוטע אר־בעט־פּלעצער (ד"ה וווּ מען קען האנדלען), — אוּן די וועלכע שלעפּן זיך אויפן אערָדרָאָם; די וועלכע האָבן באציאונגען אוּן פּראָמעקציעס צו די דעה־זאָגערס אין געטאָ, די יעלות, אוּן קענען קריגן בעסערע בריגאדעס, אוּן די פּשוטע מאסע.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באוועגן געוויסע געזעלשאפטלעכע כוחות, מען פלעגט זיך צוזאמענקומען, פּרווון אויפשטעלן פּארטיי־גרופּעס, קולטור־קעמערלער אא"ו. עס האָט געהערשט די אידעאָלאָגיע פון „אָטעם־פּויזע". מענטשן האָבן זיך דערמאָנט לענינס מאקסיק אין 1918־לגבי די דייטשן.

דער עלטסטנראט האָט געשריבן מעמאָראנדומס וועגן גרינדן וואַרשטאטן, אוּן דעם 12טן יאנואר 1942 זיינען זיי מאקע געגרינדעט געוואָרן, די „גרויסע וואַרשטאטן"וואָס האָבן ביי דער זייט פון אערָדרָאָם געשפּילט א גרויסע ראָלע אין לעבן פון געטאָ. — די וואַרשטאטן זיינען געוואָרן דער ארבעטס־צענטער פאר די אלע וואָס האָבן ניט געקענט גיין אין שטאָט אריין ארבעטן. זיי זיינען אויך געוואָרן א צענטער פון מאטעריעלער פארזאָרגונג, פון וואָנעט גרויסע קוואָנטומס מאטע־ריאל פלעגן וועלן געגנבעט, אוּן דאן ארויסגיין פון געטאָ אלס עקספּאָרט פאר דעם טויש־האנדל אין שטאָט. די וואַרשטאטן האָבן אויך געדינט ווי א מקור פון שוחד פאר אלע דייטשע באאמטע, שהרות אוּן זייערע וויבער. שפּעטער זיינען די וואַר־שטאטן געוואָרן דער צענטער, פון וואָנעט עס פלעגן פארזאָרגט ווערן די פּארטי־זאנער ניט נאָר מיט קליידונג, נאָר טיילוויז אויך מיט געווער.

צו דער אָט צייט איז אויפגעשטעלט געוואָרן צום ערשטן מאָל דער קאָנ־טאקט מיט די געטאָס אין ווילנע און שאוול. מען האָט זיך אין קאָווּנע דערווּסט, אז דער צושטאנד פון רעלאטיוויטעט סטאביליזירט איז אן אלגעמיינער, אוּן מען האָט געגלייבט, אז עס איז דאָ עפּעס אן אלגעמיינע לויניע בנוגע די רעשטלעך יידן אין די גרויס־שטעטישע געטאָס.

געווּיס, עס פלעגן פאָרקומען פון צייט צו צייט דערשיטערונגען, אָבער זיי פלעגן שוין ניט טראָגן מער דעם כאראקטער פון מאסן־מאָרדן. —

אין יאנואר האָבן די יידן במשך פון דריי שעה געמוזט רוימען דעם ראיאָן

פון וויגאָזשינסקיָ נאָם פאר 5000 ווינער יידן, וואָס האָבן געדארפט אָנקומען אין קאָוונער געטאָ. די ווינער יידן זיינען ניט געקומען, אָבער די ארויסגעווארפענע יידן האָבן זיך אין פּראָסטיקן וויגטער געדארפט מאטערן מיט דירות.

אין מיטן יאנואר האָט די וואך פון געטאָ איבערגענומען די נסק"ק (נאצ. סאָצ. קראפט־קאָמאנדע). די וואך האָט זיך ארייניגעקליבן אין געטאָ גופא אָנן דאָ געלעבט אינעוויניק, אין סאמע הארצן ביי די יידן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן איינצלע־נע מעראָר־אקטן, וואָס האָבן פארשווערט דעם לעבן און געבראכט צו עטלעכע מראָגישע פאלן, וועו יידן פלעגן ווערן אוועקגעשאָסן אין מיטן גאם פון געטאָ. אָבער באלד איז דעם דייטשן יידן, קארל נאטקין, וואָס איז געווען דער שעף פון דער יידישע טויער־וואך, און דעם געהילף זיינעם יאנקל ווערבאָווסקי געלונגען אייני־צושטעלן שוחד־באציאונגען מיט די וואך־פּאָסטנס, און די שרעק האָט זיך א ביסל פארמינערט.

דעם 6טן פעברואר האָט מען פון פּלאץ און פון טויער צוגענומען 500 יידן קיין ריגע. מען האָט שפעטער דערהאלטן בריוו, אז די יידן לעבן און זיינען אין ריגער געטאָ.

דעם 18טן פעברואר איז געווען א באפעל אָפּצוגעבן אלע ביכער אין שטאב־ראָזענבערג. עס איז געווען א צייכן פון א געווינסן סטאביליזיעט־באווסטזיין ביי די יידן, וואָס זיי האָבן נאָר אוועקגעגעבן די שלעכטע ביכער און כמעט אלע גוטע ביכער זיינען געבליבן אין געטאָ. און גרויסע לאסט־אויטאָס פול מיט מאקולאטור און אלטע שמות זיינען אָפּגעפירט געוואָרן צום איינזאץ־שטאב־ראָזענבערג.

דעם 1טן מאי האָט מען געהייסן רוימען די פאנערין נאם און א טייל פון לינקווואם נאם. און צום ערשטן מאל האָט מען נעגעבן א מערמין פון 6 וואָכן צו רוימען די נאסן. דעם 7טן מאי איז ארוים א שוואנגערשאפט־פארבאָט. די ביידע לעצטע באפעלן האָט די באפעלקערונג אָנגענומען אלס צייכן פון א רעלאטיווער סטאביליזירונג פון דער לאגע. דער מערמין פון 6 וואָכן איז שוין געווען מער מענטשלעך, און דעם פארבאָט צו האָבן קינדער האָבן מענטשן באטראכט אלס בא־ווייז אז די דייטשן דארפן מאקע האָבן ארבעטערס, און אז די ליקווידירונג פון דעם רעשט יידן וועט גיין אוגטער דעם מאָטאָ: „וואַרטן ביז די אלטע וועלן אויסשטארבן און ניט לאָזן זיך פארמערן."

אין מיטן 1942 האָבן זיך אין געטאָ אָנגעהויבן צו אָרגאניזירן פּאָליטישע און קולטורעלע כוחות.

אין געטאָ האָט אויפגעלעבט דאָס פארטיי־לעבן. עס האָבן אָנגעהויבן צו ארבעטן די ציוניסטישע גרופּעס — צ"ס, אלגעמיינע און רעוויזיאָניסטן — און די קאָמוניסטן. דער פירער פון דער קאָמוניסטישער גרופּע חיים יעלין האָט געארבעט אויף דער ארישער זייט און פלעגט נאָר פון צייט צו צייט ארייגקומען אין געטאָ. אין

געטאָ גופא האָבן אָנגעפירט מיט זייער ארבעט דימא האלפֿערן, ד"ר וואָלסאָנאק, ראטנער, בערמאן. די צ"ס־ארבעט האָט אָנגעפירט דער אפּטייקער סרעבניצקי. די רעוויזיאָניסטן האָבן זיך קאָנצענטרירט אין דער געטאָ־פּאָליציי. אויך די אָרטאָ־דאָקסישע כוחות האָבן זיך אָרגאניזירט. עס איז געווען א גרויסע יוגנט־אָרגאניזאציע תפארת־בחורים און אנדערע אָרטאָדאָקסישע אָרגאניזאציעס. זייער שיין האָט געארבעט א פֿריוואטע אָרגאניזאציע פון סאָציאליסטן הילף, בראש פון וועלכער עס זיינען געשטאנען פרוי חסיה קרומער, פרל' מרים שור און ה' לייבנזאָן. די ביידע פרויען זיינען אומגעקומען בשעת דער ליקווידאציע פון געטאָ אין 1944סטן יאָר. און לייבנזאָן ווינט איצט אין אימאליע.

באזונדערש מוזן דערמאָנט ווערן די אָרט־שולן, וואָס עס האָט אָרגאניזירט אנר' יעקב אלייסקי, דער פריערדיקער דירעקטאָר פון די אָרט־שולן אין קאָווענע און דער היינטיקער דירעקטאָר פון די אָרט־שולן אין דער אמעריקאנער זאָנע פון דייטשלאנד. א שטעמפל פון מראָנישער גורלדיקייט איז געלעגן אויף די שולן, וואָס זייערע תלמידים, די קינדער, זיינען געווען די פארמשפּטסטע פון די פאר־משפּטע. די האָפענונגלאָזסטע פון די האָפענונגסלאָזע און די אומשולדיקסטע פון די אומשולדיקע. די פאכשולן האָבן געגעבן די עלטערן דעם געפיל פון עפּעס א שוץ. נאָכן פארמאכן די אלגעמיינע שולן זיינען די פאכשולן אויך געווארן דער צענטער פון דער גאנצער קולטור־טעטיקייט, און גיט נאָר פאר דער יוגנט. און די קינדער פון געטאָ, — וועגן זיי וועט מען נאָך מוזן שרייבן ביכער! קיין פאָלק האָט ביי קיין צייט גיט געהאט אזעלבע פּרעכטיקע קינדער ווי די קינדער פון געטאָ. אויף זייערע פּנימלעך איז געלעגן דער חן פון הייליקטום און די חכמה פון באלדיקן מויח.

עס האָבן זיך געגרינדעט יוגנט־אָרגאניזאציעס, פּאָליטישע, ציוניסטישע. עס האָט זיך געגרינדעט אן אלגעמיינע סקויטן־אָרגאניזאציע אש"ל, וואָס האָט צווישן נאָך פונקציעס אויך געהיט די געטאָ־גערטנעריי. בראש פון אש"ל איז געשטאנען דער אלטער ד"ר ראבינאָוויטש, וואָס האָט זיך אין די טעג פון דער געטאָ־ליקווי־דאציע געזוכט דאָס לעבן. עס האָט זיך געגרינדעט א העברעאיש־ציוניסטישע יוגנט־קולטור אָרגאניזאציע, וואָס בראש פון איר איז געשטאנען דער סעמיטאָלאָג און דאָצענט פון קאָווענער אוניווערסיטעט ד"ר שאפּירא, דעם קאָווענער רבם זון, וואָס איז שפּעטער אומגעקומען ביי אינדיווידועל מראָנישע באדינגונגען, און דער יוגנט־אָרגאניזאטאָר יצחק שאפּירא, וואָס איז אומגעקומען ביי דער ליקווידאציע פון געטאָ.

עס האָט זיך געגרינדעט אן אלגעמיינער קולטור־קרייז, אין וועלכן עס האָבן זיך באטייליקט דאָצענט שאפּירא, דער פּויליש־יידישער שריפּטשטעלער בּורשטיין, ד"ר וואָלסאָנאָק און אנד'.

עס האָט זיך געגרינדעט אן אָרקעסטער מיט וואָקאלישע קרעפטן אונטערן

אָנפיר פון מישא האָפמעקלער און אברהם סטופּעל, וואָס פירן נאָך היינט דעם רעפּרעזענטאַנץ־אָרקעסטער פון דער שארית־הפּליטה.

עס איז דערשינען א העברעאישער יוגנט־זשורנאל „ניצוץ" אונטער דער רעדאקציע פון סעלימאר (שלמה) פרענקעל. „ניצוץ" גייט היינט ווייטער ארויס אין מינכען אונטער דעם זעלבן נאָמען אין זעלבן רעדאקטאָר.

עס האָט עקסיסטירט א געריכט פון א זייער הויכן יורידישן און געזעל־שאפטלעכן ניוואָ. דער פאָרזיצער איז געווען פּראָפעסאָר שמעון בעליאצקין, וואָס איז אומגעקומען בשעת דער קינדער־אקציע, און זיין ממלא־מקום איז געווען אד־וואָקאט יעקב אבראמאָוויטש, וועלכער איז איצט דער סעקרעטאר פון דער פע־דעראציע פון די ליטווישע ייהדן אין פּאריז. דאָס געריכט, צוזאמען מיט עטלעכע פון זיינע אדוואָקאטן, האָט אויסגעארבעט סטאטוטן, רעכטס־נאָרמעס פון גרויסן היסטאָרישן אינטערעס און עס איז געשאפן געווארן א פּראקטיק פון פאמיליען־רעכט, ירושה־רעכט, קאָרופּציע־קרימינאל־רעכט, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט א הויכן ניוואָ און וועלן דארפן זיין א טעמע פון א באזונדערע ארבעט. איך פלעג אויפטרעטן פאר דעם געריכט אלס אדוואָקאט, און דאָס פלעגט זיין פאר מיר מאָמענטן פון גרויסן אינטעלעקטועלן און געזעלשאפטלעכן נחת־רוח.

דעם 26סטן אויגוסט 1942 איז געקומען א באפעל צו שלוסן אלע שולן (מיט אויסנאם פון די אָרט־שולן), אלע בתי מדרשים, דעם געריכט, עס איז אויך פארבאָטן געווארן יעדער געלט־פארקער, ווי אויך אריינטראָגן פּראָדוקטן אין געטאָ אריין אא"ו. דאָס לעבן אָבער האָט זיך גיך צוגעפאסט צו די פארהָרדענונגען און איז געגאנגען אזוי ווי פריער, נאָר מיט נייע נעמען און אונטער נייע פּאָרמען.

דעם 22סטן אָקטאָבער איז פאָרגעקומען די צווייטע אויסזידלונג קיין ריגע. עס זיינען ארויסגעשיקט געווארן 270 מאן. אויך פון זיי זיינען אָנגעקומען בריוו פון ריגע.

דעם 16טן נאָוועמבער האָט פאסירט א מאָדנער פאל. א געווויינטלעכער סוחר, וויט פון פּאָליטיק, האָט געטראָגן גאָלד דורך דעם צאם און איז געפאקט געווארן דורך דער דייטשער וואך. האָט ער אויפן דייטש געשאָסן. מען האָט דעם עלטסטנראט ארעסטירט און עס איז געווען דער אלגעמיינער איינדרוק, אז איצט וועט די נעמאָ ליקווידירט ווערן. געענהיקט האָט זיך עס אָבער, אז מען האָט דעם יונגן מאן, מיטן נאָמען מעק, געהאנגען אין נעמאָ. קיין וויטערדיקע פאָלגן האָט דער פאל נית געהאט.

גראָד דער פאל מעק, ווי אויך די טעגלעכע פארבאָטן פון פארשיידענעם אינהאלט, האָבן באפעסטיקט דעם אייגדרוק, אז די ליקווידאציע פון געטאָ שטייט נית ביי די דייטשן אויף דער טאָג־אָרדענונג; פארן באווסטזיין איז דורך אָט די פאקטן און ארגומענטן נאָך מער באשטעטיקט געווארן די רעלאטיוות סטאביליטעט פון דער לאגע.

ענדע יאָר איז אין געמאָ געקומען א פרוי פון אויסלאנד צו זאמלען מאטער־יאלן וועגן די אקציעס און די מאָרדן פון יידן. זי איז געווען געשיקט פון אן אייראָפּאַישער ארגאניזאציע. זי איז געקומען פון ווארשע און איז געווען משמעות א דייטשקע. פון בריוו, וואָס זיינען געווען צו אים אדרעסירט האָט זיך ד"ר עלקעס איבערצייגט אין איר פארטרויעלעכקייט. און מענטשן פון געמאָ, וואָס האָבן געפירט די כראָניק פון די געשעענישן, בתוכם אויך דער שרייבער פון די שורות, זיינען געוואָרן גערופן צו דיקטירן איר פארשיידענע עפיזאָדן און מאטעריאלן.

אזוי האָט זיך געענדיקט דאָס יאָר 1942.

דער אָנהייב פון 1943 איז געשטאנען אין צייכן פון איבערבראָך אין דער מילחמה־לאגע.

דעם 8טן נאָוועמבער 1942 האָבן די מערבדיקע פארבינדעטע געמאכט דעם ערשטן שריט פון מיליטערישער אקטיוויטעט. דורך זייער אינוואזיע אין צפון־אפריקע איז געשאפן געוואָרן א פּראָפּאָסטן פון א צוויטן פראָנט.

פון 14טן ביזן 26סטן יאנואר 1943 האָבן זיך רוזוועלט און משערטשיל צוזאמען מיט זייערע מיליטער־פירער געטראָפן אין קאזאבלאנקא אין מאראָקאָ און האָבן דאָרט פעסטגעשטעלט די פּראָגראם פון דער אזוי גערופענער „קאָמבינירטער סטראטעגיע".

דעם 4טן פעברואר איז פארענדיקט געוואָרן די גרויסע סטאלינגראדער אָפּעראציע מיט דער ערשטער גרויסער מפּלה פון היטלערן.

דעם ערשטן יולי 1942 איז דער דייטשער ענעראל ראָמעל געשטאנען ביי על־אלאמיין, 75 קילאָמעטער פון אלעקסאנדריע. צען טעג פאר דעם (1942־21.6) האָט קאפיטולירט מאָבּרוק, איבערלאָזנדיק די דייטשן 33.000 ענגלישע געפאנגענע מיט פולער באוואָפענונג און אמוניציע.

דעב 19טן אָקטאָבער האָט זיך אָנגעהויבן די ענגלישע קענן־אָפענסיווע. דעם 3טן נאָוועמבער איז פאָרגעקומען דער גרויסער דורכברוך ביי על־אלאמיין. דאָס איז געווען די צווייטע גרויסע מפּלה דייטשלאנדס. דייטשלאנד האָט פארלאָרן 60 טויזנט מאן, 1000 קאנאָנען און 500 מאנקעס. דער שטעלפארטרעטער פון פעלד־מארשאל ראָמעל, גענעראל שטומע, איז געוואָרן דערהרגעט. דער קאָמאנדיר פון אפריקאנישן קאָרפּוס גענעראל טאָמאס איז אריינגעפאלן אין געפאנגנשאפט. ביז פעברואר 1943 זיינען די ענגלענדער דורכגענאנגען 2000 קילאָמעטער פון על־אלאמיין. אין מאי איז פאָרגעקומען די שלאכט פאר טונים. און דעם 18טן מאי איז גאנץ צפון־אפריקע געווען פריי פון דייטשן.

שוין 1942 האָבן זיך אין געמאָ אָנגעפאנגען דערשיינונגען פון טיפער אינער־לעכער דעמאָראליזאציע, וואָס האָבן זיך באזונדערש פארשטארקט אין דער ערש־

פֿער העלפֿט 1943. די ווירטשאפֿטלעכע לאגע האָט זיך געבעסערט. די געשעפֿטן מיט דער שמאָס האָבן אָנגענומען א גרעסערן פּאַרנעם, די קאָרופּציע בײַ די דייטשן איז שטאַרק געשטיגן, יידן האָבן געגנבעט אין דייטשע מאַגאַזינען, אין די ווארשטאטן, יידן האָבן זיך געשאפֿן זאכן בײַ דייטשן, האָבן זיך באַרייכערט מיטן פּאַרמעגן פֿון אומגעקומענע יידן, אויך אויסלענדישע. דורך דער פֿעסטערער ווירטשאפֿטס־לאגע האָט זיך געענדערט דאָס באַווּסטזיין. דער געפֿיל פֿון אָטעמס־פֿרײַהײט האָט זיך אנטוויקלט אין א געפֿיל פֿון קאָנסטאַנטער סטאַביליטעט. מענטשן האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן אין קאָרטן, צו שיכורן, אין אלע מיילן פֿון געטאָ האָבן זיך געעפֿנט רעסטאַראַנען, „גבירים“ און „יעלות“ האָבן אָרגאַניזירט „סעודות“ אין בעלער, אין פּאַרשיידענע מיילן פֿון געטאָ זײַנען אויפֿגעשווומען באָרדעלן, וואָס פֿלעגן ווערן באזוכט דורך „גבירים“ און הויכע באאמטע.

אָבער שוין אין ערשטן פערטל 1943, גלײַך נאָך די מפּלות אין רוסלאנד און אין אפֿריקע, האָבן זיך באַוויזן די ערשטע צייכנס פֿון לופֿט־ענדערונג. פֿון אן איבערבראָך. וואָס קאָנקרעטער עס איז געווָארן די מיגלעכקייט פֿון א דייטשער מפּלה, אלץ דייטלעכער איז געווָארן דאָס בילד פֿון געטאָ־סוף.

שוין אין פֿעברואר־מערץ 1943 איז געקומען די ערשטע רעאקציע אויף סטאַלינגראד. דעם 4טן פֿעברואר האָט די געשטאפּאָ ארעסטירט א רײַ פּאַמיליעס, 27 דערוואקסענע און 17 קינדער, און האָט זיי אויפֿן ניינטן פּאָרט דערשאָסן. דאָס זײַנען געווען מענטשן, וואָס זײַנען אריינגעפאלן צו קלײניקייטן. אײַנער האָט אריינגעבראכט א ברויט אין געטאָ, דער אנדערע האָט געשיקט א בריוול אין שמאָס. צום ערשטן מאל האָט די געשטאפּאָ דאָ איינגעפירט די סיסטעם פֿון פּאַמיליע־פּאַראַנטוואָרטלעכקייט. פֿלעגט א ייד פֿון איצט אָן אריינפאלן, פֿלעגט מען אויסער אים דערשיסן אויך די אלע פאַמיליע־מיטגלידער, וואָס האָבן געלעבט מיט אים. אין דער דערמאָנטער גרופּע דערשאָסענע איז אויך געווען דער בארימטער ריגער זשורנאליסט באָרים אָריעטשקין. אָריעטשקין האָט געהאט אין שטאָט א זון, א האלב־אריער. אָריעטשקינס פרוי איז געווען א רוסין. מען האָט פעסטגעשטעלט, אָדער געמסרט, אז אָריעטשקינס פרוי טרעפט זיך אין שטאָט מיטן זון.

דאָס בילד איז געווען א שוידערלעכע. מען האָט די ארעסטירטע קינדער געפירט אויף א שליטן דורכן געטאָ, און די קינדער האָבן געווּסט אוו מען פירט זיי.—

אין מערץ 1943 האָט מען אין פּאָנאר לעבן ווילנע דערשאָסן 5000 יידן, וועלכע מען האָט צוזאמענגענומען אין די קלייניע געטאָס פֿון די שטעטלעך ארום ווילנע, וואָס האָבן געהערט צו וויים־רוסלאנד. מען האָט געהייסן די ווילנער און קאָוונער געטאָ־פּאַרוואלטונגען צוגרייטן פֿלאץ פאר די יידן. אין קאָוונע האָט מען געהייסן פּריי מאכן פאר זיי אכט גאסן פון געטאָ. די ציטונג פון ווילנער געטאָ האָט באַגריסט אין א לייט־ארטיקל די יידן, וואָס דארפן קומען. און פֿלוצלונג האָבן לויט־

ווישע באן־באאמטע דערציילט, אז בשעת דער צוג איז אָנגעקומען אין א וועלד לעבן פּאָנאר האָבן פּארבאהאלטענע לימווישע פּאָליציי־איינהייטן געעפנט א פייער פון מאשין־געווער אויפן מראנספּאָרט. נאָר געציילטע מענטשן איז געלונגען צו אנטלויפן. עטלעכע פון די אנטלאָפענע פרויען זיינען געקומען אין קאָוונער געטאָ און דאָ דערציילט וועגן די שוידערלעכע סצענעס, וואָס האָבן זיך ביי פּאָנאר אָפּ־געשפּילט.

אָפיציעל האָט מען דערקלערט, אז דאָס איז געשען איבער דעם וואָס פון די שטעטלעך ארום ווילנע פלענן א סך יידן גיין אין פּארטיזאנקע.

דעם 8 טן מאי איז פאָרגעקומען די ליקווידאציע פון א קליינעם לאגער פון ווילנער יידן, וואָס איז געווען אין זשעזמער, בייַ 50 קמ. פון קאָווגע. א טייל יידן זיינען געוואָרן אוועקגעשיקט קיין רוסלאנד, א טייל אומגעבראכט אונטערווועגס. דער רעשט איז געוואָרן געבראכט אין קאָוונער געטאָ. מען האָט געגלויבט, אז דאָס איז געווען א פארדינסט פון לייטער פון דייטשן ארבעטס־אמט אין געטאָ, הערמאן, וואָס פון אים האָט מען דערציילט, אז ער איז געשטאנען אין קאָנטאקט מיט יידן אין געהאָלפן זיי אדמיניסטראטיוו דורכצופירן געוויסע דערלייכטערונגען.

ענדע מאי 1943 האָבן קיין קאָוונע דערגרייכט ידיעות וועגן העלדישן קאמף אין וואַרשעווער געטאָ. מענטשן האָבן פארשטאנען, אז עס הייבט זיך אָן די עפּאָכע פון ענדע, די עפּאָכע פון שלום־קאמף, די עפּאָכע פון האָפענונג און פון טויט־גע־פאר, די עפּאָכע פון ווידערשטאנד. מענטשן האָבן אָנגעהויבן אין גאנצן געטאָ צו בויען בונקערס אָדער „מאלינעס". יונגע מענטשן האָבן זיך מאסנווייז אנטשלאָסן צו גיין אין די וועלדער, אין די פּארטיזאנקע, אויף דער ארישער זייט.

אין דער אלגעמיינער לאגע איז געקומען צו א קלאָרקייט. עס איז פאר אלע־מען געוואָרן באשיימפערלעך קלאָר — אין דער קריגס־לאגע איז פאָרגעקומען אן איבערבראָך. די קומענדיקע מאָנאטן זיינען געשטאנען אין צייכן פון „עווידענץ פון קריגס־איבערבראָך".

נאָכן צוריקגעמען סמאלינגראד האָבן די רוסן פאָרסירט דעם דאָן און דעם דאָנעץ.

דעם 12טן מערץ האָבן די רוסן צוריקגענומען רזשעוו, וויאזמע און וועליקיע־לוקי.

נאָר דער פרילינג־הפסקה האָט זיך זומער 1943 אָנגעהויבן א גרויסע רו־סישע אָפענסיווע.

די רויטע ארמיי האָט צוריק אָפּגענומען אָריאָל, כארקאָוו, מאריופּאָל, סמאָלענסק, קיעוו.

דעם 9טן יולי איז אין דרום־אייראָפּע אויפגעשטעלט געוואָרן דער צווייטער פראָנט. ענגלענדער און אמעריקאנער האָבן געמאכט אן אינוואזיע אין סיציליע.

דעם 19טן יולי האָבן זיך היטלער און מוסאָליני געטראָפן אין ווערָנע. די דייטשע געזעלן האָבן דערקלערט, אז זיי קענען ניט פארטיידיקן איטאליע צוליב דער איבערמאכט פון ענגליש־אמעריקאנישן פלאָט. זיי האָבן פארלאנגט אז די דייטש־איטאליענישע ארמייען זאָלן לאנגזאם צוריקגיין ביז דעם אינדוסטריעלן צפון פון איטאליע און דאָרט אויפשטעלן דעם פארטיידיקונגס־פראָנט ביי דעם טייך פּאָ.

מוסאָליני האָט אקצעפטירט. אויפן דראנג פון זיינע חברים האָט ער גענומען דעם 24טן יולי צוזאמענרופן דעם גרויסן פאשיסטישן ראט, וועלכן ער האָט שוין צייט א יאָר ניט צוזאמענגערופן. דעם 25טן יולי האָט דער גרויסער ראט מיט 19 קעגן 7 שטימען אָננענומען אומצוקערן קעגן מוסאָליני. קעגן מוסאָלינין האָבן געשטימט זיין אייגענע גראף טשיאנא און דער געוועזענער קאָמאנדיר פון מארש אויף רוים, דער קוואדרומווירי געזעלל דע־באָנא.

דעם זעלבן אָוונט האָט דער קעניג אין זיין פאלאין ארעסטירט מוסאָלינין. דער איטאליענישער פאשיזם איז געפאלן.

דעם 3טן סעפטעמבער האָט איטאליע געהיים קאפיטולירט.

דעם 8טן סעפטעמבער זיינען ענגלישע און אמעריקאנישע חיילות ביי סאָלערנאָ ארויף אויפן אייראָפּאישן קאָנטינענט.

(סוף קומט)

ד"ר שמואל גרינהויז

בלעטלעך פון קאָוונער עלטעסטנראַט

(בין נאָך דער גרויסער אקציע)

א. די ליטווישע פּראָמינענץ און די — יידן

נאָכן אָפּזיצן בײַ א יאָר צייט אין קאָוונער טורמע, אלס געווען זעקס פּאָרזיצער פון די יידישע קאָמבאטאנטן, בין איך מיטן אָפּפּרעסן פון דער רויטער ארמיי באַפּרייט געוואָרן צוזאמען מיט די אלע פּאָליטישע ארעסטירטע. די ליטווישע פּארטיזאנער האָבן דאן געוויל־דעוועט איבער דער שטאָט; זיי האָבן ארעסטירט די טויזנטער יידן. אויך איך בין אין א מאָג ארום נאָך מיין באפרייאונג ווידער אריינגעפאלן אין דער זעלבער קאָוונער געלער טורמע, דאָס מאָל שוין צוזאמען מיט מיין גאנצער פאמיליע. ביי דורכפירן אונדזער גרופּע דורכן טורמע־טויער איז געשטאנען דער נייער טורמע־שעף, ווָאס איז געווען אן אָפיצער אין דער פריערדיקער ליטווישער ארמיי און איז צוזאמען מיט מיר געזעסן די לעצטע צייט אין טורמע און אויך ערשט נעכטן מיט מיר צוזאמען באפרייט געוואָרן. ער האָט מיך איצט גלייך דערקאָנט און געהייסן באפרייען מיך מיט מיין פאמיליע.

די ארעסטן און שחיטה אויף יידן זיינען געווען אין סאמע פלאקער. עס האָבן זיך אָנגעהויבן די טעג פון „זיבעטן פּאָרט". די פאמיליע־מענטשן פון די ארעסטירטע האָבן זיך געוואָרפן אויף אלע זייטן נאָך הילף. הונדערטער הילפלאָזע האָבן זיך א שאָט געטאָן אויך צו מיר, מיינעגדיק אז א דאנק מיין באקאנטשאפט מיט די ליטווינער, ווָעל איך דאָך קענען וואָס אויפטאָן. קלאָר, אז מיין אויסגעשפּטקייט און דאָס ווײַסן די „נייע לאגע" האָט דאָ גיט געקאָנט דינען אלס ענטפער פאר די אומגליקלעבע מענטשן. איך האָב זיך געלאָזט גיין צו די אָנפירנדיקע ליטווינער.

צו ערשט בין איך אוועק צום פּולקאָווניק באָביאליס, דעם ליטווישן מיליטערישן קאָמענדאנט פון קאָוונע. מיר בײַדע זיינען געווען צווישן זיך גוט באקאנט נאָך פון יאָרן צוריק. ער האָט מיך אויפגענומען און איך האָב באלד צו אים געגומען רײַדן וועגן די שרעקלעכקייטן, וואָס די ליטווינער באגייען אין שטאָט קעגן די יידן. באָביאליס האָט מיר געגומען ענטפערן, אז די זאך איז גיט אין זיין האנט, גיט אין זיין מאכט. „פאר דער רו און אָרדענונג אין שטאָט זייט איר דאָך דער דירעקטער

פּאראנטוואָרפֿלעכער"—האָב איך צו אים געטענהט.—„די ליטווישע מילִיטעריש כוחות זיינען דאָך אונטער אייער אויפזיכט". בּאָבּיאלִים נעמט מיר דאָן איבערציגן, אז פּערזענלעך איז ער גיט קיין אנטיסעמיט, והראיה, זאָגט ער, „אָט האָב איך אייגעם פּוּן אייך יאָ ארויסגענומען פּוּן טורמע, וויקטאָר צימקאָווסקין". (צימקאָוו־סקי איז געווען אן אדוואָקאט און הָער שוואָגער פּוּן געוועזענעם ליטווישן מיניסטער שטענצעלִים). „זעט איר שוין, בּאָבּיאלִים,—האָב איך אים געענטפערט—וועָן איר קענט אייגעם באפרייען, דאָן קענט איר זיכער אויך מער; דער עיקר מוז דאָ קומען דער גוטער וויל מצד אייך . . . זעט, מייערער בּאָבּיאלִים, צו ראטעווען דעם כבוד פּוּן ליטווישן פּאָלק!". . . מיט אלע ריידעלעך האָט ער זיך אָבּער ארויסגעדרייט פּוּן צו געבן מיר א וועלכע פּאָזיטיווע תשובה. „גיט אין מיין האנט, גיט אין מיין קאָמפּעטענץ"—האָט ער אלין צוגעוואָרפן.

כאָטש איך בין פּוּן בּאָבּיאלִיסן ארוים מיט גאָרנישט האָב איך נאָך וויטער געפֿרוווט מיין מזל אוּן געקומען צו אים ווידער אין שתדלנות. די רעזולטאטן פּוּן די אלע מיינע ווייזיטן זיינען אָבער געווען גיט מיט מער דערפּאָלג ווי ביים ערשטן מאָל.

אין יענע טעג, וועָן די ליטווינער האָבּן אזוי געווילדעוועט, האָב איך אין גאט געטראָפן יאָנאס ווילִישוסן, אייגעם פּוּ די עלטסטע אוּן אָנגעזעענסטע טויער פּוּן ליטווישן פּאָלק, וואָס איז יאָרן לאנג געווען דער לידער פּוּן דער דעמאָקראטישער לאָודזינגקעם־פּארטיי, ווי אויך געווען לאנגיאָריקער בירגערמייסטער פּוּן קאָווגע אוּן אויך מיטגליד פּוּן מלוכה־ראט. איך האָב אים גלייך אָפּגעהאלטן אוּן זיך גע־ווענדט צו אים: „צי זעט איר גיט וואָס די ליטווינער טוען? מען קוילעט דאָך מענטשן,—אוּן איר, די פירערס פּוּן פּאָלק, שווייגט?!" „אז איך קען קיין זאך גיט טאָן"—האָט ער זיך אָנגעהויבן פּארענטפערן אוּן דערבּיי שוין דערקלערן זיין „קוק" אויף דער זאך: „וואָס אייגנטלעך דאָס שרייען? די יוגנטלעכע אונדזערע וועלן זיך אביסל אָנשטיפּן, אָנטומלען אוּן אָנווילדוועון, אוּן וועלן אויפהערן . . . אז וואָס קאָן איך דאָ מאכן?.." „אוּן דאָס רעדט אן אלטער אויסגעפֿרוווטער טויער פּוּן פּאָלק?—האָב איך אים איבערגעהאקט—א זון פּוּן דער רוּמפּוּלער פּאטריאָטישער ווילִיישיש־פּאמילִיע? דער לאנגיאָריקער „מאטע"פּוּן אונדזער שטאָט?!.." מער אָבער ווי א קרעכץ האָב איך פּוּן אים גיט געהערט, אוּן מיר זיינען זיך צעגאנגען.

זיך דערווייסנדיק, אז עס האָט זיך שוין אָרגאניזירט א ליטווישע רעגירונג אוּן אז דעם אמט פּוּן פּינאנס־מיניסטער פּארגעמט יאָנאס מאטוליאָנים, בין איך אוועק אויך צו אים. מאטוליאָנים איז געווען מיינער א שולי־חבר פּוּן מאריאמפּאָלער גימנאזיע אוּן שפּעטער האָבּן מיר צוזאמען געלערנט אין אָפּיצערן־שול. מיר פלעגן זיך זייער אָפּט טרעפן אויך וועָן ער איז שפּעטער געוואָרן דירעקטאָר פּוּן „אוקיאָ־באנקאס"; מיר זיינען געווען „פּער־דו" אוּן ער האָט זיך געריעכנט פּאר אייגעם פּוּן מיינע בעסטע ליטווישע פרייַנד. מאטוליאָנים איז פּוּן אלע מאָל געווען א פרומער

קאמאָליק, האָב איך דערפאר מיין גאנצן שמועס אָנגעדריקט אויף דעם רעליגיעזן מאָמענט: „סטייטש, דו, יאָנאס, א פּראָקטיצירנדזקער קאמאָליק, ווי קאָנסטו אזוי רויאיק זיצן אין קאביגעט, וויסנדיק אז ארום דיר גיסן זיך טייכן בלוט, אומשולדיק מענטשלעך בלוט?! עס איז דאָך קיין מילדמה ניט איצט אין לאנד, שוין לאנג דער פּראָצעס אוועק—און דיינע לימווינער האלטן אין שיסן סתם מענטשן! אָט דאָס איז „ליבע צום נאָענטן?“ פּאַרוואָס שווייגט דיין געוויסן יאָנאס!..“

דאָ האָט פּאַר מיר מאטולאיאנים געמומען האלטן א גאנצע לעקציע וועגן דער שטעלונג פון די לימווינער צו דער יידן־פראגע. מיט א רואיקן טאָן האָט ער געצויגן זיינע וואָרטער: „אין קאביגעט האָבן מיר שוין אָפּגעהאלטן א באזונדערע בראטונג וועגן די יידן. האָבן זיך דערביי ארויסגעשטעלט 3 מיינונגען. די עקסטרעמע צווישן אונדז באשטייען, אז מיר מוזן איצט איינמאָל פּאַר אלעמאָל פּטור ווערן פון די יידן; אלזאָ, אומברענגען ביז אייגעם. א צווייטער טייל פון אונדז האָט נאָך אין דער פּראגע אן אומבאשטימטע אָדער וואקלדיקע שטעלונג. וואָס זיי פאָדערן אָבער שוין מיט א פולן מויל אין, אז די יידן זאָלן מיט זייער שוויים און בלוט אויסקויפן די זינד פאר די באנאנגענע עוולות קעגן לימווישן פאָלק. עס איז אָבער דאָ צווישן אונדז א דריטע מיינונג, וואָס ווערט אונטערהאלטן פון מיר, טאקע אלס פּראקטיצירנדיקער קאמאָליק. איך פּערזענלעך האלט, אז דאָס לעבן איז דעם מענטשן געגעבן פון גאָט, אוז נאָר ער קאָן דאָס פון אים אוועקנעמען. אזוי א מענטש האָט ניט קיין רעכט צו אוועקנעמען פון א צווייטן דאָס לעבן.—וואָס שייך אָבער ווינען מיט אייך יידן צו־זאמען, איז ניטאָ אזא קראפט וואָס זאָל דאָס אונדז קענען אויפצווינגען. זאָלן זיי זיך די יידן לעבן באזונדער, אָפּגעמיילט פון אונדז. מיר, די גלויביקע, באשטייען דורכאויס פאר אינשלימזל אייך אין א געמאָ.“

וועג עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן אָרגאניזירן דער יידישער קאָמיטעט, איז הרב סניעג צוזאמען מיט מיר געגאנגען צום געגנערס ראשטיקים, דעם געוועזענעם שטאָ פון דער לימווישער ארמיי. ער האָט אונדז נאָר געזאָגט, אז פּערזענלעך געהערט ער ניט צו די פּאַרטיזאנער; וועט זיך אים וואָס לאָזן וויקן אויפן פּריוואטן וועג, וועט ער עס פּרווון צו טאָן.

א דעלעגאציע פון הרב סניעג, גארפונקעל אוז איך איז אויך אווק צום לימווישן ארבי־בישאָף. אויפגענומען האָט אונדז דער בישאָף בריזגים, דער לייטער פון דער גאנצער לימווישער קירכלעכער פּראָווינץ. אויף אונדזער וויי־געשריי: וויי אזוי קען דאָס די קאטולישע קירכע אזוי שווייגן, ווען אירע גלייביקע קוילענען אויס אן אומשולדיק פּאָלק א גאנצן?! פּאַרוואָס זאָלן די בישאָפן ניט ארויסלאָזן א בריוו צו די גלייביקע?! — האָט אונדז בריזגים געהאלטן אין איין ענטפערן: „איך פּערזענלעך קאָן נאָר ווינען אוז תפילה טאָן; העלפן קען אייך די קירכע גאָרנישט“.

דאָס אליין האָבן מיר אין יענע טעג געהערט פון די בעסערע לימווינער. מיט אזא טאָן האָבן צו אונדז געריידט די שכנים פון דורות לאנג. אזוי האָבן זיך צו אונדזער אומגליק באצויגן די פירער פון דעם פויערישן פאָלק. וואָס איז נאָך בײַ מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק געווען פארשקלאפט צו דעם רוסישן צאר און צו דעם פרעמד נאציאָנאלן פריץ. דאָס איז געווען דער דאנק וואָס די יידן האָבן דורך גאנצע הונדערטער יאָרן אויפגעבויט אין לאנד די שטעטלעך און שטעט, די מלאכה־וואַרשטאטן און אינדוסטריע. יידישער קאפיטאל, אין פאָרעם פון אויס־האלטן די גרויסע ישיבות, פארשיידענע מוסדות און קרובים־שמיצע, האָט גע־שטראָמט קיין ליטע פון אלע עקן וועלט און באריכטערט דאָס נאנצע לאנד. אליין האָבן יידן געטאָן פאר דעם ליטע־לאנד, — און אין דער טרא־גיש־אומגליקלעכער שעה, זיינען די לימווינער פאר אונדז געווָארן וועלף, הענקערס, און זיערע פּראָמינענטן אליין האָבן זיך ארויסגעווויזן פאר ניט בעסער.

איזאָלירט פון דער נאנצער וועלט, פארלאָזן און פארראטן פון אונדזערע שכנים ארום זיינען מיר פון שרעקלעכן גורל אריינגעוואָרפן געוואָרן אין עלנט און אין וויסטן גראנגל פאר א שמיקל אילוזיע פון א נאנץ צווייפלהאפטער חיי־שעה!

ב. אויפקום פון א יידישן ראט

דעם 7טן יולי 1941, 12 טעג נאָכן אריינמארש פון די דייטשן אין קאָווָנע, איז דערשינען בײַ מיר אין ווינוגג אן אָפיציער פון געשטאַפּאָ. ער פרעגט מיך, צי איך בין דאָס דער רעכטסאנוואלט גאָלדבערג. דאן הייסט ער מיר מיטגיין מיט אים. פארן גאס איז געשטאנען זיין אויטאָ. אריינקומענדיק מיט מיר אין מאשין, פרעגט ער מיך, צי איך קען איינעם א דאָקטאָר יעפים ראבינאָוויטש און וו׳ יענער ווינט. איך האָב אים געזאָגט, אז איך קאָן אים און וויס וו׳ ער ווינט. מיר זיינען צוגע־פאָרן צום הויז פון דעם ד״ר ראבינאָוויטש, מיך לאָזט דער אָפיציער אין אויטאָ און אליין איז ער אריין צום דאָקטאָר אין ווינוגג. אין 5 מינוט ארום איז ער צוזאמען מיט ראבינאָוויטשן אריין אין אויטאָ. דאָ פרעגט ער אונדז בײַידן, וו׳ ווינט דער רעכטסאנוואלט גארפונקעל. מיר זאָגן אים. אין א ווילע ארום זיינען מיר שוין דריי יידן געזעסן אין אויטאָ. ער פירט אונדז אוועק אין געשטאפּאָ, וואָס האָט זיך געפונען אויף קייסטוטשיאָ גאס אין „דארבא רומאי״ (ארבעטער־הויז).

אונדז דריי האָט דער אָפיציר געלאָזן אין קאָרידאָר פון געשטאפּאָ און אליין איז ער אריין צום שף. אין א 10 מינוט ארום קומט ער ארויס צוריק און פרעגט, ווער פון אונדז דריי איז א ראבינער. מיר זאָגן אים, אז קיין איינער ניט. דאן פרעגט ער אונדז, וועלכע רבנים מיר קענען. מיר האָבן אים געענטפערט, אז מיר קענען מערערע רבנים אין קאָווָנע, א גרעסערע צאָל פון זיי איז אָבער ארעסטירט, בכלל וויסן מיר אָבער ניט געוויס זייערע אדרעסן. דער אָפיציר האָט משמעות גלייך בא־

מערקט, אז מיר ווילן זיך דאָ ארויסרייען פון א קלאָרן ענטפער, אוּן ער זאָגט אוּנדז: „מיר וועלן שוין אליין וויסן". ער לאָזט אוּנדז וויהער אין קאָרידאָר אוּן איז אליין ווּ פארשוווּנדן. אין א קארגער שעה ארום זענען מיר, ער קומט אָן צוזאמען מיטן געוו' ארמיי־ראבינער הרב שמואל אבא סניעג אוּן דעם רב פון קאָוונער פאָרשטאָט שאנין, הרב יעקב משה שמוקלער. מיר אלע 5 יידן בלייבן אין קאָרידאָר, אוּן דער אָפיצער איז ווידער אריין צום שעף אין קאבינעט. אין 5 מינוט ווערן מיר אהין אריינגערופן. אויף א סאָפע זיינען געזעסן צוויי הויכע געשטאפּאָ־באאמטע. איינער פון זיי איז עם געווען דער שעף פון געשטאפּאָ אין לימט, יענער. ווי עס האָט עהאייסן דער צווייטער, וואָס האָט געטראָגן די אוניפאָרעם פון א ס"ס־גענעראל, איז אוּנדז געבליבן אומבאקאנט.

יענער וועגדט זיך צו אוּנדז: „זעצען זיך, בימט, ווי וויט שמילע פאָרהאנ־דען זינד". אין צימער זיינען געווען צוויי אָדער דריי שמוּלן. עמלעבע פון אוּנדז האָבן זיך געזעצט, די אנדערע זיינען געבליבן שטיין. יענער הייבט אָן: „אין שטאט הערשן אומרוען; די לימווינער האלטן אין איין ארעסטירן אוּן שיסן די יידן. אלס מאכט קענען מיר אָבער גיט דוקדן אזוינע זאכן. אָבער אזוי ווי די לימווינער זיינען פעסט ביי דער מיינונג, אז זיי קענען גיט לעבן אין איינעם מיט די יידן אוּן ווילן עס מאקע בשום אויפן גיט, — האָבן מיר באשלאָסן צו איבערזידלען אין משך פון א חודש צייט די קאָוונער יידן אין א געמאָ, אוּן דאָס איז אין וויליאמפאָלע, סלאבאָדקע, די פאָרשטאָט פון קאָוונע. די זיכערהייטס־פאָליציי האָט זיך געוועגדט צום אָבער־ראבינער שאפירא, אלס פארשמייער פון דער יידישער געמיינדע, ער זאָל איבער־געמען דאָס אדורכפירן די איבערזידלונג. דער אָבערראבינער האָט אָבער דער־קלערט, אז ער איז אלט אוּן קראנק אוּן איז נאָך אן אָפּעראציע, ער האָט אוּנדז דערי־בער אָנגערופן אייערע 5 געמען, ווי די פאסיקע פערזאָנען, וואָס קענען פארטרעטן די יידישע געמיינדע. אָט דערפאר זייט איר איצט געפראכט געוואָרן אהער. — אויפן 9טן פאָרט — רעדט ווייטער יענער — געפינען זיך צירקא דריי טויזנט פרויען אוּן קינדער, וועלכע מען קען באפרייען. אויב איר נעמט איבער די פראנט־וואָרטלעקציי, אז די קאָוונער יידן וועלן זיך באלד אָנהייבן אריבערקלייבן אין געמאָ, דאן וועלן זאָפאָרט אָפּגעשטעלט ווערן די דערשיסונגען אויפן פאָרט אוּן איר באקומט די פרויען אוּן קינדער."

דער ס"ס־גענעראל, וואָס איז געזעסן דערביי האָט כמעט די גאנצע צייט געשווּיגן. פון מאָל צו מאָל פלעגט ער נאָר אריינווארפן א וואָרט. אויך ביי די לעצטע ווערטער פון יענערן האָט ער צוגעגעבן, אז אין דער אמתן דארף מען אלע יידן אויסשיסן, ווייל אלע זיינען זיי קאָמוניסטן; סטאלין איז א יד, לענין געווען א ייד, אוּן דאָס האָט ער אָנגעוואָרפן נאָר א גאנצע ריי פון באקאנטע קאָמוניסטישע פירערס אוּן איז געקומען צום אויספיר — אלע קאָמוניסטן זיינען יידן. אויף דער באמער־קונג פון ד"ר ראבינאָוויטש, אז גיט די ביידע ערשטע אויסגערעכנטע קאָמוניס־

טישע פירערס, ווי אויך א סך פון הי אנדערע דערמאָנטע קאָמוּניסטן זיינען גיט קיין יידן, — האָט דער געגנער א ברום געטאָן: „דאָן זיינען זיי מיט יידן פאר־שוואָגערט".

מיר האָבן יעגערן אויף זיין וועגדוגג צו אונדז געענטפערט, אז מיר זיינען גיט קיין פאַרשטייערס פון קאָוונער יידן; אויף אזא אויפן קענען מיר דאָ קיין זאך גיט באשליסן אוּן נעמען אויף זיך א וועלכע פאראנטוואָרטלעכקייט. אויף דעם איז געקומען אן ענטפער פון יעגערן: „גוט, פון מיין זייט קענט איר זיך נאָר איבערלייגן וועגן דעם ענין, מאָרגן אין דער זעלבער צייט גיט מיר אָבער אן ענטפער". —

מיר זיינען אלע 5 גלייך אוועק צו הרב אברהם דוב שאפירא, דעם שטאָט־רב פון קאָוונע. מיר האָבן שוין געטראָפן בייַם רב אין שטוב ביי עטלעכע צענד־ליק יידן, צווישן זיי: די בּרידער וואָלף, ראגינסקי, יצחק שמרייכמאן, ד"ר משה בערמאן, ד"ר בראוּנס, הירש לעווין, משה לעווין, ניקאָלאי געמעלייצקי, מישא קא־פּעלמאן אוּן נאָך אנדערע וועלכע איך געדענק גיט צום מאָמענט. דאָרט האָבן מיר זיך דערווּוסט געוויער וועגן דעם באזוך פון דעם געשטאפּא־פונקציאָנער ביי הרב שאפירא. דער רב האָט אים געזאָגט וועגן זיין געזונט־צושטאנד אוּן אפילו אים געמוזט ווייזן דאָס אריינגעשטעלטע רערל אין זייַם, וואָס איז ביי אים געווען פון נאָך דער אָפּעראציע. אויך די אדרעסן פון די צווייַ רבנים, וואָס זיינען נאָך אונדז געבראכט געוואָרן אין געשטאפּא, האָט דאָס דער זעלבער פונקציאָנער מעלעפּאָניש ארויסגאקומען פון הרב שאפירא.

אין בייזיין פון הרב שאפירא אוּן פון די אלע פארזאמלטע ביי אים אין שטוב האָבן מיר רעפּעריט וועגן דעם נאנצן געשפּרעך אין געשטאפּא אוּן זיך בריימער אָפּגעשטעלט אויף דעם ענטפער, וואָס מיר דארפן מאָרגן געבן. מיר האָבן געשטעלט די פראגע שארף: וואָס פארא כאראקטער זאָל טראָגן די תשובה — א פּאָזיטיווע, א נעגאטיווע אָדער אן אויסמיידנדיקע. נאָך לאנגע דעבאטן איז די באראטונג געקומען צום אויספיר: דאָס לעצן ווי איצט, וועט די לימווינער פאר־שלעפּן טאָג אוּן נאכט יידן פון זייערע ווינוגנגען אוּן האלטן אין איין רויבן אוּן מאָרדן — איז עס קיין לעבן גיט. פון דער אנדער זייט פארשפּרעכן דאָך אונדז די דייטשן צו באפרייען שוין דריי טויזנט פרויען אוּן קינדער. דערצו, וועט עס זאָל אפילו רואיק ווערן אין שטאָט, איז ביי היינטיקער לאגע פיל כדאיער, אז אלע יידן זאָלן ווינען צוזאמען, מען דאָס היסן אויך א געטאָ. אלזאָ, דארף אונדזער ענט־פער אין דער געשטאפּא גיט זיין דורכוים א נעגאטיווער.

אויף מאָרגן פאר מיטאָג האָבן זיך די אלע פינף פארזאמלט אין געשטאפּא. מיר האָבן געמעלדט, אז מיר זיינען מסכים צו איבערנעמען די פאראנטוואָרטלעכ־קייט ביים איבערזידלען די קאָוונער יידן אין א געטאָ. צוליב טראנספּאָרט־שווערי־קייטן וועלן מיר דאָס אָבער גיט קענען מאכן אין איין חודש. אלס אָרט פאר א געטאָ איז אויך וויליאמפּאָלע גיט צוגעפּאסט. די היזלעך זיינען דאָרט קליינע,

גימאָ קיין קאנאליזאציע, קיין וואסערלייטונג. עס קען באשטיין א געפאר פאר עפּי־דעמיעס. מיר האָבן דערפאר פאָרגעשלאָגן צו מאכן די געמאָ אין אלטשטאָט, וואָס איז אויך איצט געדיכט באוווינט פון יידן; דאָ געפינט זיך אויך דאָס יידישע קראנקנהויז וויִ אויך דער בית־היתומים און נאָך אנדערע סאָציאלע אוּן רעליגיעזע מוסדות. מעגלעך, האָבן מיר צוגענעבן, אז אויך אין אלטשטאָט וועט נישט זיין גענוג אָרט פאר די אלע יידן פון קאָוונע. דעריבער מיינען מיר, אז וועָן אלטשטאָט וועט באשטימט פאר א געמאָ, זאָל מען נאָך די יידן פון וויליאמפּאָלע אין דער ערשטער צייט נישט רירן, כדי אויך וויליאמפּאָלע זאָל ביי נויטוועגדיקייט קענען זיין א טייל פון געמאָ.

אויף דעם האָט אונדז יענער געענטפערט:

„שווערייקייטן זיינען דערצו דאָ, כדי זיי צו בייקומען, אוּן וועָן איר וועט אַרויסווייזן דעם גוטן וויליָן אוּן עם וועט זיך ארויסשטעלן, אז עס זיינען באמת דאָ אוממעגלעכקייטן, וויִ איר שטעלט דאָס פאָר, — דאן וועלן מיר זען. דאָס איז בנוגע דעם חודש צייט, וואָס איר בעט פאָרלענגערן אויף איבערזידלען זיך. וואָס נוגע דעם קלייענעם שמח אין וויליאמפּאָלע, וואָס איר באקלאָגט זיך, מאָ קוקט אָן די קארטע — אוּן יענער וויייזט אונדז אויף דער וואנט דעם פּלאן פון קאָוונע אוּן אומגענגט — ביזן רויטן־הויף (ראָדאנדוואריס, בייַ א 10 קמ. פון וויליאמפּאָלע) וועט אייך נענוג זיין? איך נעם ארויס פון דעם גאנצן שמח די אלע לימווינער. בנוגע מראנספּאָרט, וויִ אויך וואָס שייך אייער יידישן קראנקנהויז אין אלטשטאָט אוּן די אנדערע סאָציאלע מוסדות דאָרט, — פירט אונטערהאנדלונגען מיטן לימווישן בירגערמייסטער. איבעריקס, אויב די לימווינער וועלן מסכים זיין, אז איר קענט מאכן אייער געמאָ אין אלטשטאָט, וועלן מיר אויך נישט זיין קעגן."

אונדזער דעלעגאציע איז אוועק צו דעם נייַ־באשטימטן בירגערמייסטער פון קאָוונע, וויליטשינסקים. מיר האָבן מיט אים גלייך אָנגעהויבן אויפטאנהן, אז פון זיין זייט זאָל נישט זיין קיין מניעה צו מאכן די געמאָ אין אלטשטאָט. דער בירגער־מייסטער איז גלייך ארויס מיט א טענה: „ס'טייטש אין אלטשטאָט האָבן מיר דאָך אונדזער באזיליקע, דעם ביסקופאָס, ראָטהויז, — מאָ וויִ אזוי קענען מיר דאָס די יידן איבערלאָזן?!" מיר פון אונדזער זייט האָבן אים אָנגעוויזן, אז ביי א גוטן וויליָן לאָזט זיך אלץ מאכן. די אלע זיינע אויסערעכנטע געפיידעם לאָזן זיך גאנץ לייכט אויסטיילן פון א יידישן ראיאָן אוּן בלייבן פריי פאר דער נישט־יידישער באפעלקע־רונג. דער בירגערמייסטער איז אָבער געבליבן ביי זיניקס. אויך וועגן מיטהעלפן מיט מראנספּאָרט האָט ער אונדז אנטוואָרט, אוּן נעענדיקט האָט זיך דער נאָנצער געשפּרעך מיט דעם, וואָס ער האָט באוויליקט צוטיילן פאר אונדז צווויי צימערלעך אין ראטהויז, וווּ דער יידישער קאָמיטעט זאָל קענען אָנהייבן אָרגאניזירן זיין ארבעט.

מיר זיינען ווידער געקומען צו הרב שאפּיראָ. די מענטשן, וועלכע זיינען



קאָוונער ראָטהויז, ערשטער זיצאָרט פון יידישן קאָמיטעט, אָנהייב יולי 1941

נעכטן בייגעווען די בראטונג, האָבן שוין אויף אונדז דאָ געווארט. עס האָט זיך אָנגעהויבן ווידער א בראטונג. די ערשטע זאך האָבן מיר 5 פארלאנגט מען זאָל צוגעבן צו אונדז נאָך מענטשן, ווייל די ארבעט איז אן ערנסטע ביז נאָר. באלד אויפן אָרט האָט די בראטונג באשלאָסן צוגעבן צו אונדז אויך די הערן: גריגאָרי וואָלף, יוסף ראָגינסקי, הירש לעווין, ראָסטאָווסקי און קאָנסול נאפטאל. וואָלף און ראָ= גיסקי זיינען געווען באקאנטע כלל=טוער אין קאָוונע; הירש לעווין איז אויך געווען באקאנט ווי א טוער אין דער רעוויזיאָניסטישער פארטיי, און נאָכן אָפזיצן אונטער די באָלשעוויקעס ביי א יאָר צייט אין טורמע, איז ער ניט לאנג צוריק געווען ארוים אויף דער פריי. ראָסטאָווסקי און נאפטאל זיינען געווען באקאנטע עסקנים פון מעמל. עס זיינען אויך באשטימט געוואָרן קאָמיסיעס צו אָנפירן מיט דער ארבעט. משה לעווין, דער געווען פארזיצער פון די רעוויזיאָניסטן אין מעמל, איז גע= שטאלט געוואָרן בראש פון דער טראנספּארט=קאָמיסיע, וואָס האָט געדארפט שפּילן די הויפט ראָלע ביים אריבערפירן די יידן אין געטאָ. עס איז אויך באשטימט גע= וואָרן א ווינונג=קאָמיסיע אונטערן אָנפיר פון אָרלויק, ווי אויך א ירידישע קאָ= מיסיע בראש מיטן פראָפעסאָר בעליאצקין.

ג. דער גירוש אין געטאָ אריין

אין מיטן יולי האָט שוין דער „קאָמיטעט צו איבערזידלען די קאָוונער יידן קיין ווילאמפּאָלע" (ווי אונדזער ראש האָט דאן אָפיציעל געהייסן) געפירט א בריייטע טעטיקייט. די פּאָר צימערן אין ראָטהויז האָט מען אונדז פארביטן מיט דער געבי= דע פון דער יידישער פּאָלקשול אויף דאוקשאס (יאטקעווער) גאס נמ' 24. די יידישע פרויען און קינדער זיינען פון ניינטן פּאָרט באלד טאקע באפרייט געוואָרן. דער גורל פון די מענער אויפן זיבעטן פּאָרט איז שוין געווען פון פריער באקאנט. מען האָט זיי דאָרט אומגעבראכט. די טראנספּאָרט=קאָמיסיע האָט גלייך געגומען מאָביליזירן די אלע יידישע פּונקטן. זי האָט אויך אָרגאניזירט א גאנצע רייע מיט= ארבעטערס. איידער מען איז אָבער צוגעטראָטן צו דער ארבעט גופא איז שוין די מעטיקייט פון דער קאָמיסיע פאראַליזירט געוואָרן דורך דעם ספּאָנטאנעם געיעג פון הונדערטער און טויזנטער יחידים צום איבערקלייבן זיך אליין קיין ווילאמפּאָלע, אָן דער אָנווייזונג און צושטימונג פון יידישן קאָמיטעט. פּונקט האָבן זיך די מענטשן אליין אויסגעזוכט און געדונגען, צאָלנדיק דערביי פאנטאסטישע פּרייזן. דאָס זעל= בע איז אויך געווען מיט די דירות אין ווילאמפּאָלע. די ווינונג=קאָמיסיע האָט אָנגעהויבן דאָרט רעגיסטרירן די ווינונגען פון די אריער. דערביי איז געווען פאָרויסגעזען צו אריבערפירן די יידן פון קאָוונע לויט א פעסט באשטימטן פּלאן. נאָר צו ערשט האָבן זיך געדארפט אריבערקלייבן די יידן פון פאנעמונ און שאניץ, נאָר דעם די יידן פון קארמעליטא און פּעטראָווקע. נאָר די לעצטע

צום אריבערפירן זיינען געווען פאַרוויסגעזען די יידן פון אלטשטאָט, ווייל מיר האָבן נאָר אלץ געהאָפט צו אויסדינגען אויך דאָרטיקע יידישע קווארטאלן פאר דער געמאָ. אָבער די יידן אליין האָבן צוגעשיקט געמאכט דעם נאנצן פלאן. מען־טשן האָבן זיך א לאָז געמאָן צו די אריער אין ווילנאמפאָלע, אָנגעהויבן וואַרפן זיך מיט גרויסע „אָפּטריטס־גראַנאַטן". דורך דעם איז געווארן אונטערגעגאָבן די נאנצע איניציאטיוו פון קאָמיטעט, און די יידן אליין האָבן אויף דעם געביט פון מראנספּאָרט און פון באקומען דירות אין געמאָ מיט זייער אייגענער נערוועזיטעט אריינגעטראָגן א שרעקלעכן כאאָס.

אין איינעם פון די לעצטע טעג פון יולי האָט דער קאָמיטעט געהאט א זיצונג וועגן אָרדענען אויף להבא די ארבעט און דער עיקר וועגן קאָנסטרואירן א ראט. די זיצונג האָט זיך געצויגן עטלעכע שעה. די מיטגלידער זיינען באשמאנען, אז איך זאָל זיין דער פאָרזיצער פון ראט. איך האָב אָבער אויף דעם נית געקאָנט מסכים זיין, ווייל איך בין דאן געווען בין גאָר פיזיש אָפּגעשוואכט פון זיצן אין טורמע; און שוין אויך ארויסקומענדיק אויף דער „פריי", האָבן זיך פאר מיר אָנגעהויבן די נייע שתדלנותן ביי דער לימווישער פארטיזאנען־מאכט, וואָס האָט מיך פון דאָס ני צעבראָכן. איך האָב פאָרגעלייגט די קאנדידאטור פון לאָן גארפונקעל. אָבער ער האָט אויך נית מסכים געווען. ער איז באשמאנען דווקא אויף מיין קאנדידאטור צולייב אָט די טעמים: שוין פון אָנהייב פון דער דייטשער אָקופּאציע זאָל איך האָבן געווען דער אקטיוואסטער טויער צווישן די יידן; אויך אין געמאָ זיינענדיק וועלן די יידן נאָר אלץ מוזן האָבן צו מאָן מיט די לימווינער, און איך זאָל עס זיין דער אייניציקער, וואָס קען נאָך וואָס ביי זיי אויספּועלן. איך האָב זיך אָבער ענדגילטיק אָפּגעזאָגט, און דערמיט איז די באראטונג זיך פונאנדערגענאנגען. אין עטלעכע טעג ארום איז די פראגע ווידער אויפגעהויבן געווארן, און ווידער זיינען די אָנטיילגעמער באשטאנען אויף מיין קאנדידאטור. דאן האָב איך פאָרגעלייגט מען זאָל רופן א ברייטערע באראטונג מיטן אָנטיילן פון א ריי באקאנטע מענטשן. באלד אויפן אָרט האָבן מיר צוזאמענגעשטעלט אזא ליסטע מיט א 50 נעמען. די באראטונג איז צוזאמענגעראָפן געווארן אין דער יידישער פאָלקשול אויף יאטקעווער גאס. צווישן די איינגעלאדענע איז אויך געווען דער באקאנטער דאָקטאָר חנן עלקעס. שוין אויף דער פריערדיקער זיצונג האָב איך דערמאָנט זיין נאָמען ווי א פאסיקע קאנדידאטור אויף א פאָרזיצער פון א יידישן ראט. ד"ר עלקעס איז זייער געווען פאָפולער אלס ארצט ביי דער פני פון דער דייטשער קאָלאָניע אין קאָוונע, ווי ביי די מילמאנסן, האָפמאן; ער איז יאָרלאנג געווען אויך דער הויז־ארצט פון דייטשן קאָנסולאט. מיט די אָנפירנדיקע לימווינער האָט ער געהאט פארבינדונגען, זיינענדיק דער ארצט פון געווען פרעמיער־מיניסטער טוביאלים (שוואָגער פון פרעזידענט סמעטאָנא)

אוּן פּוּן נָאך א סך הויכנעשטעלטע לימווישע פּערזענלעכקייטן. באזונדערש איז ד"ר עלקעס געווען אָנגענומען אלס ארצט ביי דער יידישער באפעלקערונג אין גאנץ ליטע אוּן איז געווען בּארופן ווי א העכסטּ אָנשטענדיקער אוּן לאָגיש־דענקנדיקער מאן. פּארן אָנהייב זיצונג האָב איך געהאט א שמועס מיט הרב שמוקלער אוּן אים אָנגעוויזן אויף די אלע אייגנשאפטן פּוּן דעם ד"ר עלקעס. הרב שמוקלער איז מיט זיין גאנצן באגעם אוּן כאראקטער געווען א טיפּיש ליטווישער רב, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט פּראקטישקייט, פּאָלקסטימלעכקייט, דעמאָקראטישקייט אוּן אָנשטענדיקייט. איך האָב פּארשטאנען, אז הרב שמוקלער קען דאָ זיין דער אייניציקער מענטש וואָס וועט זיין בכוח צו באווירקן דעם ד"ר עלקעס. אוּן כך הווה. גלייך ווי ד"ר עלקעס האָט אויף דעם פּאָרשלאג אז ער זאָל איבערנעמען די אָנפּירערשאפט פּוּן ראט, אָנגעהויבן צו אָנגעבן מאָטיוון אויף גיט,—איז באלד ארויסגעטראָטן הרב שמוקלער מיט א רעדע. צו באצייכענען די רייד פּוּן הרב שמוקלער אלס געלונגענע אָדער שמאַרקע איז נאָך ווייניק. דאָס איז געווען א טראגישע רעדע פּוּן א היסן ייד אין א העכסטּ היסטאָרישן מאָמענט. ער האָט אויסגעשריען: „די דייטשן זאָגן, אז זיי דארפּן האָבן אן אָנערויבדע; פּאר אונדז וועט אָבער זיין ד"ר עלקעס דער ראש־הקהל אין דעם זינען פּוּן דער שיינער יידישער טראדיציע, אוּן ווען די צייט וועט קומען, — וועט אונדז ד"ר עלקעס פּירן קיין ארץ ישראל!"

הרב שמוקלערס רעדע האָט געמאכט אויף די אלע פּארזאמלטע א מוראדיק טיפּן אייndרוק; מענטשן האָבן דערפילט די גאנצע טראגעדיע פּוּן דעם יידישן קיבוץ; פיל האָבן זיך געווישט די טרערן פּוּן די אויגן. קיין אנדער קאנדידאט איז שוין מער אין באטראכט ניט געקומען. טיף געירט אוּן דערשיטערט האָט ד"ר עלקעס שוין מער ניט געדעדט קיין וואָרט. אוּן אזוי איז ד"ר עלקעס אין געציילטע מינוטן געשטעלט געוואָרן בראש פּוּן קאָוונער יידנטוּם.

ד. ערב שליסן די געטאָ

האָבנדיק אין זינען, אז די טעג פּוּן דער אריבערזידלונג ענדיקן זיך אוּן דעם 15טן אויגוסט בלייבן די אלע קאָוונער יידן איינגעשפּארט אין געטאָ מיט א כלומרשט אייגענער זעלבסט־פּארוואלטונג, האָט זיך דער יידישער קאָמיטעט, אָדער עלטעסטנראט, ווי די דייטשן האָבן אים אָפּיציעל אָנגערופּן, געטומען צו איינשטעלן זיין ארבעט מיט א מער פּערמאנענטן פּארנעם. עס איז אָרגאניזירט געוואָרן א פּארפּלענונגס־אמט אונטערן אָנפּיר פּוּן משה אָזשינסקי; אן ארבעטס־אמט אונטערן אָנפּיר פּוּן דוד איציקאָוויטש; א פּינאנס־אוּן ווירטשאפטס־אמט אונטערן אָנפּיר פּוּן ניקאָלאי געמעליצקי; א יורידישער אמט אונטערן אָנפּיר פּוּן פּראָפעסאָר שמעון בעליאצקין; א געמאָ־פּאָליציי אונטערן אָנפּיר פּוּן מישא קאָפּעלמאן. די ערשטע טעג האָבן זיך עטלעכע פּוּן די אמטן געפּונען אין די רוימען פּוּן דעם

געווען לימוישן קינדערהיים „וויקיאליא יעזוס", נאָר דעם האָט זיך דער עלטסטער מיט זיינע אָפּמיילונגען באזעצט אין דער צווייטער עטאזשיקער היל־צער־נער געבויידע פון א געווען לימוישער פאָלקשול אויפן ווינקל פון די נאסן וואר־גיז אין וויטענגיאָ.

איינע פון די ערשטע פראגעס, וואָס מיר האָבן געמוזט דערלייזיקן באלד, נאָר איידער די געמאָ האָט זיך אָפּגעשלאָסן, איז געווען: פון וועלכע מקורות אוז דורך וועלכע אינסטאנצן וועט זיך דערנערן די געמאָ? צו די דייטשן האָבן מיר בכלל ניט געהאט קיין צוטריט. האָבן מיר באשלאָסן שוין בעסער צו וועגדן זיך מכוח דער פראגע צו די ליטווינער. צוזאמען מיט משה אָזשינסקין, דעם אָנפירער פון פארפלעגונגס־אמט, זיינען מיר אוועק צום פּוילאָווניק גרודזינסקאס, דעם וויסשאפט־מיניסטער אין דעם נייי־פאָרמירטן ליטווישן מיניסטאָרן־קאבינעט. גרודזינסקאס, וואָס איז אגב געווען מיינער א גוטער באקאנטער, האָט אונדז פרייגדלעך אויפגענומען אוז געזאגט, אז ער וועט זען צו מאכן אלץ, אז די יידן אין געמאָ זאָלן מענטשלעך פארפלעגט ווערן. ער האָט געבעטן צושטעלן אים א פראָיעקט, ווי מיר שטעלן זיך פאָר טעכניש צו דורכפירן די זאך.

אין זיין שמועס האָט גרודזינסקאס מיר אגב דערציילט, אז מיט א טאָג פריער איז געווען א זיצונג פון מיניסטאָרן־קאבינעט אוז ביים באהאנדלען די יידישע פראגע האָבן זיי באשלאָסן צו אינטערוועניר ביי די דייטשן, אז מען זאָל מיך אוז מיין פאמיליע איבערלאָזן ווינען אין שטאָט. דערביי האָט ער באמערקט, אז זיי וואָלטן אפשר געבעטן פאר נאָך יידן, אָבער ווסנדיק די איינשטעלונג פון די דייטשן אוז די שווערקייטן וואָס זיינען דערמיט פארבונדן, האָבן זיי זיך באגרע־נעצט צו בעטן נאָר פאר אין מישפּחה פון א פארדינסטפולן מאן פון דער ליטווישער מלוכה. אין דעם איינציקן פאל האָפן זיי, אז זיי וועט געלונגען צו פועלן ביי די דייטשן. — מיין ענטפער איז געקומען קורץ אוז קלאָר: איך גיי דאָרט, וו־ אלע יידן גייען; וועו אלע קאָוונער יידן מוזן זיך איבערקלייבן אין געמאָ, איז דאָרט אויך דער פּלאץ פון מיר מיט מיין פאמיליע. גרודזינסקאס האָט מיר געענטפערט, אז ער פארשטייט מיין שטאנדפונקט; ווי ער מיינט, איז אָבער דער ענין נאָר אן ערנסטער, לייגט ער מיר פאָר דערויבער, אז איך זאָל זיך נאָך באקלערן. אויף די רייד האָב איך אים באלד איבערגעחזרט מיין פריערדיקן ענטפער אוז צוגעגעבן, אז דאָס הערט ער פון מיר ענדגילטיק. —

נאָך זיצנדיק אין שטאָט האָבן די יידן געליטן פון מאנגל אין פראָדוקטן. ביים ארויסגיין אין גאס וואָס קויפן, אוז באזונדער נאָך וועו דער ייד איז געווען א דערוואקסענער מאנסביל, פלענן די ליטווינער ארעסטירן אוז אָפּפירן אין פאָרט אָחער טוּרמע. מיטן אריבערקלייבן זיך אין געמאָ זיינען שוין ביי די יידן געווען אין נאנצן אויסגעשעפט די שפּייז רעזערוון. קיין מערק אוז פראָדוקטן־צופיר איז דאָ איבערהויפט ניט געווען. עס האָט זיך דאָ ענגומען שפּירן ממש א הונגער. ניט טאָרנדיק

זיך באוועיזן אויף די מערק, פלענן יידן אין לעצטע וואָכן פארן שליסן די געמאָ זיך ארויסכאפן אין די פרימאָרגנס אויף די וועגן, וואָס פירן פון די דערפער קיין ווילנאמפאָלע, אוו קויפן פון די פאָרנדיקע פויערים פראָדוקטן. איין מאָג, דינסטיק דעם 5טן אויגוסט, האָבן די דייטשן מיט די ליטווינער פארהאלטן א סך יידן אויף די וועגן. די פרויען האָט מען נאָך עטלעכע שעה אָפּגעלאָזן אוו די מענער דער־שאָסן.

אין זעלבן מאָג האָט זיך אין עלטעסטנראט באוויזן דער ליטווינער קאמיס־סקאם מיט א פאראדענונג אין נאָמען פון שטאָט־קאָמיסאר קראמער, אז מאָרגן 9 פרי זאָל דער גאנצער עלטעסטנראט זיך מעלדן ביים קאָמיסאר. קאמינסקאם איז אוגדז פון פריער באקאנט געווען אלס העכערער באאמטער פון ליטווישן פינאנס־מיניסטעריום; עטלעכע יאָרן פאר דער מילחמה איז ער געווען דער הויפט־אינס־פעקטאָר אין קאָווענער שטאָט־פארוואלטונג. לעצטנס, ביים קומען אונטערהאנדלען מיטן ליטווישן בירגערמייסטער וועגען דער איבערזידלונג אוו וועגען איינאָרדענען די געמאָ, איז אויך קאמינסקאם בייגעווען די שמועסן אוו זיך באפייליקט אין זיי וויי א בראטער. איצט, ביי זיין קומען צו אוגדז מיט דער אינלאדונג, האָט ער זיך פאָרגעשטעלט אלס פארבינדלער צווישן דעם שטאָט־קאָמיסאר אוו געמאָ.—מיט־וואָך אין דער פרי זיינען מיר אוועק אין שטאָט־קאָמיסאריאט אוו זיך אָנגעמעלדט. אין עטלעכע מינוט ארום איז ארויסגעקומען קאמינסקאם אוו אוגדז אריינגעפירט אין א קאבינעט, וואָס האָט מיט זיין לאנגען טיש אוו שטולן ארום אויסגעזעסן ווי א קאָנפערענץ־צימער. נאָך א וויילע וואַרטן איז אריינגעקומען א בלאָנדער יונגער־מאן אין ס"א אוניפאָרעם. ווי עס האָט זיך ארויסגעשטעלט, איז דאָס געווען דער הויפטשטורמפירער יאָרדאן, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער יודען־אָפּטיילונג ביים קאָווענער שטאָט־קאָמיסאר, אוו ווי דער דיקטאטאָר פון געמאָ האָט ער עס שפעטער דאָ דורכגעפירט די אלע גזרות אוו אקציעס. קאמינסקאם האָט עס אין אָט דער יודען־אָפּטיילונג געארבעט אלס דער פארטרויטער מצד די ליטווינער, אוו פון דאן אָן פלענן מיר אים מאקע שטענדיק זען אין באגלייטונג אָדער אין שליחות פון יאָר־דאנען.

יאָרדאן האָט צו אוגדז געזאָגט: „לויט מיין באפעל זיינען 26 יידן דערשאָסן געווארן, וויל זיי האָבן אייגנהאנדלט („געהאמסטערט") שפיין־רעזערוון לעבן געמאָ. אוו ווען מיינע באפעלן וועלן ניט ווערן שטרענג־געגוי („סטריקט") אויסגע־פירט, וועלן קומען נאָך אזוינע באפעלן. מעלדט עס דורך באקאנטמאכונגען אייערע יידן". עטלעכע פון אוגדז האָבן אים געוואָלט מאכן אויפמערקזאם, אז ביז היינט האָבן מיר נאָך בכלל ניט געהערט פון א וועלכן באפעל, אז יידן מאָרן ניט אייגנקויפן אָדער זיך אָנגרייטן קיין שפיין.—יאָרדאן האָט אָבער באלד, ווי ער האָט אָפּגע־רעדט די געציילטע ווערטער, א שטרעק געמאָן זיין האנט צו דער טיר, דאָס הייסט, מיר זאָלן שוין גיין.

ה. אינטעליגענטן־אקציע

נאָך פון די ערשטע טעג ווי עס איז געשאפן געוואָרן דער יידישער קאָמיטעט און אונדזער לאָקאל איז נאָך געווען אויף דאוקשאם גאם, פלעגן קומען ליטווישע פּארטיזאנער און שפּעטער אויך דייטשן מיט פּאָדערונגען צוצושטעלן זיי יידן אויף ארבעט. מיר פלעגן עס מוזן דערפילן. טאָג־טעגלעך פלעגן זיך אונטערן אויפזיכט פון פּריץ פּאדיסאָן, א געוועזענער טויער פון די יידיש־ליטווישע פּראָנטקעמפער, פאָרמירן קלענערע קאָלאָנעס, וואָס פלעגן אָפּגעשיקט ווערן אויף ארבעט, און אין אָוונט פלעגן זיי זיך צוריקקערן אהיים. אין געטאָ האָבן זיך די פּאָדערונגען מצד די דייטשן און ליטווינער אויף יידישער ארבעטס־קראפט כסדר פארגרעסערט. דאָס רוב פלעגן זיך יידן מעלדן פריוויליק, ווייל דורכן גיין אויף ארבעט האָט מען געהאט א געלעגנהייט צו אייגקויפן זיך אין שטאָט פּראָדוקטן, צו האנדלען מיט ליטווינער און צומאָל אויך באקומען עסן אויף ארבעטס־פלעצער.

דעם 14טן אויגוסט 1941, א טאָג פארן שליסן די געטאָ, האָט זיך אין עלט־עסטנראט באוויזן קאמינסקאם מיט א פּאָדערונג אין נאָמען פון שטאָט־קאָמיסאר צוצושטעלן אויף מאָנטיק, דעם 18טן, 500 מענער פון דער אינטעליגענץ, גוט געקליידעטע, אויף ארכיוו־ארבעטן. בשעת מעשה האָבן מיר אין עלטעסטנראט קיין באזונדערע אכט אויף דער פּאָדערונג ניט געלייגט. ווי געזאָגט, זיינען פּאָדערונגען אויף יידישער ארבעטס־קראפט שוין געווען ביי אונדז א געוויינטלעכע דערשיינונג; און ביז דאן האָבן אויף דעם געביט ניט געהאט פּאסירט קיין וועלכע באזונדערע פאלן. שפּעטער א וויילע האָט אונדז אָבער די פּאָדערונג גענומען אויפפאלן, צו זיין פארדעכטיקט צוליב דעם וואָרט „אינטעליגענץ". ביים איבערלייגן זיך וועגן דעם ענין איז אויפגעשטויגן דער געדאנק, אז עס וואָלט געווען גוט, ווען מען קען ארויסקריגן פון קאמינסקאסן כאָטש וועלכע נאָך פּרטים וועגן דער פּאָדערונג. גראָד וען קאמינסקאם איז געקומען אין עלטעסטנראט, האָט ער זיך אין קאָרידאָר געהאט געטראָפן מיט דעם יורים חיים קאנאן, וועלכער איז געווען יאָרן לאנג א באאמטער אין קאָונער שטאָט־פארוואלטונג און זיך פון דאָרט מיט אים גוט געקאָנט. קאמינסקאם האָט זיך מיט קאנאנען באגריסט, זיך מיט אים פריינדלעך צעשמועסט און אים געטרייסט, קאנאנען, און געמוטיקט, אז עס וועלן נאָך קומען בעסערע צייטן. דער עלטעסטנראט האָט זיך דעריבער איצט געוועגדט צו קאנאנען, ער זאָל זיך שטעלן אין פארבינדונג מיט קאמינסקאסן און זען ארויסבאקומען פון אים די אמתע כוונה פון דער פּאָדערונג אויף 500 יידישע אינטעליגענטן. מיר האָבן קאנאנען געזאָגט, ער זאָל דערציילן קאמינסקאסן, אז אין געטא רעגיסטרירט מען מענטשן אויף א קאָמאנדע פון 500 אינטעליגענטן. ווי מען שטעלט דאָרט פאָר אין געטא, האנדלט זיך עס וועגן א גוטער קאָמאנדע, ביי לייכטער ארבעט און בעסערע באדינגונגען. דעריבער מיינט ער זיך אויך צו אָנשליסן צו דער קאָמאנדע

אוּן עֶר וויל אויך דאָס זעלבע רעקאָמענדירן עמעלעבע פּוּן זיינע פרײַנד, אז זיי זאָלן זיך צוזאמען מיט אים רעגיסטרירן אין אָט דער ארבעטס־קאָמאנדע. וואָלט ער, קאנאן, דעריבער זייער וועלן הערן די מיינונג פּוּן זיין פרײַנד קאמינסקאס וועגן אָט דעם ענין. — קאנאנען האָט זיך איינגענעבן צוּ טרעפן קאמינסקאסן, אוּן עס איז אוועק צוויישן זיי א ברייטער שמועס. קאמינסקאס האָט קאנאנען פארזיכערט, אז ער אוּן זיינע אלע פרײַנד קענען רואיק אריינטרעטן אין דער קאָמאנדע, אוּן קיין שום שלעכטע כוונה שטעקט דאָ ניט דערבי. דער ארבעטס־אמט האָט דאן צעשיקט אויפפאָדערונגען צוּ יענגערע, מער אינטעליגענטע מענטשן, זיי זאָלן דערשיינען מאָנטיק פרי ביים טויער פּוּן נעמצע.

מאָנטיק פרי זיינען דערשינען ביים נעמצע־טויער ביי 300 מאן. עס איז אָנ־געקומען א גרויסע קאָמאנדע פּוּן באוואָפנטע לימוזינער אָפּגעמען די מענטשן. אויך קאמינסקאס האָט זיך באוויזן אין נעמצע. אזוי ווי עס איז ניט געווען די געפּאָדערטע צאָל, זיינען די לימוזינער אריין אין נעמצע אוּן גענומען כאפּן מענטשן. זיי האָבן כסדר צוגעבראכט מענער, ביז ביים לעצטן מאָל ציילן האָט זיך ארויסגעוויזן, אז עס זיינען שוין דאָ צוזאמען 534 מאן. דאן האָט מען זיי אלעמען אָפּגעפירט אין שמאָט אריין. צוריקקומענדיק פּוּן נעמצע־טויער, האָט אונדז אין עלטעסטנראט מיט־געטיילט קאָפּעלמאן, דער שעף פּוּן דער נעמצע־פּאָליציי, אז ער האָט באמערקט, ווי הינטערן טויער אויף דער ארישער זייט איז געשטאנען אין א ווינקל פארשטעקט דער הויפּטשארפירער ראוקא, דער שעף פּוּן דער יודען־אָפּטיילונג אין קאָוונער געשטאפּט. משמעות אז ער האָט דאָס קאָמאנדירט מיט דער אקציע. אויך ביים איבערציילן די מענטשן פאר זייער אָפּמארש, ווען עס האָט זיך ארויסגעשטעלט אז עס זיינען דאָ 534, אוּן ער, קאָפּעלמאן האָט געזאָגט, אז 34 זיינען שוין איבעריק, האָט ער באקומען אן ענטפער, אז אויך די 34 וועלן מיטגענומען, אלס שטראָף פאר דארפן גיין כאפּן.

קאָפּעלמאנס רייד האָבן אריינגעבראכט דעם עלטעסטנראט אין גרויס בא־אומרואיקונג. אין משך פּוּן טאָג האָבן מיר זיך באמיט צוּ פארפאָלגן די טריט פּוּן די 534 מאן אוּן זיך פארבינדן מיט זיי. דאָס איינציקע איז אונדז געלונגען צוּ דער־וויסן זיך פּוּן לימוזינער, אז מען האָט זיי באמערקט גייענדיק דורך שאנץ אין דער ריכטונג צוּ פאנעמוּן (שאנץ אוּן פאנעמוּן — 2 פאָרשטעטלעך פּוּן קאָוונע). פאר־נאכט האָבן זיך די מענטשן ניט צוריקגעקערט מיט די אנדערע ארבעטס־קאָמאנ־דעם אין נעמצע אריין. ווי שפּעטער האָט זיך ארויסגעוויזן, האָט מען זיי געבראכט אויפן פערטן פּאָרט אין פאנעמוּן אוּן נאָך אין דער זעלבער נאכט זיי פאָרט דער־שאָסן.

איידער מען האָט זיך אָבער דערפּוּן דערוווסט איז נאָך פאַרביי ניט איין מאָג, אוּן עס האָבן געגומען צירקולירן די פארשיידנסטע קלאנגען וועגן די ארויס־געפירטע מענטשן. דער עלטעסטנראט האָט וויידער צוגעשיקט חיים קאנאנען צוּ

קאמינסקאסן, ער זאָל פּוּן אים ארויסקריגן ידיעות וועגן זיי. קאמינסקאם האָט קא־
גאנגן פארזיכערט, אז די אלע 534 מאן זיינען באשעפטיקט בּיי ארכיוו־ארבעטן
אוּן אין משך פּוּן 2 ביז 3 טעג קומען די מענטשן צוּריק. דאָ האָט זיך שוין ארויס־
געוויזן, אז קאמינסקאם וויל אוּנדז נאָר פארדרייען דעם קאָפּ. די ארכיוון אין
קאָוונע האָבן זיך גאָר געפּוּנען אויפן גרינעם בארג, אין זעקסטן פּאָרט, אוּן די יידן
האָט מען גאָר געפירט אין אן אנדער ריכטוּנג קיין פּאנעמוּן. איצט זיינען מיר שוין
געווען איבערצייגט, אז קאמינסקאם האָט אויך ביים קומען פּאָדערן די מענטשן
שוין געווסט די נאנצע כוונה דערבּיי. ניט געקוקט אָבער אויף דעם אלץ, האָבן מיר,
וויסנדיק אוּנדזער שוואכקייט, באשטימט קאנאנען וויי א שמענדיקן פארמיטלער
אוּנדזערן מיט קאמינסקאסן, ער זאָל קומען מיט אים ווי אָפטער אין באירוּנג אוּן
לכל הפּחות פארהיטן, אז קאמינסקאם זאָל אוּנדז ניט טאָן קיין בייזס. קאמינסקאם
האָט גוט פארשטאנען זיין נעהויבענע לאנג אוּן האָט דוּרך קאנאנען ארויסגעפּרעסט
די פארשיידנסטע וועדטזאכן פּוּן געטאָ. ניט איין מאָל האָט דער עלטעסטנראט בא־
זאָרגט פאר אים ברילאנטן, גאָלדענע פּאָרטסיגארן, טייערע זיידערלעך, די בעסטע
מעבל, מעפיכער אא"וו. קיין גוטס פּוּן קאמינסקאסן האָבן מיר אָבער קיין מאָל
ניט געהאט.

ו. פּארמענגס־אוּן פּרוּוו־אקציע

רייזדיק וועגן אנדערע פארבינדלעך אוּן פארמיטלער צווישן געטאָ אוּן
שטאָט, וויל איך זיך דאָ אָפּשטעלן אויף נאָר א פּאָר פּערזאָנען. —

ביים אָפּשליסן די געטאָ זיינען מיט דער דערלויבעניש פּוּן געשטאפּאָ גע־
בליבן וווינען אין ארישן טייל פּוּן שטאָט 3 יידישע מישפּחות, וואָס זיינען אויך גע־
וען באפריים צו טראָגן די יידישע אָפּצייכנס. דאָס זיינען געווען די מישפּחות פּוּן
יוסף כספּי־סערעבראָוויטש, ד"ר זיוו אוּן ד"ר אויער. די לעצטע 2 האָבן אין יידישע
לעבן ניט געשפּילט קיין וועלכע ראָלע, אוּן דעריבער האלט איך ניט פאר נייטיק צו
אָפּשטעלן זיך וועגן זיי. עס בעט זיך נאָר באמערקן, אז אויך אָט די, געפינענדיק
לכתחילה חן אין די אויגן פּוּן געשטאפּאָ, האָבן זייער יידישן גורל ניט אויסגעמיטן,
אוּן קיינער פּוּן זיי איז ניט געבליבן ביים לעבן. א באזונדער וואָרט דארף אָבער גע־
זאָגט ווערן וועגן כספּי־סערעבראָוויטש. א מענטש ביי די אָנהייב פערציקער, האָט
געשטאמט פּוּן א רבנים־פאמיליע אוּן איז געווען אויך אן איידעם פּוּן א רב; אליין
מיט גרויסע פעאיקייטן, איז ער יאָרן לאנג געווען איינער פּוּן די באקאנטסטע הע־
ברעאישע לערער אין ליטע אוּן נאָך דעם איז ער אריבער צו זשוּרנאליסטיק אוּן איז
געוואָרן פּוּן די פּאָפּולערסטע מיטארבעטער אין דער יידישער אוּן ליטווישער
פּרעסע. אויסער דעם איז כספּי געווען איבערא באקאנט אין ליטע אלס פּלאמיקער
רעדנער אוּן פּארטיי־מוּער. ער איז אויך געווען א מימגליד פּוּן דער ליטווישער

שיסער־אָרגאניזאציע אוּן באקאנט ווי א הייסער לימווישער פּאטריאָט. די לעצטע יאָרן פאר דער מילחמה האָט ער אָנגעהערט צו די עקסטרעמע רעוויזיאָניסטן. וועז די רוסן זיינען אריין אין לימע, איז ער געוואָרן ארעסטירט. נאָך א יאָר אָפּ־זיצן איז ער מיטן דייטשן אריינמארש געוואָרן באפרייט. כספּי איז געווען אויסגע־בוגדן מיט פּיל הויכגעשטעלטע לימווינער, וועלכע האָבן גוט געווּסט זיין פּאָליטישע אנטי־באלשעוויסטישע שטעלונג. די האָבן עס אים אפּגענומען פאררעקאָמענדירט ביי דער געשטאפּאָ, וואָס האָט אים צוגעצויגן אלס אירן א מיטארבעטער אוּן דער־לויבט אויך צו בלייבן וווינען אויסער דער געמאָ.

וועז די געמאָ איז שוין געווען אָפּגעשלאָסן, האָט זיך כספּי דאָ באוויזן אָן יידישע אָפּציינכנס, אין פרייער האלטונג, מיט פּאקעטן שפּייז פאר זיינע קרובים אוּן באַ־קאנטע. ער איז אויך אריינגעקומען אין עלטערסנארמ. זיינע ערשטע ווערטער צו אונדז זיינען געווען: „איך ארבעט טאקע אין געשטאפּאָ, אָבער האָט פאר מיר קיין מורא ניט. לויט מיינע פליכטן טאָר איך אין געמאָ אפילו ניט אריינקומען, ווייל איך ארבעט גאָר אין רוסישן אָפּטייל. אָן יידן אוּן אָן א יידישער סביבה קען איך אָבער ניט לעבן. פאר יידן בין איך גרייט אלץ צו טאָן. איר קענט דאָך מיך!..“ אוּן דאָ האָט ער אונדז אָנדערציילט פוּן זיינע פארשיידענע קאָמבינאציעס, וואָס ער מאכט, כדי יעדעס מאָל צו באקומען פוּן זיינע פאָרגעזעצטע א דערלויבע־ניש צוּ אריינקומען אין געמאָ. ער זאָגט זיי צו צו קריגן פאר זיי שיינע הפּצים, ווי גומע פּאָרטפעלן, לעדערנע מאנטלען אד“גל. „איך דארף נאָר ברענגען א נייע זאך פאר אייגעם, אזוי ווערן זיי באלד אלע בעלגים... אָט אזוי גיין איך אוים די קלייד־לעבקייט פוּן די דייטשן“.

זייענדיק פוּן איין זייט אומבאהאלפן אוּן גיט האָבנדיק א וועלכן צוּטריט אָדער פארבינדונג מיט די אמטן פוּן יענער זייט געמאָ־צוים, וווּ עס ווערט וועגן אונדז אזוי פיל געשפּונען אוּן געפלאנט, אוּן פוּן דער אנדער זייט, קענענדיק גוט כספּין, אוּן וויסנדיק, אז ביי זיינע אלע שוואכקייטן, איז ער דאָך א הייסער נאציאָ־נאלער ייד — האָט דער עלטערסנארמ גיט געקענט זיך צוריקהאלטן פוּן אויסנוצן כספּים אויסגעשטעלטע האנט. בישלעכווייז האָבן מיר אים געגומען אויסנוצן אויף ארויסצובאקומען אינפאָרמאציעס אוּן אויף פארמיטלונגען לטובת דער געמאָ. ווי נאָר עס פלענן נעמען צירקולירן קלאנגען וועגן וועלכע פלענער פוּן דער געשטאפּאָ קענן אונדז, אָדער אויך וועז אן איינצלנער ייד איז ביי דער ארבעט פוּן יענער זייט געמאָ אריינגעפאלן אין דייטשע הענט, אזוי פלענן מיר שוין נעמען אויסקוקן אויף כספּין. וואָס אמת, קיין גרויסע זאכן האָבן מיר דורך אים ניט געקענט דערגרייכן; דאָס האָבן אָבער דורך כספּין א געוויסע פארבינדונג, האָט עס דאן אין די קאש־מארע מאָמענטן דאָך אָפּטמאָל מיטגעווירקט צו א געוויסער בארוּאיקונג אוּן נערוון־אנטשפאנונג אין געמאָ. כספּי אליין האָט אָבער געמיינט, אז מיט זיינע עצות אוּן אינפאָרמאציעס העלפט ער אונדז מראָגן דעם גאנצן יאָך. ער האָט זיך אזוי

פֿאמעלעך אָנגעהויבן מישן אין די ענינים פּון עלטערנראט אוּן זאָגן א דעה אין די געמאָ־אנשטאלטן. מיט דעם האָט ער אונדז אָנגעמאכט ניט ווייניק שאָדן. בייַ זיין היציקייט אוּן וויכלדער האסטיקייט האָט ער אומעטום, וווּ ער האָט זיך אריינגע־ שטעקט, אריינגעבראכט נאָר אומאָרדענונג. כספּין אליין אין אויך די זאך ניט ארונטער גלאט, וועט אין געמאָ האָט זיך שפּעטער באוויזן נאָך א מין פּארמיטלער. דאָס איז געווען איינער א קאָלאָנענפירער פּון דער געשטאפּאָ־קאָמאנדע, וואָס איז דער יידישער עפּענטלעכקייט בכלל ניט געווען פרייַער באקאנט. דער נייַער יחסן האָט דורך זיין געהויבענער פּאָזיציע זיך אויך געגומען מישן אין די אינערלעכע ענינים פּון געמאָ. צוויישן די ביידע איז אנטשטאנען א שארפע קאָנקורענץ אין פּרעסטיזש־פראגן. כספּי האָט געהאלטן, אז אין געמאָ־ענינים קומט דער ערשטער פּלאַץ אים, דעם יידישן אינטעליגענט אוּן געווענדעם געזעלשאפּטלעכן מוער. אלס רעזולטאט פּון דעם גערענגל זאָל עס האָבן שפּעטער געפאלן א קרבן כספּי צוזאמען מיט זיין פאמיליע.

דעם 19טן אויגוסט, גלייך אויף מאָרגן נאָך דער אינטעליגענטן־אקציע, האָט זיך אריינגעלאָזט אין געמאָ אין פולער באוואָפענונג א דייטשע קאָמאנדע פּון דער דריטער פּאליציי־קאָמפּאניע אוּן זיי האָבן געפאָדערט מען זאָל זיי אָפּגעבן דאָס גאָלד, זילבער, צירונג אוּן געלט. אויסער דעם האָבן זיי בכלל ארויסגעפירט פּון די ווינונגען אלץ וואָס זיי איז געפעלן געווארן. אָנהייבנדיק פּון בעסערע מעבל אוּן ענדינקדיק מיט בעסערע אנצוגן, גיטע וועש אוּן סתם ווערט־זאכן. קוואַרטאל פּאר קוואַרטאל האָבן זיי ביי א טאָג צען געזוכט אוּן געגישטערט. זיי האָבן ארויסגעפירט אוצרות פּון געמאָ. דאָן האָבן זיי צו רו געלאָזן די יידן. צופרידן געשטעלט האָבן זיי זיך אפּגים ניט, ווייל אין א וואָך ארום, מאָנטיק דעם 1טן סעפּטעמבער, האָבן זיי זיך ווידער באוויזן אין געמאָ, אוּן נאָך מיט א מער פּארשטארקטער קאָמאנדע, אוּן פּון דאָס ניי אָנגעהויבן די זוכונגען. די הויפּט־פּארשטארקונג זייערע איז דאָס מאָל באשטאנען אין א נייעם צוגעקומענעם סאָלדאט, וואָס איז אפּגים פּון זיין פּאר געווען א הענקער. יעדן טאָג פּלעגט אָט דער בייַ די זוכונגען אוועקשיסן בייַ א האלבן צענדליק מענטשן, אָן א וועלכער סיבה אָדער אויסרייד, אלץ נאָר כדי צו איינשרעקן די מענטשן אין געמאָ אוּן ארויסקריגן פּון זיי וואָס מער אוצרות!

אויפן דריטן טאָג פּון דער צווייטער סעריע זוכונגען, וועו די יידן אין געמאָ זיינען שוין געווען דענערווירט ביז דער העכסטער שטופּע, האָבן זיך אין עלטעסטן־ ראט באוויזן יאָרדאן אוּן קאמינסקאס. זיי האָבן געפאָדערט, אז מיר זאָלן אויסהענגען א מודעה, אז אלע יידן זאָלן פרייוויליק אָפּגעבן אלץ וואָס זיי האָבן פּון גאָלד, זילבער, ברילאנטן, צירונג וו אויך קלאווירן, קונסט־זאכן, מאנופאקטור־שטאָף אוּן אויך דאָס גאנצע געלט מוז מען אָפּגעבן איבערלאָזנדיק יעדער פּאר זיך נאָר ביז צו 100 רובל, אָדער 10 מארק אויף א פאמיליע; אָפּגעבן מוז מען אויך די קי,

פערד, הינער. צום אויספירן אַז די פאַדערונג באקומט דער עלטעסטנראט 2 טעג צייט. נאָך דעם וועלן קומען שמיד־פראָבעס מיט שפּירהינט אוּן מיט נאָך געהערי־קע אינסטרומענטן, כדי אויסצוזוכן די זאכן, וואָס מען האָט פארגראָבן אין דער ערד. וועט מען וואָס געפינען, וועלן ערשט דאן די יידן דערשפּירן די דייטשע האנט. אין זעלבן טאָג שפּעטער איז געקומען קאמינסקאם אליין אוּן האָט אלס „גומער פרייגד" גערופן, אז די יידן זאָלן נעמען די פאַראָדענונג ערנסט אוּן מאקע רעשט־לאָז אָפּגעבן אליין פּוּן דעם געפּאָדערטן.

דער דייטשער מעראָר האָט אזוי מיטגעווירקט, אז אויף מאָרגן זיינען שוין פּוּן באגינען געשטאנען לאנגע רייען ביי די באשטימטע פונקטן אויף אָפּצוגעבן די פארמענגס. יידן האָבן דאָס מאָל אוועקגענעבן כמעט בּיז דאָס לעצטע; בערג אוצרות זיינען צוגוּיפּגעבראכט געוואָרן.

שפּעטער האָט מען אין געטאָ גערעדט, אז די צוויייטע סעריע זוכונגען מיט דער שיסעריי פּוּן מענטשן אוּן די נאנצע געשטעלטע פּאָדערונג צום עלטעסטנראט, ער זאָל דורכפּירן די „פארמענגס־אקציע", ווי יידן האָבן עס גערופן—אין דעם אליין זאָל האָבן געשטעקט קאמינסקאם' קאָפּ. גרונד דערצו איז געווען גענוג. אויפן צווייטן טאָג פּוּן דער „פארמענגס־אקציע" איז געקומען קאמינסקאם אין עלטעסטנ־ראט אוּן געזאָגט, אז מיר זאָלן אָפּקלייבן די בעסטע בּרילאנטן אוּן עס איבערגעבן אים פאר יאָרדאנען. ביי דער געלענגהייט בעט ער, אז אויך זיין פּערזאָן זאָל דערביי ניט פארגעסן ווערן . . . קאמינסקאם איז געבליבן ווארטן אין זיין אוימאָ אויף דער גאס אוּן מיר האָבן באלד פארָדנט די ספּעציאליסטן, וועלכע האָבן געארבעט ביים סאָרטירן די זאכן, אז זיי זאָלן אויסזוכן די בעסטע איידלשטיינער אוּן זיי פארפּאקן אין 2 פּאקעטן. חיים קאנאן האָט די 2 פּאקעטן נאָך דעם ארויסגעטראָגן צו קאמינסקאסן ביים אויטאָ, אוּן מיר האָבן דורכן פענצטער געזען, ווי ער האָט זיי אים איבערגענעבן אין האנט. שפּעטער וועט מיר האָבן זיך דערווּוסט, אז די נאנצע אוצרות פּוּן אוּנדזערע געזאמלטע נאָלד אוּן בּרילאנטן זיינען אריין אויסשליסלעך אין פּערזענלעכן רשות פּוּן יאָרדאנען אליין, האָבן מיר פארשטאנען, אז אויך דער פּאקעט, וואָס קאמינסקאם האָט פּוּן אונדז גענומען ספּעציעל פאר יאָרדאנען, איז זיכער אויך געבליבן ביי אים, קאמינסקאסן, אליין. אחוץ דעם, ווער עס האָט נאָר אויף וויפל געקענט דעם יאָרדאן, האָט געווּוסט, אז אזא זאך, ווי בעטן וואָס פּוּן די יידן, איז געשטאנען אין א שארפער סתירה צו זיין נאנצער איינשטעלונג אוּן וועזן.

די געשיכטע מיט דער „פארמענגס־אקציע" אוּן די נאנצע ראָלע דערביי פּוּן דעם פּאָנאם קאמינסקאם איז ווידער א בּראקטערישער צוגאָב צו דער פּערזאָן פּוּן דעם לימווישן פארבינדונגס־מאן צווישן שטאָט־קאָמיסאריאט אוּן געטאָ.

מאָנטיק דעם 8טן סעפּטעמבער האָט זיך שוין די פארמענגס־אקציע אין נאנצן אָפּגעשלאָסן. אויף לאנג איז אָבער ווידער די געטאָ ניט געבליבן רואיק. אין

א וואָך ארום, מאַנטיק דעם 15טן סעפּטעמבער, האָט זיך דער געמאַך־טויער ניט געך־ עפנט פּאר כּמעט די אלע קאָמאַנדעס, וואָס האָבן געדארפט, ווי יערן מאָרגן, ארויסגיין צו דער ארבעט אין שטאָט אריין. דאָס האָט ווידער אָנגעזאָגט ניט פּריי־ לעכּס פּאר דער געמאַך. אויף מאָרגן, דינסטיק, האָט קאמינסקאם געבראכט אין עלטעסטנראט 5000 וויסע פּאפּירלעך, אָפּגעדרוקט מיט א נוסח פון א באשיינ־ קונג, אז דער באויצער פון דעם פּאפּיר איז א יידישער האנטווערקער. מיט גע־ דרוקטן שריפט איז אויף דעם געווען אונטערגעשריבן דער נאָמען פון ס"א־הויפט־ שטורמפירער יאָרדאן. קאמינסקאם האָט אונדז געזאָגט אז די שיינען זאָלן מיר פּארטיילן צווישן די האנטווערקער אין געטאָ. דער ארבעטס־אמט האָט באלד צוּ־ זאמענגערופן פּארשטייערס פון אלע פאכן, וועלכע האָבן אויף זיך גענומען צוּ־ זאמענצושטעלן וויּ שנעלער די געהעריקע רשימות. לויט אָט די רשימות האָבן גע־ דארפט פּארטיילט ווערן די אזוי גערופענע „יאָרדאן־שיינען". פּארנאכט האָט מען זיי שוין אָנגעהויבן אויסטיילן, און מיר האָבן אזוי געוואָלט אָנהאלטן דורך דער גאנצער נאכט. אין די שפּעטע נאכט־שעהן האָבן מיר אָבער געמוזט איבערריסן מיט דער ארבעט, ווייל די לימווישע פּארטיזאנער, וואָס האָבן געהאלטן די וואך ארום געטאָ־צוים, האָבן געפּנט א שרעקלעכע שיסעריי און געקנאלט אָן אויפהער ביזן מאָרגן אריין. דאָס איז געווען אפּנים א ספּעציעלער באפעל פון די דייטשן, כדי נאָך מער צוּ אָנשרעקן די יידן קענן דעם מאָרגנדיקן טאָג.

מיטוואָך פרי האָבן מיר ווידער געמוזט פּארטיילן די יאָרדאן־שיינען. פּלוצ־ צעם איז מען אָנגעלאָפן מיט א ידיעה, אז די געטאָ איז געריכט ארומגעשטעלט מיט טרופּן לימווישע פּארטיזאנער; אין פיל ערטער ארום צוים זיינען אוועקגע־ שטעלט קוילנווארפערס, און אין קוואַרטאל פון קליין־געטאָ איז אריין א מחנה פּול־ באוואפנטע דייטשן און לימווינער. א גרויסע פּאניק איז אויסגעבראָכן אין געטאָ. א המון מענטשן האָט געמוזט שטורעמען דעם עלטעסטנראט מיט דער פּאָדערונג מען זאָל זיי וויּ שנעלער גאָבן שיינען, — דער חלף איז דאָך שוין אויפן האלדז! ביי דעם מצב האָבן מיר ניט געוזען קיין אנדער אויסוועג ווי שוין אויפן אָרט אויסטיילן די שיינען, ניט מאכנדיק קיין הילוק צווישן ייד און ייד. די מענטשן פון קליין־געטאָ זיינען פון די מחנות באוואָפנטע געווארן צום מארק־פּלאץ קענן סלאבאָדקער קלויסטער. פון די הייזער און געיאָגט געווארן צום מארק־פּלאץ קענן סלאבאָדקער קלויסטער. דאָרט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו גרופּירן די יידן אין קאָלאָנעס. ווער עס האָט געהאט א „יאָרדאן־שיין" איז צוזאמען מיט זיין פאמיליע געשטעלט געווארן באַ־ זונדער. א טייל פון די קאָלאָנעס זיינען שוין געשטאנען אונטערן באפעל פון אָפּ־ מארש. פּלוצעם איז מיט שטורעם אָנגעלאָפן אן אויטאָ פון שטאָט, מיטן אויג־ פּינטל איז פון מאשין ארויסגעשפרונגען א געשטאפּאָ־פונקציאָנער און אין האסט צוגעטראָגן א פּאפּיר דעם אָנפירער פון דער אקציע. יענער איבערלייענדיק דעם פּאפּיר, האָט צו אלעמענס איבערראשונג געגעבן א באפעל צו דער וואך: „זיך צוּ־

קאָוונע. שטאַפּ פֿון ס"ס-פּאָליצייַ-פֿורער

ריקציון!" די וואך איז באלד אוועק, און די יידן, לכתחילה נאָר ניט גלייבנדיק זייערע אייגענע אויגן, האָבן מיט שימחה געגעבן א שטראָם צוריק אין זייערע ווינונגען. דאָ האָט זיך ביים פּלאַץ באוויזן כספּי, א שטראַליקער, און מיט א בשורה אין מויל צו די יידן: „מיר, כספּין, איז דאָס געלונגען צו אָפּשטעלן די גזרה!" מיט דער זעלבער בשורה איז ער נאָך דעם געקומען צו אוגדז אין עלטעסטנראט. אויף אונזערע אלע פראגעס צו אים: וויי אזוי האָט ער עס געמאכט? דאָך ווי? האָט כספּי געהאלטן אין איין ענטפערן: „דאָס איז א גרויסע געהיימעניש, און איך קען ניט פּאַרראטן".

פאר די יידן האָט דער מאָג אויסגעזען ווי א נס. אנדערע האָבן עס אפילו אָנגערופן „געמאָ־פּורים". פאר אונדז אין עלטעסטנראט איז די גאנצע געשיכטע געבליבן ווי א רעטעניש. לויט דער וויטערדיקער אנטוויקלונג פון די געשעענישן אין געמא, לאָזט זיך מיינען, אז דאָ איז געווען מצד די דייטשן א פּרווו־אקציע, א פּראקטישע פאָרבאריימונג צו די אמתע אקציעס אין געמאָ, וואָס האָבן אָנגעהויבן באלד צו קומען איינע נאָך דער אנדערער.

ז. חודש פון אקציעס אין געמאָ

עס זיינען ניט פארביי קיין עטלעכע טעג נאָך דעם „נס" פון 17טן סעפּטעמבער און אין עלטעסטנראט האָט זיך באוויזן דער ס"ס־הויפּטשארפירער ראוקא, דער געשטאפּאָ־באאמטער פאר געטאָ־ענינים. ער איז געקומען, זאָגט ער אונדז, פרעגן, וויאזוי דערלויבט זיך עס דער עלטעסטנראט אזוי צו פארנאכלעסיקן די אויפּפאסונג איבער דער געטאָ, אז ניט וויסט פון געמאָ־טויער ביים ווינקל אריאָנאָ־לאס־קריקשציוקייטשיא האָבן שוין יידן אויך געווואגט צו שיסן אויפן פעלדפעבל קאָזלאָווסקי, דעם הויפּט פון דער געטאָ־וואך? מיר האָבן דאוקאן גלייך געענטפערט, אז דאָס איז אן אוממעגלעכע זאך; ביי אונדז אין געטאָ איז ניטא קיין וואפן; עס האָט זיך פון געמאָ־ארוים אויך ניט געהערט קיין שאָס. אויך די יידישע פּאָליציי, וואָס שפּייט ביים טויער, האָט אונדז ניט געמעלדט פון אזא פאל. ראָוקא איז אָבער געבליבן ביי זיניקס און האָט פאר זיין אוועקגיין קורץ אָפּגענטפערט: „אז מיר זאָגן: געווען א שאָס — איז געווען!"

און דאן — אין עטלעכע טעג ארום, פרייטיק דעם 26סטן סעפּטעמבער, איז דער געטאָ־קוואַרטאל ביים טויער געוואָרן ארומגערינגלט פון דער דריטער פּאָליציי־קאָמאנדע צוזאמען מיט ליטווישע פּארטיזאנער און זיי האָבן דורכגעפירט אן אקציע. פון דעם קוואַרטאל זיינען אָפּגעקליבן געוואָרן ביי 1000 נפשות און זיי אומגעבראכט אויפן ניינטן פּאָרט.

צום עלטעסטנראט איז דערגאנגען א ידיעה, אז אין שטאָט הערט מען פון גרויסע דייטשן, אז אין געטאָ גייט ארום די שרעקלעכע לעפּרא־קראנקייט. באלד איז

מאקע אויך ארויסטעלערגעקומען אין געמאָ א דאָקטוירים־קאָמיסיע פון שמאָס־פארוואלטונג. די קאָמיסיע האָט באקוקט די געמאָ, נאָכגעזוכט אוּן קיין באזונדערע קראנקייטן דאָ ניט אָנגעטראָפן. פרייטיק דעם 3טן אָקטאָבער איז מען געקומען פון געשטאפּאָ אוּנדזן זאָגן אין עלטעסטנראט, אז עס זאָלן זיין גרייט 20 לאָפּעטעס. די זאך האָט אוּנדז באלד אריינגעבראכט אין שרעק. דעם געשטאפּאָ־פונקציאָנער האָבן מיר געזאָגט, אז אין געמאָ לאָזט זיך דאָס ניט באקומען. וואָס אָבער דאָ ווערט געפֿאנט צו טאָן מיט אוּנדז אוּן ווי צו העלפֿן זיך — האָבן מיר ווידער גאָרניט געקאָגט וויסן אוּן אויך גאָרניט געקאָגט זיך העלפֿן, ווייל מיר זיינען געווען פארשפארט אוּן איזאָלירט.

אויף מאָרגן, שבת פרי, איז פאָרגעקומען די אקציע פון קליין געמאָ. דאָרט איז אויך געווען דער שפּיטאָל. די מירן אוּן פענצטער פון איין שפּיטאָל־געבויד האָבן די דייטשן פארשלאָגן מיט ברעטער, אוּן דאן אוּנטערגעצונדן די גאנצע געבויד מיט די אלע קראנקע אוּן דעם גאנצן מעדיצינישן פערסאָנאל. צו וואָס די דייטשן האָבן פון אוּנדז פארלאנגט די לאפּעטעס איז אוּנדז געבליבן ניט קלאָר. משמעות זיי האָבן פריער געמיינט ארומצוּגעמען די שפּיטאָל־געבויד מיט א טיפן גראָבן, כדי קיינער זאָל פון דאָרט ניט קענען אנטלויפן פון פייער.

אין דער צווייטער העלפֿט סעפּטעמבער הייבט זיך אָן פאר דער געמאָ די סדרה אערעסטן. דער עלטעסטנראט ווערט אויפגעפֿאָדערט צוצושטעלן טאָג־מענלעך די מויזנטער יידן פאר אָט דער „ארבעטס־שטעלע". די ארבעטן אויפן אערעסטן זיינען געווען פון גרויסן פארנעם אוּן פון מיליטערישער וויכטיקייט. דעריבער האָבן מיר געמוּזט קוקן אויף דעם, וויּ אויף אן אָנהאלטס־פּאָזיציע פאר דער געמאָ. מיר האָבן ספּעקולירט, אז בזכות פון אוּנדזער ארבעטס־אייגנאָרט צום אערעסטן וועט די געמאָ ציען אוּן געווינען צייט, אוּן מיר האָבן דערביי ניט געהאט קיין מעות. אין דער זעלבער צייט האָבן מיר אויך געמוּזט אייגנהאלטן די אנדערע קאָמאנדעס אוּן שיקן אהין מענטשן ארבעטן, ווייל אָט די „שטאָט־בריגאדעס" זיינען געווען דער מקור פון שפּייז אוּן חיונה פאר דער געמאָ.

פרייטיק דעם 24סטן אָקטאָבער האָט מען אין געמאָ באמערקט אין אוּמאָ ארומפאָרנדיק געשטאפּאָ־מענער, דעם הויפּטשטורמפירער שמיץ אוּן זיין געהילף הויפּטשארפירער ראוקא. זיי האָבן זיך אין געמאָ ארומגעדרייט איבער א סך גאסן אוּן געסלעך, א לענגערע צייט האָבן זיי זיך פארהאלטן אויפן דעמאָ־קראטן־פּלאץ. אין עלטעסטנראט זיינען זיי ניט אריין. שבת נאָך מיטאָג איז ראוקא צוזאמען מיט נאָך א הויפּטשטורמפירער געקומען אין עלטעסטנראט. לויט דער ארדענונג האָבן מיר, די יידן, זיך גלייך אוועקגעשטעלט. די ביידע געשטאפּאָ־מענער האָבן זיך אוועקגעזעצט אויבן אָן ביים טיש אוּן אויך אוּנדז געבעטן זיצן. ראוקא האָט געזוכט צו אוּנדז רעדן: „גרויסע אויפגאבעס שטייען פאר דער געמאָ צו דערפילן לגבי דער ווערמאכט. די מענטשן וועלן מוזן לייסטן שווערע ארבעטן.

מיר פון אונדזער זייט וועלן, פארשטייט זיך, מוזן באשפייזן די מענטשן מיט זייערע פאמיליעס אלס שווער־ארבעטער. אין געמאָ זיינען אָבער אויך פאראן מענטשן, וואָס קענען ניט לייסטן קיין שווערע ארבעט, אוּן אויך זיי באשפייזן אלס שווער־ארבעטער זיינען מיר ניט בכוח. — דערביבער וועט דער טייל וואָס קען ניט לייסטן קיין שווערע ארבעט, מוזן אריבערגיין אין קליין־געמאָ, אוּן די שווער־ארבעטנדיקע מיט זייערע פאמיליעס בלייבן אויך אויף וויימער אין דער גרויסער געמאָ. דעם אָפּקלייב פון די מענטשן וועלן מיר שוין אליין דורכפירן."

אוּן דאָ איז געקומען פון ראָוקאן א פאראָדרענונג צו אונדז, מיר זאָלן ארויסהענגען מודעות צו דער נאנצער באפעלקערונג, אז דינסטיק דעם 28סטן אָק־מאָבער, 6 פרי, מוז די נאנצע געמאָ־באפעלקערונג דערשיינען אויפן דעמאָקראטן־פּלאץ; וועט ווער בלייבן אין שמוב, וועט ער ווארן אויפן אָרט דערשאָסן.

נאָכן אָפּפאר פון די געשמאפּאָ־מענער זיינען מיר אין עלטעסטנראט נאָך לאנג געבליבן זיצן. זינט דער נעשיכטע מיט די 534 אינטעליגענטן האָבן מיר שוין נעווּסט: אזא סאָרט פאראָדרענונג פון די העכערע מאכט־אָרגאנען, — איז פאר־בונדן מיט בייזע הינטער־כוונות. דארף מען דעריבער משער זיין, אז אויך אין דיי־ד, וואָס ראָוקא האָט דאָ נערעדט, שטעקט מי־יודע וואָס פאר א בייזע כוונה. יעדנפאלס דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט א נייער גזרה אויף דער נעמאָ, — טאָ ווי זאָלן מיר דערביי האנדלען? זאָלן מיר ארויסהענגען די מודעה, ווי ראָוקא האָט אונדז באפוילן?

אויף מאָרגן, זונטיק, האָבן מיר די מודעה נאָך ניט ארויסגעהאנגען. מיר זיינען ווידער לאנג נעזעסן אין עלטעסטנראט אוּן זיך אליין ניט נעקאָנט נעבן קיין עצה. אלע האָבן פארשטאנען, אז דאָ נייטיקן מיר זיך קודם כל אין מער אינפאָר־מאציעס, זיך קענען כאָטש עפּעס דערווויסן וואָס די דייטשן האָבן דאָסמאָל בכוונה צו טאָן מיט אונדז. צו דעם צוועק האָבן מיר אוועקגעשיקט אין שטאָט אריין הירש לעווין, ער זאָל זיך דאָרט דורכריידן מיט כספי־סערעבראָוויץ, אפשר ווייס ער וואָס. לעווין האָט סערעבראָוויצן נעמראָפן פאקנדיק א רייזע־טשעמאָדאן. ראָוקא, זאָגט ער, האָט אים היינט פּלוצעם פּאראָדנט צו פּאָרן אויף 3 טעג קיין ווילנע, עפּעס מיט א נארישער שליחות. לעווין האָט אים דערציילט די נאנצע נעשיכטע אוּן נע־פרעגט, צי ווייס ער ניט אמאָל וועלכע פּרטים וועגן דעם. סערעבראָוויצן האָט די ידיעה נעמראָפן ווי א דונער. ער האָט זיך גלייך נעכאפּט, אז אויך דאָס הייסן אים פאָרן קיין ווילנע איז פארבונדן מיט דעם; ראָוקא וויל אים ניט האָבן די טעג אין קאָוונע! .. זיי האָבן באשלאָסן, אז סערעבראָוויץ זאָל גלייך גיין צו ראָוקאן אוּן פּרווון צו ארויספּירן מיט אים א נעשפּרעך וועגן די יידן. אוּן דערביי זאָל ער אים דערציילן, אז אין נעמאָ הערשט א נרויסע באאומרואיקונג אוּן אז ד"ר עלקעס, דער פאָרזיצער פון עלטעסטנראט, וואָלט אים זייער דאנקבאר נעווען, ראָוקאן, וועו ער באמיט זיך נאָך היינט קומען צו אים. סערעבראָוויץ איז באלד אוועק צו ראָוקאן.

שפּעטער איז ער צוריקגעקומען מיט א תשובה: ראָזיקא וועט נאָך זיין היינט אין נעמאָ.

ארום האלב 6 פארנאכט איז ראָזיקא אָנגעקומען צום געמאָ־סויער. אמעלמש פון עלטעסטנראט האָט אים שוין אָפּגעווארט און געזאָגט, אז ד"ר עלקעם וואלט אויף אים אין א פּריוואט־הויז. מען האָט אים צוגעפּירט צו מיין ווינונג אויף גערו־טשיאָ 7, וווּ ד"ר עלקעם און איר האָבן אויף אים שוין געווארט דעם גאנצן נאָכ־מיטאָג. מיר האָבן ראָזיקאן אָפּן ארויסגעזאָגט אונדזער חשד: מיר האלטן, אז דאָס צוזאמענגעמען דינסטיק די מענטשן אויפן פּלאץ איז פארבונדן מיט גאָר א גרויסן אומגליק פאר דער געמאָ. אויב די מאכט איז נאָר אויסן, האָבן מיר ווייטער נע־זאָגט, אז די שווער־ארבעטער זאָלן מערער געניסן פון די צוגעטיילטע פּראָדוקטן, דאן זאָל ווערן אזא פארָרדענונג איבערגעבן דעם עלטעסטנראט, און די זאך וועט ווערן דורכגעפירט אויפן באפּרידיקסטן אופן. אלזא, בעטן מיר דעם הער הויפּט־שארפּירער, ער זאָל אונדז זאָגן דעם גאנצן אמת: וואָס ווערט באצוועקט מיט דעם אָנגעזאָגטן אפּעל?

ראָזיקא האָט אונדז אָנגעקוקט ווי פארוווּנדערט און געגומען פארזיכערן, אז דאָ האנדלט זיך גיט פאר קיין פאל וועגן א גזרה, א וועלכן אומגליק. די זאך וועט געמאכט נאָר פון אדמיניסטראטיוועך צוועקמעסיקייט וועגן. „אמת, מיר האָבן ביים באטראכטן די פראגע פון די שוועך־ארבעטער אויך געהאט געריבט וועגן איבערגעבן די זאך צום עלטעסטנראט, און עס איז ביי אונדז געווען א מיינונג, אז אלע יידן זאָלן מאקע בלייבן אין געמאָ, אָבער די פּראָדוקטן זאָל דער עלטעסטנראט פארטיילן נאָר לויט אונדזער אָנווייזונג, פאר שוועך־ארבעטער מערער און פאר די אנדערע—ווייניקער. מיר קאָגען דאָך אָבער די יידן און וויסן, אז ביי אייך איז שטענדיק אחדות, וועט אויר ביי זיך גופא גיט וועלן מאכן קיין אונטערשייד צווישן דעם שוועך־ארבעטער און אזוי א יידן; איר וועט דאָך זיכער פארטיילן די פּראָדוקטן אויף גלייך פאר אלעמען. דערפון וועט אָבער פאקטיש לויטן די ארבעטס־לויסטונג, וואָס איז אונדז אזוי וויכטיק. אָט דערפאר מוזן מיר האלטן די מענטשן אין 2 בא־זונדערע טיילן פון געמאָ. ווי געזאָגט, איז דער מיטל נאָר אן אדמיניסטראטיוועך, א ריין אדמיניסטראטיוועך."

וויפל מיטלען מיר האָבן גיט אָנגעוועגדט צו ארויסקריגן פון ראָזיקאן כאָטש א וועלבע אייגצלהייט וועגן דעם אָנגעזאָגטן אפּעל, און גיט א וואָרט פון אים. מיר האָבן זיך געבעטן, ער זאָל רעדן מיט אונדז אָפּן און ערלעך; מיר האָבן אפּע־לירט צו זיינע מענטשלעכע געפילן; דאָס יידנטום וועט ווסן צו אָפּראנקן אים פאר יעדן פיינעם זשעסט לגבי אונדז—האָבן מיר אָנגעוויזן; אויך אונדז גופא וועט מיט קיין זאך גיט זיין שוועך צו אָפּראנקן אים . . . ראָזיקא האָט אָבער גיט אויפגעהערט צו בראואיקן אונדז און אלץ געפּרוווט איבערצייגן, אז דאָ קען גאָר גיט זיין קיין רייד וועגן וועלבע שלעכטע כוונות לגבי אונדז. און ער איז אוועקגעפאָרן.

ד"ר עלקעם אוֹן איך זיינען באלד אוועק אין עלטעסטנראט, ווו מען האָט אין העכסטער שפּאנונג שוין געווארט צו הערן די רעזולטאטן פון אונדזער געשפּרעך מיט ראָוקאן. אונדזער באריכט האָט די שטימונג ניט געמאכט לייכטער. די בארטונג האָט זיך אזוי אוועקגעצויגן ביז שפּעט אין דער נאכט. עס האָט זיך שוין איצט אלץ געהאנדלט וועגן ארויסהענגען די מודעה, וואָס די געשטאפּאָ האָט אונדז שוין פון נעכטן געהאט פאראָרדנט. ארויסהענגען אזא מודעה האָבן מיר ניט געוואָלט; ניט ארויסהענגען—קומען מיר אָבער אין אָפּענעם קאָנפליקט מיט דער מאכט, און דורך דעם קענען מיר נאָר מאכן ערגער. אלזאָ, יאָ אָדער ניין—און די פראגע איז אלץ געבליבן העננען אין דער לופטן. דער עלטעסטנראט איז דאָ געבליבן שטיין ביי א טעמפּ ווינקל, ניט אהער און ניט אהין. עס זיינען געווען שטימען, אז דער עלטעסטנראט אליין מאָר ניט נעמען אויף זיך אזא פאראנטוואָרטלעכקייט. צונויפרופן א גרויסע אסיפה האָבן מיר ניט געקענט. ארום 11 ביינאכט איז באשלאָסן געוואָרן צו וועגדן זיך מיט א שאלה וועגן דעם ענין צום שטאָפּ־רב, דעם מרא־דאתרא הרב אברהם דוב שאפּירא.—

גלייך פון דער זיצונג זיינען מיר 4 מענטשן (ד"ר עלקעם, גארפונקעל, הירש לעווין און איך) אוועק צום רב. ער איז שוין דאן געשלאָפן. די רביצין איז געגאנגען אים וועקן. הרב שאפּירא איז שוין געווען אין הויכן עלטער און איז בכלל געווען שוואך אין געזונט. אין א וויילע ארום איז ער ארויס צו אונדז מויט־דער־שראָקן, זיך אָנשטויסנדיק פון אונדזער קומען אזוי שפּעט אין דער נאכט, אז אין געמאָ איז מסתמא שוין א נייע צרה; אים האָט געשוידערט. מען האָט דעם רב געגעבן וואלעריאן־טראָפּנס און ער איז עטוואָס געקומען צו זיך. מיר האָבן דעם רב בפרטיותדיק דערציילט די ביידע געשפּרעכן מיט ראָוקאן און די השערה אונדזערע דערביי. דאן האָבן מיר אים פאָרגעלייגט אונדזער שאלה: זיינענדיק פון איין זייט דורכגעדרונגען מיט דער העכסטער פראנטוואָרטלעכקייט לגבי דער געמאָ און לגבי דער וידישער געשיכטע און, פון דער אנדער זייט, האָבנדיק די השערה אז דער אפּעל־מודעה וואָס די געשטאפּאָ האָט אונדז באפוילן?

הרב שאפּירא איז מיט יערן וואָרט אונדזערן געוואָרן אלץ מער צוזאמענגעבראָכן. שווער אָפּאטעמענדיק, האָט ער אונדז געזאגט: אזוינע פאלן זיינען אים יאָ באקאנט אין דער וידישער געשיכטע, אָבער קיין ענטפער גלייך קען ער ניט געבן. ער וועט זיך שוין ניט לייגן שלאָפן, וועט נעמען זוכן אין ספרים, און ארום 6 פרי, האָפּט ער, וועט שוין קענען זיין אן ענטפער.

פאר אונדזער אוועקגיין האָבן מיר דעם רב געמאכט אויפמערקזאם, אז זיין תשובה איז דרינגלעך ביז נאָר, וויל לויטן באפעל האָט שוין די מודעה געדארפט מיט א מעת־לעת צוריק ווערן ארויסגעהאנגען, און שוין מיטן פארציען דאָס ארויס־הענגען גייען מיר אריין אין קאָנפליקט מיט דער דייטשער מאכט.

6 פרי זייגען מיר ווידער געקומען צום רב. מיר האָבן אים געטראָפן זיצנדיק פֿארטיפֿט אין א ספר, אוּן ארום אים דער גאנצער טיש אָנגעלייגט מיט נאָך ספרים. ער האָט אויפגעהויבן זיין מאיעסטעטישן קאָפּ מיט דער שיינער באָרד פּוּן ספר־ארוים. זיין אויסזען איז געווען שרעקלעך מיר. הרב שאפּירא האָט צו אונדז גע־זאָגט: „גיין, איר בין נאָך ניט פֿארטיק מיט דער תשובה; פֿרוּווט קומען ארום נייַן א זייגער". 9 א זייגער איז אוועק א מיטגליד פּוּן עלטעסטנראט אוּן הרב שאפּירא האָט געבעטן וואַרטן נאָך א 2 שעה. 11 א זייגער זיינען מיר אלע 4 ווידער אוועק צום רב. —

הרב שאפּירא האָט אונדז דערקלערט, אז ער האָט אין די ספרים געפּוּנען ענלעכע פֿראָבלעמען צו אונדזער פאל היינט. ביי אזא לאנג דאָמינירט דער פֿרינ־ציפּ: אויב עס באשטייט א גזרה אויף א קהילה יידן, אוּן דורך א מאל קען ווערן געראטעוועט כאָטש א טייל פּוּן די יידן, — מוּזן די ראשי הערה זיך נעמען מוט אוּן אחריות צום ראטעוועוּן דאָס וואָס לאָזט זיך ראטעוועוּן. די מודעה זאָל דעריבער יאָ ארויסגעהאנגען ווערן.

דער עלטעסטנראט האָט באלד אָפּגענאלטן א זיצונג אוּן באשלאָסן: די מודעה ארויסהענגען.

די וויטערדיקע פֿרטים אוּן דער גאנג פּוּן דער „גרויסער אקציע" זיינען באַ־קאנט. — —

פרייטיק, אויפן דריטן טאָג נאָך דער גרויסער אקציע, איז אין עלטעסטנ־ראט אריינגעקומען יאָראָן. ער, דער ס"א־מאן אוּן פאָרשטייער פּוּן שטאָט־קאָמי־סאר, האָט דאָ אפּגים געדארפט שפּילן די ראָלע ווי ער קומט עס אונדז מנחם־אבל זיין נאָך דער אקציע מצד די ס"ם פּוּן געשטאפּאָ. ער האָט אוועקגעלייגט אויפן טיש 100.000 רובל (דאן — צען מויזנט רייכסמארק) אוּן דערביי געזאָגט: „דאָס איז פּאר די געטאָ־ארבעטערס אויפן אראָדראָם. וועט פּעלן אפּילו 1 מענטש צו דער צאָל 3800 ארבעטערס, וואָס איר דארפט דורך די 3 שיכטן פּוּן יעדן מעת־לעת צושטעלן פּארן אראָדראָם, — וועט די געטאָ רעשטלאָן ליקווידירט ווערן. „דאן האָט ער אונדז דיקטירט א מעקסם, וואָס מיר זאָלן אויפשרייבן אויף פּלאקאטן אוּן ברייט ארויסהענגען איבער דער גאנצער געטאָ. דער אינהאלט פּוּן יאָרדאנס מודעה־מעקסט איז געווען: די מאכט־אָרגאנען פּארשטייען, אז די לעצטע אויסזידלונג האָט אריינגעבראכט א דענערווירונג אין געטאָ; מער קיין אקציעס וועלן שוין אין געטאָ ניט פֿאָרקומען; די יידן פּוּן זייער זייט מוּזן אָבער געוּוי אויספילן אלע באפעלן פּוּן די מאכט־אָרגאנען אוּן גיין פֿינקטלעך צו דער ארבעט אויפן אראָדראָם; די מאכט־אָרגאנען האָבן שוין איבערגעגעבן דעם עלטעסטנראט 10.000 מארק אלס ערשטע אונטערשטיצונג פּאר די אערָאדראָם־ארבעטערס.

אזוי האָט זיך אָפּגעשלאָסן דאָס שוידערלעכע קאפּיטל אקציעס אין קאָוו־נער געטאָ אין די מאָנאטן אויגוסט—אָקטאָבער 1941. די געטאָ, אָפּגעצאפּט באלד

א העלפט מענטשן פון איר פריערדיקן באשטאנד, איז פון איצט געווָארן דורכויס א רעזערוו פון ארבעטס־קרעפטן פאר די דייטשן. דער עלטערמאן האָט זיך אָבער געגעבן די גרעסטע מי צו פאָרמירן אין געטאָ אויך א געווּיסע טעטיקייט אויפן גע־זעלשאפטלעכן קולטורעלן געביט. — ביי דעם שטענדיקן ניט ווּיסן אָבער וואָס־ערע פינצטערע איבערלעבונגען עם דערוואַרטן אוּנדז אפילו אין א מינוט ארוּם, וועלכע ביטערע גזרות עם ווערן קענן אוּנדז געפּלאָנט, איז די ארבעט אין עלטעסטן־ראט בכלל געווען פאר אוּנדז פּיינלעך אוּן טראגיש, — ווי דאָס נאָנצע לעבן אין גטאָ פאר דער גאנצער צייט, ביז איר ליקווידאציע אין יולי 1944.

יעקב גאָלדבערג

אויפגענומען: י. קאפּלאן

דער זיבעטער פּאָרט

(ערשטער אויסראָט־פּלאַץ פּון קאָוונער יידן)

מאָנטיק דעם 23סטן יוני 1941 איז קאָוונע שוין געווען אין די הענט פּון די ליטווישע פּאַרטיזאַנער. אין דעם טאָג איז די אקטיווקייט פּון די אָרגאַניזירטע פּאַרטיזאַנער געווען בעיקר געווענדט קעגן די אָפּטרעטנדיקע סאָוועטישע מיליטער־טיילן אוּן לגבי די אנטלויפנדיקע יידן.

דינסטיק דעם 24סטן יוני מארשירט אריין דאָס דייטשע מיליטער אין שטאָט, אוּן עס הייבן זיך אָן רויבעריייען, הריגות אוּן אַרעסטן פּון יידן. יידישע פּרויען אוּן מענער, ניט אויסגענומען אויך יונגע יינגלעך אוּן מיידלעך ווערן אָן א פּאַרואַם אוּן פּאָר ווען אַרעסטירט. זיי ווערן אוועקגעפּירט אין יעזואיטן־גימנאזיע (אויפן ראָטהויז־פּלאַץ), אין „סאאולע" לערער־סעמינאר (אויף ווילקאָמירער שאָסיי־בארג); אין סלאָבאָדקע — אין הויז פּון שיסער־פּאַרבאַנד אוּן אין דער זשוויר־גרוב בייַם בּנין פּון ווענערינאר־אינסטיטוט, אוּן אין אנדערע פּלעצער. אויך אלע פּאָליציי־רעווירן פּון שטאָט זיינען אָנגענפּיקעוועט מיט אַרעסטירטע אוּן צע־שלאָגענע יידן.

פּון די אלע דאָזיקע ערטער געלינגט א גאָר קליינעם טייל נעלם צו ווערן, אָדער זיך אויסצוקויפן קעגן גאָלד־חפצים, זיינגערלעך אוּן אנדערע ווערטזאכן. גרע־סערע גרופּעם פּון די אַרעסטירטע ווערן במשך פּון א וואָך צייט קאָנצענטרירט אין דער קאָוונער געלער טורמע, אויף מיצקעוויטש־גאַס.

מאָנטיק דעם 30סטן יוני פּאר מיטאָג, ווערן די אלע יידישע מענער אוּן פּרויען פּון דער אָנגענפּיקעוועטער געלער טורמע, אין גרויס בהלה אוּן בריקענגיש, ארויסגעטריבן פּון די פּאַלאַטעס. אין לויף־מארש ווערן זיי אין די תפיסה־קאַרי־דאָרן רעגיסטרירט פּון ליטווישע שרייבערס אוּן שרייבערקעס, אוּן אונטער א האָגל פּון קלעפּ ארויסגעטריבן אין הויף אריין. עס קומען אָן די גרויסע, רויטע שטאָטישע קאָמוּניקאַציע־אויטאָבוסן. בּיי די טויערן פּון דער תפיסה, ווערט מען גרופּעסווייז אין זיי אריינגעטריבן, אוּן אונטער א שטאַרקער שמירה פּון ליטווישע פּאַרטיזאַנער ווערט מען אָפּגעפּירט אין ריכטונג פּון ווילקאָמירער שאָסיי־בארג. מיר קומען אָן צו די קאָזעמאַטן פּון ליטווישן צענטראַלן מלוכה־ארכיוו, וואָס געפינט זיך אין א



קאָוונע, יעזואיטן־גימנאזיע (רעכטס), זאמלפונקט פון די ארעסטירטע יידן אין די ערשטע מילחמה־טעג

מײַל פון זיבעטן פּאָרט פון דער אמאָליקער רוסישער פעסטונג אין קאָווגע. אוּן ווידער אונטער א שרעקלעכן אוראגאן פון פּריקלאדן־קלעפּ איז אונדז מקבל פּנים די לימווישע וואך פון פּאָרט.

מען פירט אונדז פּאַרביי דעם רויט־ציגלדיקן קאזעמאט פון צענטראלן מלוכה־ארכיוו, און מ׳שרייבט אונדז אריין טיפער אין פּארט, אויף א גרויסן פיר־קאנטיקן פּלאץ. דאָס אָרט איז ארומגענומען מיט מאסיוו אוּן הויכע אָנגעשאָטענע בערג, וואָס פון זייערע וועגט קוקן ארויס די פינצטערע מײַלער פון די פעסטונגס־קאזעמאטן (אונטערערדישע קעלערן). אונדזער גרופּע האָט שוין דאָ געפונען ביי א פּאָר הונדערט יידן, וואָס זיינען אהער געבראכט געוואָרן אויך מיט די זעלביקע שמאָטישע אויטאָבוסן פון קאָווגער תפיסה, יעזואיטן־גימנאזיע „סאוּלע“ אוּן אנדערע זאמלפונקטן. דעם גאנצן מאָנטיקדיקן טאָג, האָבן אויף אהער כסדר קורסירט די שמאָטישע אויטאָבוסן אוּן געבראכט נייע גרופּעס צעשראָקענע יידן. ארום 9 אין אָווגט איז א גרויסער מײַל פון גוואלדיקן אינווייניקסטן פעסטונגס־פּלאץ שוין געווען איבערפולט מיט מענטשן.

הונגעריקע, אויסגעמאָרעטע און פארברודיקטע, א סך צעשלאגענע און צעקאליעטשעטע, האָט מען זיך געטולעט צו דער פייכטער ערד אוּן מיט שרעק אוּן אומבאהאלפנקייט ארויסגעקוקט, וואָס מען וועט דאָ מאָן מיט אונדז.

יודע־חן האָבן געווּוסט צו דערציילן, אז אָט דאָ וועט מען דאָס פעסטשטעלן די פּאָליטישע כשרות פון יעדן איינעם, אוּן די אומשולדיקע וועט מען שוין מאָרגן ארויסלאָזן פריי.

אזייגער 10 אין אָווגט זיינען אָנגעלאָפן גאנצע כאָפּטעס פּארטיזאנער אוּן באפוילן זיך תיכף אויסצושטעלן אין רייען.

א יונגער לימווינער אין א טונקל־בלויען אוניפאָרעם פון א פּליער־אָפּיצער, האָט דעם פיל־טויזנטיקן המון אָנגעהויבן צו מושטירן. אין זעלנער־טריט האָט ער די מענטשן־מאסע דערפירט צו דעם דרומדיקן מײַל פון פעסטונגס־פּלאץ, אוּן א קאָמאנדעווע געטאָן „זיך לייגן!“ יעטווידער איז אין גרויס אימה אנידערגעפאלן, אזוי וויַ ער איז געשטאנען, אָבער מערסטנטייל אויף זיין דערביי ליגנדיקן חבר.

דער אָפּיצער האָט הויך אויפן קול אויסגעשריען, אז יעטווידער קרעציקער זשידאס מוז ליגן ווי א טויטער, אוּן ניט ווייזן קיין שום סימן פון באוועגונג. וועט ווער נאָר וואגן זיך א ריר צו טאָן, וועט ער באקומען א קוי׳ אין קאָפּ. נאָכן אָפּגעבן זיין דאָזיקן באפעל איז דער פארשוין פארשוווּנדן. די לימווישע פּאָסטנס, וועלכע האָבן אונדז באוואכט פון די ארומיקע בערגלער, האָבן דעם באפעל פון אָפּיצער גזלניש נאָכגעקוקט אוּן אויסגעפירט.

דער ענג צוגויפגעפּרעסטער עולם, וואָס איז געלעגן אייַנער אויפן אנדערן ווי הערינג אין א פאס, האָט לאנג ניט געקענט אויסהאלטן. מענטשן האָבן פּאמע־

לעך אָנגעהויבן אויסצוגלייכן אוּן אויסצוציען זייערע אָפּגעהלשטע גלידער. — א האָגל פּוּן קויל‌ן האָט זיך פּוּן די בערגלעך א שאָט געמאַכט אין המון. א כאַרכלען פּוּן שטארבנדיקע אוּן א יללה פּוּן פּארוווּנדעטע האָט פּארגליווערט די מענטשן־מאסע. — דאָ פלעגן זיך די רוצחים אַראָפּלאָזן פּוּן די בערגלעך צוּם פּלאַץ אוּן פלעגן ארוים־שלעפּן עטלעכע לעבעדיקע מענטשן מיט א באפעל: אוועקטראָגן אויף די הענט די טויטע אוּן די פּארווּנדעטע! אזוי האָט די גאנצע נאכט פּוּן מאָנטיק אויף דינסטיק גע־האָגלט אויפן המון מיט קויל‌ן. ווי נאָר עס פלעגט ווער פּרווון צוּ איבערלייגן זיינע אָפּגעהלשטע הענט אוּן פיס, פלעגט מען פּוּן די בערגלעך אויף אים שיסן. די לעבע־דיקע, וואָס פלעגן אויפן באפעל פּוּן די רוצחים אוועקטראָגן די טויטע אויפן בארג, פלעגן שוין אויך צוריק ניט קומען. קיינער אויפן פּלאַץ האָט ניט פּארשטאנען, וווּ זיי קומען הין.

דינסטיק פּארטאָג (1. 7. 1941) האָט מען צוּ אוגדז אויפן פעסטונגס־פּלאַץ געבראכט נאָך עטלעכע גרופּעס יידן. דאָס זיינען געווען מענטשן וואָס זיינען אין די ערשטע טעג פּוּן מילחמה־אויסברָך געלאָפּן קיין רוסלאנד אוּן זיינען דאָס אוג־מערוועגס צוגויפּגעכאפּט געווָארן דורך די ליטווייַנער. די יידן זיינען געווען באלאָדן מיט פּעקלעך אוּ קאָפערס, וואָס די רוצחים האָבן דאָ פּוּן זיי צוגענומען. אויך זיי האָט מען אריינגעטריבן אין המון.

דעם נאנצן טאָג פּוּן דינסטיק האָבן זיך די פּארטיזאנער איזדעקעווועט איבער אוגדז אוּן מוראדיק יערן איינעם שיקאנירט. זיי האָבן נאָך אנאנד געשלאָגן, געשאָרן ביי די רבנים די בערד אוּן אוגדז אָן אויפהער באפוילן זיך צוּ לייגן אוּן אויפשטיין. עסן האָט מען ניט געגעבן. אויך צוּם טרינקען וואסער האָט מען ניט צוגעלאָזן. פּוּן דער וויימנס האָט מען געהערט ווי עס רוישט א וואסער. ביי א סטעזשקע, וואָס ציט זיך פּאַרבי א קאזעמאט, פּוּן וואנען מיר האָבן שפּעטער בא־מערקט פּנימער פּוּן פּארחושכטע יידישע פרויען, איז געווען אן ארטעזאנישער ברו־נעם, וואָס האָט אָן אויפהער געגאָסן מיט קרישטאל ריינעם וואסער. עם פלעגט אויך פּאסירן, אז פּאר שוחד פלעגן פּארטיזאנער צופירן צוּם ברונעם א יידן אוּן אים לאָזן זיך אָנצוטרינקען. א גליקלעכערן פלעגט אויך געלינגען מיטצונעמען פּאר זיין חבר אָדער קרוב אין א כלי א ביסל וואסער. בדרך־כלל איז אָבער די גאנצע מענטשן־מאסע געווען פּארחלשט פּוּן נאָגנדיקן דאָרשט אוּן איז געווען שרעקלעך פּארשמוצט. אלע זיינען שווארץ געווען פּוּן דער בלאָטע, אין וועלכער מ'האָט זיך געוואלגערט. די הייסע, זומערדיקע יוני־טעג האָבן שרעקלעך געברענט אוּן אָפּגע־שוואכט די מענטשן, אוּן א סך פלעגן פּאלן אין חלשות.

דינסטיק ארום 11 בויגאכט איז די שמירה ארום אוגדז פּארשטארקט גע־ווָארן. מיר האָבן באמערקט, אז אויף די בערגלעך זיינען אויפגעשטעלט געווָארן מאשינען־געווער.

פארשיידענע פֿארשוינגען, אָנגעטאָן אין לימווישע אוּן דייטשע מוּנדירן, האָבן זיך ארומגעדרייט אוּן עפֿעס געגעבן די פּאָסטמן באפעלן.

מיטוואָך (2.7.1941) ווי נאָר עס האָט אָנגעהויבן צו טאָגן, זיינען אויפן פּלאַץ אָנגעלאָפֿן פֿארטיזאַנער. זיי האָבן פֿאראָרדנט, אז אלע וועלכע טראָגן ברילן זאָלן זיך אויפשטעלן, וויל מ'וועט זיי פירן צו לייכטערע, אינטעליגענטע ארבעטן. א סך ברילן־טרעגער האָבן אינסטינקטיוו באהאלטן די ברילן אוּן זיך פֿארוּנקט אין המון. גלייך נאָר דעם האָבן זיי א זאָג געטאָן, אז זיי דארפן האָבן צו ארבעט אינ־זשעניערן, ארוואָקאטן, דאָקטוירים וכדומה. א טייל האָט זיך געלאָזט פֿארנארן, וויל ווער האָט דאָס געקאָנט פֿארשטיין די צוטראכטענישן פוּן אוּנדזערע שונאים. א טייל, שוין מיד אוּן צעבראָכן פוּן די פֿארגאנגענע גיהנום־נעכט, האָבן נעמיגט צו געפינען א רעטונג אין ארבעט. האָבן זיי זיך תמימותדיק אויסגעשטעלט אין די רייען.

ביז 7 א זייגער אין דער פרי האָבן אזוי די פֿארטיזאַנער געבושעוועט אוּן אָפּגעפירט גרופּעס יידן צו די בערגלעך, איבער דער שרעקלעכער אוּן בלוטיקער סטעזשקע.

אויפן פּלאַץ האָט מען געהערט א געדעמפטע גראָגעריי פוּן מאשינען־געווער אוּן א וווייטע שיסעריי. מ'האָט ערשט איצט אָנגעהויבן צו פארשטיין, אז מ'פירט די מענטשן אָפּ, ניט עפּעס צו גוטס... אויף זיכער האָט מען זיך אָבער אלץ ניט גע־קאָנט פאָרשטעלן, אז די אוועקגעפירטע יידן ווערן אזוי גרויזאם אומגעבראכט.

דער עולם, א שרעקלעך דאָרשטיקער, האָט די יסורים מערער ניט גע־קענט אויסהאלטן. מענטשן האָבן אָנגעהויבן אויפצוהויבן די הענט, בעטן רחמים, מ'זאָל דערלויבן זיך אָנצוטרינקען. די היץ אוּן דער רוישנדיקער ארטעזאנישער ברוּנעם האָבן טויזנטפאך פארשטארקט דעם דאָרשט. יעמוּיד־ער איינער האָט נאָר געטראכט, ווי באקומט מען א ביסל וואסער, ווי צו שטילן דעם פייער, וואָס ברענט אין גוּמען אוּן אין אלע אברים. די סליונע אין די מיילער האָט געבימן איר פארב, — מענטשן האָבן געשפּיגן מיט א געריכטער, ביטערער אוּן שווארצער פליסיקייט.

דעמאָלט האָבן די פֿארטיזאַנער אראָפּגעשריען, אז וואסער וועלן באקומען נאָר די אלטע אוּן שוואכע. אויף זייער באפעל האָבן זיך די זקנים אוּן קראנקע גע־שטעלט אין ריי נאָך וואסער. זיי האָבן געמוזט שטיין אויף די קני, אוּן די פּאָר הונ־דערט מענטשן ביזן ברוּנעם פֿויזענען. איך געדענק ווי אויף די קני האָבן זיך גע־שארט די גוט באקאנטע קאָוונער זקני העיר: דער אלטער ר' דוד ראָזמארין (וווּרשט פאבריקאנט), דער פאיאנס־סוחר ראָזנצווייג, דער מזרחי־עסקן אוּן גבאי פוּן שטאָ־טישער תלמוד־תורה ר' לייב בלוּם (פוּן מישקו גאס) אוּן א סך אנדערע. ווי נאָר זיי פלעגן באקומען דעם מרוּנק וואסער פוּן שפּרודלדיקן ברוּנעם, פלעגט א שאָס פוּן א לימווישן רוצח א סוף מאכן צו זייער לעבן. דער דאָזיקער קאָשמאר האָט זיך גע־צויגן פאר די אויגן פוּן גאנצן עולם, דעם גאנצן מיטוואָכדיקן טאָג.

אין אָונט א זיגער 8 איז אָנגעקומען א גאנצע מחנה דייטשן. די ליטווינער האָבן אָנגעהויבן ארויסכאפן פון דער מענטשן־מאסע איינצלנע פערזאָנען און זיי ארויפפירן אויף די בערג. דאָ פלעגן זיי די מענטשן אוועקשטעלן, און פאר אלע־מענס אויגן זיך ציען און שיסן אין זיי. מיט א פארשיכורטן און גרויציקן געשריי פלעגט א ליטווישער אָפיציר ארויסגעבן צו די זעלנער א באפעל, אין וועלכן טייל קערפער צו טרעפן. די דייטשן פלעגן מיט א געלעכטער און הירזשעריי באגלייטן יעטווידן שאָס און דערביי זופן משקה פון א דערביי שמייענדיקן קאסטן.

אויף אזא מין אופן זיינען במשך פון א פאָר שעה אויסגעשאָסן געוואָרן עטלעכע צענדליק יידן. אָט די אָפענע מערדעריי האָט שוין אונדז אין גאנצן אויס־געניכטערט. אלעמען איז קלאָר געוואָרן, אז מ'האלט אוגדז דאָ ניט אויף פעסטצו־שטעלן די פאָליטישע כשרות, נאָר פשוט, — פיזיש צו פארניכטן.

ביי מענטשן מיט שוואכערע נערוון איז די גיסטיקע ווידערשטאנדס־פעאי־קייט אראָפגעזונקען און זיי זיינען דערפירט געוואָרן צו פולשטענדיקער רעזיגנאציע. אין דעם ווינקלע, וווּ איך האָב זיך געוואלגערט, איז מיין פרייַנד ישראל לאנגלעבע (א בוכהאלטער, געשמאכט פון פרען) אראָפּ פון זינען. ער האָט אָנגעהויבן צו דולן און שרייַען און איז צוגעשפרינגען צום בערגל, וווּ עס איז געווען פארבאָטן זיך צו דערנענטערן. א קויל פון א רוצח האָט א סוף געמאכט צו זיין יוגנט לעבן.

צווישן די שיסער האָט זיך באזונדערש „אויסגעצייכנט" מיט זיין אכזריות אייַנער א הויכער, גראָבער גוי. דאָס איז געווען דער ליטווישער ווירשילא (פעלד־פעבל) טאמולים, וואָס האָט געווינט אין דער קאָוונער פאָרשטאָט שאנץ. מיר האָבן אָנגעהויבן באמערקן וויי אייַנצלנע יידן רייַדן מיט אים. קענטיק אז פאר גאָלד אָדער בריליאנטן פלעגט דער דאָזיקער מנוול ארויספירן פון פאָרט און באפרייַען. שפּעטער, שוין אין געמאָ, האָב איך געמערקט א יונגערמאן (אן עלעקטריקער־מאָנ־טיאָר, זיין נאָמען געדענק איך ניט), וועלכן דער דאָזיקער מערדער האָט טאקע קענן שוהד באפרייַט.

די מער שמארקערע, וואָס האָבן וויי ניט אין געקענט אייַנצוימען זייערע צעשרויפּטע נערוון, האָבן אנגעהויבן צו פלאנעווען, וויי ארויסצוגיין פון דעם דאָזיקן שרעקלעכן גיהנום.

אין דער נאכט פון מיטוואָך אויף דאָנערשטיק איז פון די בערגלער כסדר ארייַנגעשאָסן געוואָרן אין המון. די קרבנות זיינען וויידער ארויפגעמאָנט געוואָרן אויף די בערג, און די וואָס האָבן געמאָנט זיינען ניט אראָפגענאגען צוריק. מיר האָבן קלאָר פארשטאנען, אז הינטער די שרעקלעכע בערגלער געפינען זיך עם די גריבער, וווּ עס ווערן דערשאָסן אונדזערע הייליקע און טייערע.

דאָנערשטיק פרי האָט מען געבראכט נאָך א גרופּע פון 600—700 יידן, וואָס זיינען קאָנטיק געווען פארהאלטן אין די תפיסות ארום קאָוונע. זיי האָט מען

ניט געלאָזן מיט אונדז אויפן פּלאַץ, נאָר פארבייגעפירט פארבי אונדז דורך דער בארימטער סטעזשקע — צו די בערג. פון די פארבייגייענדיקע האָבן מיר געזען דעם גוט באקאנטן אדוואָקאט שמעון יאָפע (געשטאמט פון זשאסלי), יוריסט מאיר וואזביצקי (געווען א בוכהאלטער ביי דער פירמע בעניאמינאָוויטש, דאוק= שאם גאם), זאגענקאן (פון מעמל) און נאָך א סך באקאנטע יידן. אין א ווייל ארום האָט זיך דערטראָגן צו אונדז די טרויעריקע געקלאפערייי פון די מאשינען= געווער.

א זייגער 11 בייטאָג האָט מען, צום ערשטן מאָל פאר דער גאנצער צייט, געבראכט צו אונדז א וואָגן ברויט. מענטשן האָבן אין דעם פאקט געזען אן אצבע אלוקים: וויבאלד אז מ'ברענגט ברויט איז מען, הייסט עס, פאראינטערעסירט אין אונדז, און מ'וועט מערער ניט שיסן.

גלייך ווי מ'האָט אויסגעשפּעלט דעם המון צום פארטיילן דאָס ברויט, האָט מען שוין געזען אז די גבואה פון די אָפּטימיסטן איז א פאלשע. די פארטיזאנער פלעגן איינעם דערלאנגען א שטיקל ברויט, און דעם צווייטן אָדער דעם דריטן מכבד זיין מיט א קוק אין קאָפּ. דער הונגער איז אָבער געווען אזוי שטארק, אז יעדער וואָס איז געשטאנען אין רייַ האָט געמיינט אז אים וועט מען ניט שיסן; ער וועט זיין דער גליקלעכער.

אויך אויפעסנדיק דאָס ברויט איז די לאגע ניט פארבעסערט געווארן. מענטשן, הונגעריקע פון אזוי פיל טעג, האָבן פון רויען ברויט באקומען א שרעקלעכן דורכ= פאל. מען האָט זיך אָנגעהויבן בעטן צו דערלויבן גיין אין דערבייאיקן קלאָזעט. די פארטיזאנער האָבן גלייך גוזר געווען, אז כדי צו גיין אויף מענטשלעכע הצטרכותן, דארף מען פריער הייבן א האנט און דאן ערשט בעטן א דערלויבעניש. אָבער אויפ= הייבנדיק די האנט פלעגן א סך, אנשטאָט אן ענטפער באקומען א קוק אין האנט.

ווי ס'איז נאָר טוגקל געווארן האָט דער עולם דערהערט הימלשרייענדיקע גע= שרייען. די יללות האָבן זיך דערטראָגן פון דער ריכטונג, וווּ יידישע פרויען זייענען געווען פארשפארט. ווי מען האָט זיך שפעטער דערווּסט פון די פרויען, וואָס זייענען באפרייט געווארן פון פאָרט, האָבן פארטיזאנער אין דער דאָזיקער טונקלקייט ארויסגעשלעפּט פון קאזעמאט 36 יידישע פרויען, זיי פארגעוואלדיקט און דער= שאָסן.

די נאכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק און דער גאנצער פרייטיקדיקער טאָג זיינען געווען שרעקלעך בלוטיקע. די דערשיסונגען אויפן גאנצן שטח פון פעס= טונגס=פלאץ האָבן ניט אויפגעהערט, און דאָס ארויסגעמען גרופּעס מענטשן און זיי אָפּפירן צום בערגל האָבן כסדר אָנגעהאלטן.

אויסגעטריקנטע און פארברענטע פון דאָרשט, האָבן מיר פרייטיק ביינאכט דערווארט זיך אויף א רעגן. — דאָס איז געווען דער ערשטער רעגן פאר דער גאנ= צער צייט. די פארחלשטע מאסע האָט אויסגעשפּעלט איר פּנים צום הימל, געעפנט

בריט דאָס מוי֫ל אוֹן יעמוידער האָט געווארט, אז וואָס מערער גאָטס טראָפּנדלעך זאָלן אים אריינפאלן אוֹן שטילן דאָס פייער. אנדערע האָבן אויסגעשפרייט זייערע שמוציקע שמויב־מאנטלען אוֹן געקליבן דאָס וואסער, וועלנדיק ווי געהעריק שוין פאר דער גאנצער צייט, זיך אָנצוטרינקען. דער רעגן איז געווען א גאנץ שמארקער. ער האָט אלעמען גוט דורכגענעצט, אוֹן צוזאמען מיט דער נאכטיקער קעלט אוֹן דער מידקייט אוֹן דורכגעלעבטער טויט־שרעק — געמאכט ציטערן, פֿרירן אוֹן ווארפן אין א קדחת די פארפֿיניקטע גופים.

דעם דאָרשט האָט דער רעגן אוגדז ניט געשטילט. די טראָפּנס וואסער פלענן פאלן אין מויל אריין, ווי אויף אן אָנגעגליטן אייזן, ארויסרופֿנדיק נאָר פֿיי די פארחלשטע די שרעקלעכסטע האלוצינאציעס נאָך וואסער.

ווי דער רעגן האָט אביסעלע זיך בארואיקט, האָט פון די אלע זייטן בערג־לער פון די מאשינען־געווער געמומען יאָגן אויף אוגדז א פייער־אוראנאן.

צום הימל האָבן זיך צעטראָגן גסיסותדיקע געשרייען, יללות, „שמע ישראל"־רופן אוֹן ווידוי־זאָגן פון פארווונדעטע אוֹן ניט אין גאנצן דערשאָסענע. דאָס דאָזיקע פייער האָט געדויערט ארום א שעה צייט. דער געיאמער פון די פארווונדעטע האָט געשניטן די נאכט אוֹן איר נאָך מערער פארחושכט.

גלייך ווי עס האָט אָנגעהויבן צו טאָגן האָבן די פֿארטיזאנער באפוילן ארויס־צוווארפן די טויטע פון דעם לעבעדיקן המון, אוֹן אויך די פארווונדעטע אוועקלייגן אָן א זייט. די פארווונדעטע זיינען באלד גלייך פון א שיכורן רוצח דערשאָסן געוואָרן. א גאנצער בארג מיט קרושים איז אויסגעוואקסן.

נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבן אן אויסשטעלעניש פון מענטשן, וואָס זיינען אין גרופּעס צו דרייסיק אָפּגעפירט געוואָרן צו די בערגלער. לעבעדיקע האָבן ge־שלעפט די טויטע, לויטן געווינטן נוסח, אוֹן זיינען צווישן זיי אויף אייביק פאר־בליבן.

דער המון איז אזוי געווען צעשראָקן אוֹן צעבראָכן פון דעם, וואָס מען האָט דורכגעלעבט דורך נאכט, אז מען האָט כמעט אָן ווידערשטאנד, ווי די שעפסן, זיך אליין געשטעלט אין די רייען אוֹן פון די חיות־פֿארטיזאנער זיך גלייכגילטיק ge־לאָזט אָפּפירן צו די בערגלער.

אן אומאויפהערלעכע גראנערייי פון מאשינען־געווער האָט געשניטן אין הארצן אוֹן פארגליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן.

שבת אין דער פרי, וועו דער שרעקלעכער קאָנצערט האָט אויפגעהערט, האָבן מיר דערזען ווי וויניק מיר זיינען דורך דער מאומדיקער נאכט געבליבן. פון דעם פיל־טויזנט־קעפיקן המון זיינען אויפן פעסטונגס־פלאץ איצט געווען נאָר ביי 1600 מאן.

דוכט מיר, אז אין דעם טאָג האָט א פּאַרטיזאַנער באפרייט פון פאָרט יוסף יאַסקונסקין (געוו' אדמיניסטראציע־מיטארבעטער פון דער „אידישע שטימע", איצט אין א"י). אויך איז באפרייט געוואָרן אינזשעניער לאזאר פרענקעל (גע־ווינט אויף פּרעזידענטאָ 6), פּאַרשטייט זיך אז פאר שוחד.

מ'האָט ווידער באמערקט אז דער מערדער מאמולים דרייט זיך ארום און שושקעט זיך מיט יידן, אנדערע האָבן אויסגענוצט דעם מאָמענט און האָבן אָנ־געקניפּט מיט אים א געשפּרעך.

יצחק גוטוויטש (אינהאבער פון מעקסט. געשעפט „מאנופאקטורא", אויף דאוקשאָם גאס) איז צוגענאנגען צו אים, און אין א קורצע צייט ארום איז ער נעלם געוואָרן פון אונדזערע אויגן. פאר א גאָלדענעם חפץ האָט אים דער מערדער ארויסגעפירט און באפרייט פון פּאָרט. דאָסגלייכן האָט ער באפרייט א געוויסן יוראָוויצקי (אָנגעשטּ. אין דער קאָוונער פירמע „אָסראם"). דעם נאנצן שבּתריקן נאָכמיטאָג האָט זיך מאמולים אויפן פּלאץ ניט געזען.

די נאכט פון שבת אויף זונטיק איז לגבי די פאָריקע נעכט געווען א רואיקע. די דאָזיקע רואיקייט האָט אונדז אלעמען נעגעבן צייט זיך צו פּארטראכטן. — אָבער קיין רו האָט זי ביי אונדז ניט אריינגעבראכט.

זונטיק (דעם 6טן יולי) האָב איך באמערקט אין המון דעם מערדער מאמו־לים. איך בין צוגענאנגען צו אים און א זאָג געטאָן, אז אין דער היים האָב איך ווערטזאכן און איך בעט, אז ער זאָל מיך באפרייען.

מיט א טייוולאָנישן שמייכל האָט ער מיר געזאָגט, אז איצט איז ניט בא־קוועם צו רעידן. אין אָוונט וועט ער האָבן פרייערע צייט, און דעמאָלט זאָל איך אים אָפּהיטן אויפן פּלאץ.

פּארנאכט האָט ער זיך נאָך אמאָל איינגעפּונען אויפן פּלאץ. עטלעכע מענטשן האָבן זיך א לאָז געטאָן און נערעדט מיט אים. נאָך א פּאָר מינוטן רעידן, איינציקווייז מיטן יעמוידן באזונדער, האָב איך געזען ווי ער האָט אָפּגעשטעלט אָן א זייט דעם אינזש' איוואשקאָווסקי (א מאריאמפּאָלער), קאָפּעלאָוו (פון ניעמאן־ברעג־נאס) און גדליהו פיש (אינהאבער פון אן עלעקטראָ־טעכנישן געשעפט, לייס־וועם אלייע). די דריי יידן האָט ער געהייסן ארויסגיין פון דער מענטשן־מאסע און זיך אוועקשטעלן לעבן קאוועמאט וואָס ביים אריינאנג צום פעסטונגס־פּלאץ.

די שרעקלעכסטע נעדאנקען זיינען מיר דורכגענאנגען אין קאָפּ: אפשר וועט ער זיי אין א וויילע ארום ארויפּטרייבן אויפן בערג און דערשיסן? צו וואָס האָט ער זיי דאָס אָפּגעשטעלט אן א זייט, צו וואָס?

די פאָרנאָרנקייט און אויסזיכטסלאָזיקייט האָט מיר אָבער א דיקטיר גע־טאָן זיך אָנצוגעמען מיט כוח און דאָך צוגיין צום גזלן. אין קאָפּ האָט אויפגעבליצט

א האָפענונגם־שטראל: אפשר וועט ער אונדז, ווי די אנדערע גליקלעכע, אויך באַ־
פרייען.

ווי נאָר מאמולים האָט געענדיקט מיט זיי ריידן, בין איך צוגענאנגען צו
אים, ראשית האָב איך אים צוגעזאָגט אלצדינג אוועקצוגעבן, וואָס נאָר ער וועט
וועלן געמען אין מיין הויז, אוו דאן האָב איך תמימותדיק אפּעלירט צום רוצה, אז
ער זאָל רחמנות האָבן אויף מיר אוו אויף מיין מישפּחה—אוו ער זאָל מיך באַ־
פרייען.

דער גזלן האָט געמאכט א רוסישן „מי־שברך" אוו מיט א מאך מיט זיין
לאפּע געהייסן מיך צוגיין צו די דריי מענטשן, וואָס ער האָט אָפּגעשטעלט ביים
קאוועמאט.

אן ערך ביי א 30 מעטער אָן א זייט זיינען מיר געווען אָפּגעזונדערט פון
איבעריקן המון, געשטאנען זאלבעפירט אוו געווארט, אז דער ווירשילא מאמולים
זאָל אויספּירן זיין וואָרט אוו אונדז באפרייען.

פון דער פינצטערער עפענונג פון קאוועמאט האָבן מיר פּלוצלונג דערזען
דעם סילועט פון א מענטשן. דאָס איז געווען אן עלפּי־טעות געבראכטער רוסישער
קריגס־געפאנענער, וועלכער איז אָפּגעזונדערט געוואָרן אין קאוועמאט, כדי ניט
אָפּגעשאָסן צו ווערן צוזאמען מיט די ייִדן.

אין אָוונט איז אויפן פּאָרט אָנגעקומען די לימווישע באסקעטבאָל־מאנ־
שאפט, וואָס איז געווען בארימט אין באלטיקום. זיי זיינען געווען באוואָפנט מיט
ביקסן. אריינגייענדיק אויפן פּלאַץ האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אויף אונדז פיר, אוו
מיט שלעגעריען אונדז גענומען אויפשטעלן אין א ריי. מיט נאָר די כוחות האָבן
מיר אלע פיר ארויסגעשריען, אז מיר שטייען דאָ לויט א באפעל פון קאָמענדאנט.
דאן האָבן זיי אונדז מיט די פּריקלאדן צוריק אָפּגעשטויסן אָן א זייט.

אין דער נאכט־פינצטערניש האָבן מיר באמערקט ווי זיי האָבן פון המון
ארויסגענומען דרייסיק מאן אוו זיי שנעל ארויפגעפּירט אויפן בערג. אין א ווייל
ארום, האָבן מיר דערהערט די שוין אונדז באקאנט געוואָרענע דומפּע ביקסן־
שיסעריי.

די מיספּערם פון באלטיקום, די לימווישע באסקעטבאָל־טשעמפּיאָנען, האָבן
זייער שמיקל „ספּאָרט" ווידערהאָלט נאָר אמאָל, אוו אָנגעטרונקענע מיט אומ־
שולדיק יידיש בלוט זיינען זיי מיט א געזאנג ארויס פון פעסטונגם־פּלאַץ.

דעם זונטיק שפּעט אין אָוונט האָבן זיך אויף די בערגלעך באוויזן א סך
דייטשן אוו לימווישע פּארטיזאנער. נאָענט צו 12 א זייגער ביינאכט איז געקומען
דער ווירשילא מאמולים. ער האָט א מאך געמאָן מיט דער האנט, א שאָק געמאָן
מיטן קאָפּ, אָפּזאגנדיק דערביי: „ער קען אונדז פון פּאָרט ניט ארויספירן, ווייל עס
זיינען איצט אָנגעקומען דייטשן. ער איז ניט מער דער בעל־הבית פון דער לאגע".

ער איז אוועק, זיין סילועט איז פארשוווּנדן, אוּן א טויטשטילקייט האָט זיך ארוּנ־
מערגעלאָזן אויפן פעסטוּנגס־פּלאַץ. זאלבעפירט זיינען מיר נעבליבן שטיין, אין
טויט־שרעק אוּן קרחת, אוּן גיט געוווּסט וואָס צוּ טאָן.

פוּן דערבייאיקן קאוזמאט האָבן מיר דערהערט פוּן קעלער־ארוים א פאר־
שטיקטן, מענטשלעכן גערוויש. מיר האָבן פארשטאנען, אז דאָרט באהאלטן זיך
אוים מענטשן.

פוּנקט 12 ביינאכט, בעת די וואך האָט זיך געביטן, האָבן מיר אויפגעהויבן
די הענט צום בערגל אוּן מיט א שרייעדיקער אָבער איבערצייגנדיקער שטימע גע־
מעלדט, אז דער קאָמענדאנט האָט אוּנדז פארָרדנט אריינצוגיין אין קאזעמאט.

דער נייער פּאָסטן האָט זיך קאָנטיק גיט אָריענטירט וווהין מיר האָבן
בדעה צוּ גיין. מיט א רוּסישן „מישבּרך" האָט ער אוּנדז געהייסן אויף גיך פאר־
שווינדן פוּן זיינע אויגן. אין גרויס בהלה זיינען מיר אריינגעשפּרוּנגען אין קאזע־
מאט. נאָר פוּן פאָרנט איז דאָרט געוועסן דער רוסישער קרינס־געפאנגענער, פוּן
דער טיפעניש פוּן קעלער האָבן מיר דערהערט א געשאָרך פוּן מערערע מענטשן.
גלייך איז פוּן דאָרט צוּגעשפּרוּנגען א ייד אוּן אוּנדז געהייסן זאָפּאָרט פארלאָזן
דעם קאזעמאט, ווייל דאָ זיינען צוּגויפגעזאמלט נאָר די געווועזענע פרייוויליקע (סא־
וואנאראי) פוּן דער פריערדיקער לימווישער ארמיי אוּן דערביי א ווייז געטאָן אויפן
אָרדן וואָס איז געהאנגען אויף זיין ברוסט.

מיר האָבן זיך אָנגעהויבן ווערן אוּן אמפּערן. דער מענטש האָט אפּנים
פארגעסן וווּ מיר אלע געפינען זיך אוּן ער האָט אוּנדז אָנגעהויבן דראָען, אז אויב
מ'וועט אוּנדז דאָ כאפּן, וועט מען אוּנדז אויף זיכער אוועקשיסן. אזוי ווי די דאָזיקע
שטראָף האָט אוּנדז געדראָט אויפן גאנצן שטח פוּן פעסטוּנגס־פּלאַץ, האָבן מיר זיך
גיט צוּגעהערט צוּ זיינע דיבורים. לאנגזאם האָבן מיר זיך אריינגעשלייכט טיפער
אין קאזעמאט. גיט וועלנדיק מאכן קיין טומל, האָט אוּנדז דער „בראוער" פרייּ־
וויליקער פוּן דער געווועזענער לימווישער ארמיי נאָכגעלאָזט.

פארוּנקט אין די לעבער אוּן ווינקלען פוּן קאזעמאט, האָבן מיר דאָ געטראָפן
ביי א דריי מניטים, טיילוויז באקאנטע קאָוונער יידן. פוּן די פּנימער איז אוּנדז
קלאָר געוואָרן, אז דאָ באהאלטן זיך אוים גיט נאָר פרייוויליקע פוּן דער געוו' לימוו'
ארמיי נאָר אויך יידן וואָס האָבן דאָ צופעליק פארקראָכן, אָדער וועמען באקאנטע
לימווינער האָבן געהאט ברעח צו ראטעווען פוּן אוּנטערגאנג. דאָ האָבן מיר גע־
טראָפן: אינזש' אייוואשקאָווסקי (א מאריאמפּאָלער), אָווין (א סלאבאָדקער, איצט
אין פעלדאפינג), אייזיקאָוויטש (א מעמלער מאנופאקטור־סוחר), אינזש' בלומענ־
טאל אדאָלף, בעניאמינאָוויטש פילים (איצט אין פראנקרייך), בוימאיל וואָלף
(אייניקל פוּן שאבס, קאָוונע, ווילנער גאס), גפן לייב (א קצב, אלעקסאָט), גאָרדאָן
(א בוטרימאנצער), וועסעל (א סלאבאָדקער), וואקער בנימין (איידעם פוּן ברייגין,
לייסווע אל'), אינזש' זויבערבלאט, זעלצער ראובן (פאפיר־געשעפט, ווילנער

גאם), מאבארישסקי בענא (א ווילקאָווישקער אייל־פאבריקאנט), משערני, (קאנ־
מא גאם 14), משערמאק זלמן (שערער, קאָוונע), יאעלם שבתי (א סלאבאדקער
גערטענער), נעמענטשיק יצחק (א ווילקאָמירער, איצט אין סט. אָטילין), סאנטאָצקי
יאנקל (א קצב, ווילק' שאָסיי־בארג), עפּעל (קייסמוטשיא, הויז פאלקאָווסקי), פיש
גדליה (עלעקטראָ־מעכנ' געשעפט, לייסווע אל'), פיין (גאראזש־ארבעטער),
אדוואָקאט צימקאָווסקי (פּוטווינסקיא גאם), צאדיקאָוו (א פּאנעמונער, ביי קאָוונע),
קארנאָווסקי (אייגענטימער פון שיך־געש' „פערא", לייסווע אל'), קאָפּעלאָוו
(ניעמאן־ברעג־גאם) אוז נאָר אנדערע, וועלכע איך קען ניט רעסטאוורירן אין זיכרון.

א זייגער 1 בייגאכט איז אריין אין אונדזער קאוועמאט א גאנצע כאָפּטע
לימווינער בראש מיטן קאָמענדאנט פּולק' בּאָביאלים.—אלע זיינען זיי געווען טויט
שיבור אוז האָבן זיך גראָב געזידלט אוז געשאָלטן. דער קאָמענדאנט האָט א קוק
געטאָן אויף אונדז אוז באפוילן זיך אויפצושטעלן אין א ריי. מיט טויט־ציטער האָט
זיך אויסגעשטעלט א לאנגע שורה מענטשן. באשיינענדיק אונדז מיט אן עלעקטרישן
לעמפּל האָט ער אונדז א פרעג געטאָן, ווער מיר זיינען אייגנטלעך אזוינע. אייגנער
פון אונדזער גרופּע האָט א זאָג געטאָן, אז מיר זיינען אלע פרייוויליקע פון דער
געווזענער לימווישער ארמיי. באָביאלים האָט מיט זיין בלוטיקן פּנים זיך א קרים
געטאָן אוז געזאָגט: „אויב עס וועט זיך ארויסווייזן, אז איר זאָגט ליגן, וועט מען
אייך ניט שיסן, נאָר צעהאקן לעבעדיקערהייט אויף שמיקער, אוז אייער פלייש
ארויסווארפן פאר די הינט". אָפּגעזאָגט דאָס, איז די גאנצע כאָפּטע פארשווונדן,
אוז מיר זיינען טויט מידע אנידערגעפאלן אויף דער ערד אוז אייגנעדרעמלט.

לאנג שלאָפן האָבן מיר די נאכט ניט געקענט. א שרעקלעכע שיסעריי האָט
זיך אָנגעהויבן אויפן פעסטונגס־פּלאץ. מ'האָט געשאָסן אין דער מענטשן־מאסע. פון
די בערגלעך־אַראָפּ האָבן געשאָסן מאשינען־געווער, דער יידישער המון איז אויך
באוואָרפן געווארן מיט גראנאטן.

דורך די לעכער און עפענונגען פון קאזעמאט, האָט זיך צו אונדז דערטראָגן
אן אומטענטשלעכער געשאָמער אוז יללה. די נאכט איז געווען שטאָק פינצטער אוז
זי איז קענטיק אויסגענוצט געווארן אויף אויסצוראָטן דעם איבערגעבליבענעם
רעשטל יידן אויפן זיבעטן פּאָרט.

ווען עס איז טאָג געווארן איז די שיסעריי שטילער געווארן. איינצלנע שאָסן
האָבן זיך נאָך אלץ דערטראָגן צו אונדז פון פּלאץ. קענטיק די מחבלים האָבן דער־
ענדיקט אויסצושיסן די אומגליקלעכע, וואָס האָבן נאָך געוויזן א סימן פון לעבן.

דאָס איבערלעבטע האָט אלעמען ווי פארכלאָפּטע־ארמירט, אוז האלב טויטע
זיינען די מענטשן אין קאזעמאט ווידער אנידערגעפאלן אין א טיפן שלאָף.

א ווילדער געשריי אוז געזאנג פון רוצחישע פּארטיזאנער־שמימען האָט
אונדז אלעמען אויפגעריסן פון קאָשמארנעם שלאָף. א האָגל פון פּריקלאדן־קלעפּ

האָט אונדז אלעמען אויסגעניכטערט. מיר זיינען אויסגעשטעלט געוואָרן אין רייען א פּארטיזאנער־עלטסטער האָט אָפּגענעבן א באפעל, אז ארויסגייענדיק פון קאזע־מאט מוזן מיר אונדזערע אויגן און קעפּ אויסדרייען אויף רעכטס, צו דער בארג־וואנט. ווער עס וועט וואגן צו קוקן אויף דער לינקער זייט, וועט באקומען א קויל אריינגעשאָסן. מיט אָנגעצילעוועט ביקסן קענן אונדזערע קעפּ האָט אונדז א מחנה פּארטיזאנער ארויסגעפירט פון גיהנום־קאזעמאט.

פארבייפירנדיק אונדז, האָבן מיר פון דער וויטנס דאָך קלאָר געמערקט, אז דער גאנצער פעסטונגס־פּלאץ, וווּ מיר זיינען א גאנצע וואָך געלעגן, איז איצט געווען טויט. דער גאנצער המון איז געווען אויסגעשאָסן, קוּפּעס פון צוגוויפגע־קראכפּטע קרושים זיינען געווען פארשפרייט אויפן גאנצן שפּח.

מ'האָט אונדז ארויסגעפירט פון קאזעמאט מיטן זעלביקן וועג וואָס מען האָט אונדז מיט א וואָך צוריק אריינגעפירט אהער. מ'האָט אונדז באפוילן זיך אנידער־צולייגן אויפן גראָז, האַרט לעבן רויט־ציגלדיקן קאזעמאט פון צענטראלן מלוכה־ארכיוו, פון וואנעט מיר האָבן מיט א וואָך צוריק באמערקט די פארחושכטע פּנימער פון יידישע פרויען. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט, זיינען די פרויען אָפּגע־פירט געוואָרן אין 9טן פּאָרט, ביי סלאָבאָדקע.

אין א פּאָר שעה אַרום (מאָנטיק דעם 7טן יולי 1941) איז געקומען א שטאָ־מישער אויטאָבוס, און אונטער א שטארקער פּארטיזאנער־שמירה האָט מען אונדז צוריק אָפּגעפירט אין קאָוונער גלעזער טורמע, פון וואנען מיר זיינען אין א 2 וואָכן ארום באפרייט געוואָרן.

דאָס איז א קורצער סך־הכול פון דער שרעקלעכער קאטאסטראָפע, וואָס איז פאָרגעקומען אין זיבעטן פאָרט אין קאָוונע. במשך פון איין וואָך איז אין אָט דעם שרעקלעכן אָרט אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט געוואָרן ביי זיבן טויזנט יידן. פון רוצחישע לימווישע פּארטיזאנער און אינטעליגענטן, אונטער דער רעזשי פון דייטשן, האָבן דאָ געפונען זייער גרויזאמען טויט אונדזערע טייערסטע און הייליקסטע.

יצחק נעמענטשיק

ביאַליסטאָק

א. די לעצטע אויפשטענדלערס אין ביאַליסטאָקער געטאָ

די געשיכטע פון אויפשטאנד אין ביאליסטאָקער געטאָ איז שוין מער ווי־ניקער באשריבן געוואָרן. ווי‌ל איך ניט איבערחזרן די פרטים פון די געטאָ־קאמפן; איך ווי‌ל נאָר איבערגעבן וועגן דעם לעצטן גבורה־מאָמענט פון די לעצטע 72 קדושים־העלדן, בעת וועלכע איך האָב אליין בייגעוווען. איך האָב נאָר בין היינט ניט באגעגנט אוועלכע באשרייבונג וועגן דעם דאָזיקן מאָמענט. אפשר לעבט שוין כמעט קיינער ניט פון די, וואָס האָבן דאָס צוגעזען, האלט איך דעריבער פאר מיין הייליקער פליכט צו דערציילן דאָס וואָס איך האָב דערבי צוגעזען און געהערט. —

עס איז געווען פרייטיק י"ט אב תש"ג (20. 8. 43). די גרעסטע מער־היט פון די לעצט־געבליבענע איינוווינערס אין ביאליסטאָקער געטאָ זיינען שוין געווען ארויסגעשיקט. דער יידישער וויידערשטאנד־כוח איז שוין געווען דערשטיקט. דייטשע און אוקראינישע באנדעס האָבן געווי‌דעוועט ביים אויפזוכן און ארויס־קריגן די לעצטע פארשטעקטע יידן פון די בונקערס און אנדערע באהעלטענישן. אן אוקראינישע באנדע האָט מיך געפאקט אויף פּאָלי‌עשער גאס אויף א בוידעם פון א הויז, הארט בייס געטאָ־פּארקאן, ווי איך האָב זיך אויסבאהאלטן זינט זונטיק י"ד אָב (15. 8. 43). אונטן, אין פארטער פון זעלבן הויז, זיינען געלעגן טויט א מאן 25 אויפשטענדלערס וואָס האָבן פון דאנען אין די טעג פון אויפשטאנד גע־שאָסן צו דייטשן. האנטגראנאטן, וואָס די דייטשן האָבן אריינגעוואָרפן פון אויסערן געטאָ, האָבן זיי אלעמען געטייט. דער דייטשער אָפיצער, וועמען די אוקראינער האָבן מיך איבערגעגעבן, האָט מיך געהייסן זיך שטעלן מיטן פנים צום וואנט — צום דערשיסן. די אוקראינער, וואָס האָבן געדארפט אויספירן דעם אורטייל, האָבן פלוצעם דערהערט קולות פון דערבייאיקן ברענענדיקן הויז. האָבן זיי זיך באלד גע־לאָזן אהין. איך האָב דערווי‌ל אונטערגערוקט דעם אָפיצער א זילבער־פושקע און א לאוס־גריזל־זיינערל, וואָס איז מיר פארבליבן אין קעשענע. דער אָפיצער איז ווי ווייבער געוואָרן און האָט באפוילן צו אָפּפירן מיך צו די יידן וואָס האָבן געדארפט גיין צום מראנספּאָרט.

עטלעכע דייטשן האָבן מיך אוועקגעפירט צום זאמלפונקט אויף יוראָוויעצקע גאס ביים ראָג קופּיעצקע. דאָרט האָב איך געטראָפן זיצנדיק ביים טראָטואר אויפן ברוק עטלעכע יידן, ארומגערינגלט פון א גרויסער וואַך. פון צייט צו צייט האָבן די מערדער־באַנדעס צוגעבראכט נאָך איינצעלנע יידן, וועמען זיי האָבן אויפגעדעקט אין די באהעלטענישן. די היץ האָט גרויזאם געברענט. א פרוי, וואָס איז געזעסן לעבן מיר, א מוטער פון א צווי יאָריקן קינד, האָט געחלשט און איז געפאלן אין אָנמאכט. הארצרייסיק איז געווען צו זען, ווי דאָס קינד האָט געריסן די מוטער בײַם קאָפּ און מוראדיק געלויארמט. די אכזריותדיקע מערדערס האָבן ניט געוואָלט הערן פון אונדזערע געבעטן און פאר קיין פאל ניט געלאָזן ברענגען א ביסל וואסער, די פרוי צו דערמינטערן. —

ארום 10 א זייגער פאר מיטאָג האָבן מיר באמערקט א גרויסע באוועגונג צווישן די מערדער־באנדעס. גלייך־באלד האָבן מיר דערזען ווי פון דער דערבייאי־קער משעפּלע גאס ווערט ארויסגעפירט א גרופּע פון א 70 מאן יידן, צווישן זיי ביי 20 פרויען. די גאנצע גרופּע האָט מארשירט מיט אויפגעהויבענע קעפּ, רואיק און שמאָלײַן, ווי ביי א ניצחון־מארש. ניט געקוקט וואָס כמעט אלע זיינען געגאנגען באָרוועס און מיט צעריסענע קלײדער, האָט פון זייערע אלעמענס אויגן פייערלעך געשטראלט מוט, אנטשלאָסנקייט און גבורה. אזא דערהויבענעם אויסזען פון יידן האָב איך שוין אויף מיין ווייטערדיקן וועג איבער די פארשיידענע לאגערן ניט בא־געגנט. די דייטשן האָבן זיי צוגעפירט צו דער געביידע פון יודענראט אויף קופּ־יעצקע גאס, ווו עס איז אין דעם טאָג געזעסן דער אויסראָטואנג־שטאב מיטן הויפּט־מערדער פרידל בראש. צו מיינע אויערן זיינען דערגאנגען פארשיידענע אויסרופן, וואָס די יידן האָבן שטייענדיק דאָרט געמאכט געגן די דייטשע רוצחים און פארן כבוד פון יידישן פאָלק. משמעות איז דאָרט דאָס געפאלן זייער גזר־דין. מען האָט זיי צוגריקגעבראכט אויף יוראָוויעצקע גאס און זיי אויסגעזעצט אין א לאנגער ריי מיט א געווײסן אָפּשטאנד פון אונדז. די דייטשן האָבן ארויסגעבראכט פון א דער־בייאיקן יידישן הויז א טישל און אויפגעשטעלט אויף דעם א מאשינען־געווער, גע־צילט אויף דער גרופּע יידן. איך בין ניט געווען קיין ביאליסטאָקער תושב און האָב דאָ די מענטשן ניט געקענט. בלויז איינער איז מיר פון דער גאנצער גרופּע געווען באקאנט. דאָס איז געווען א שפּילער פון פאר, דער איידעם פון טיקטינער שוחט. זיין פרוי, דעם שוחטס מאָכטער, האָב איך געזען דעם פאָריקן זונטיק, — אין ערשטן אויסזידלונגס־טאָג — ארומגיין מיט אירע צוויי פיצלעך קינדער אויף די הענט. זי האט געזוכט איר מאן, וואָס האָט זי אליין געלאָזן מיט די ברעקלעך קינ־דער אין אזא שוידערלעכער צייט און ביטערלעך געווײנט. איך האָב דאן ניט פאר־שטאנען, ווי א מאן קען אין אזא שרעקלעכן מאָמענט לאָזן זיין פרוי אליין, און נאָך מיט איין קינד א דריי חדשימדיקן! ערשט איצט איז מיר קלאָר געווארן. דער טיקטינער שפּילער איז געגאנגען פארטיידיקן דעם יידישן כבוד...

דער טיקטינער יונגערמאן האָט מיך דערקענט. ער האָט צו מיר געשמייכלט.

די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אויספירן דעם פסק. זיי האָבן געגומען 5 מאן פון דער ערשטער רייִ, צוגעפירט זיי צו א דערבייאיקער וואנט, גיט ווייט פון א סאָדע־וואסער־פאבריק אוּן זיי דערשאָסן. דאן האָבן די דייטשן געגומען די צווייטע רייִ. איינער פון די 5 האָט גייענדיק אויסגעשריען: „גידער מיט די מערדערס!" „אונדזער בלוט וועט נקמה נעמען!" אוּן אויך א רעוואָלוציאָנערע אויסרוף. א קויל פון אוּקראינער האָט אים אנידערגעוואָרפן נאָך איידער ער איז דערגאנגען צו דער וואנט.

וועו די דייטשן זיינען צוגעקומען נעמען די דריטע רייִ, איז געשען פאר זיי גאָר אומדערווארטס. די אלע פון דער גרופּע האָבן זיך מיט אָ מאָל א ריס געטאָן פון די ערטער אוּן א לאָז געמאָן זיך אויף די דייטשן אוּן אוּקראינער. זיי האָבן אומגעוואָרפן דאָס טישל מיטן מאשין־געווער אוּן געפאלן שטיקן די מערדערס בייַ די העלדזער. עס איז געוואָרן א מוראדיקער גיהנום־טומל.

הונדערטער דייטשן זיינען זיך אָנגעלאָפן פון אלע ארומיקע גאסן. די פאָסטנס פון מראנספאָרט־גרופּע האָבן זיך גלייך אוועקגעשטעלט וויִ א פייערדיקע וואנט צווישן אונדז אוּן די אויפשטענדלערס. די אלע דייטשן האָבן געגומען שיסן אויף די מענטשן פון ביקסן, פיסטאָלעטן, מאשין־געווער. דער דאָזיקער קאמף האָט געדויערט א מינוט צען. וועו די שיסעריי האָט אויפגעהערט, האָט זיך פאר מיינע אויגן געעפנט א בלוט פארגליווערנדיקער בילד. די ווראָוויעצקע גאס איז געווען רויט פון בלוט. די קדושים־העלדן זיינען געלעגן אין א פארשיידן מוראדיקן אויס־זען. אויך פון אונדזער טראנספאָרט־גרופּע זיינען פון די פארבייגעלאָפענע קויל־געפאלן טויט עטלעכע מענטשן. די דייטשן האָבן אנגעהויבן מאכן א וויסטע וואק־באנאליע קעגן די נאָך האלב־לעבעדיקע מענטשן. איין יידישער קעמפער האָט זיך אין די טויטן־קראמפן אויפגעוועצט. א הויכער מגושמדיקער דייטש איז צוגעגאנגען צו אים, אראָפּגענומען דעם הוט אוּן געזאָגט: „א גוטן מאָרגן הער! וואָס מאכן זיי?" אוּן אים א בריקע געמאָן אין פּנים. אנדערע דייטשן האָבן מיט א סאדיסטישן געלעכטער צוגעשאָסן צו די נאָך־לעבעדיקע העלדן. 2 מאן פון דער גרופּע זיינען געבליבן אומבאריטן. איינעם האָבן די דייטשן אריינגענומען אין א הויף אוּן צו אים גערעדט. מיר האָבן געזען ווי ער האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ אויף ניין. דאן האָבן זיי אים מיט לאָפּעטעס דערשלאָגן. דער צווייטער האָט מסתמא גיט געקענט בייַשטיין דעם ניסיון אוּן איז אוועק מיט א דייטש. ער האָט משמעות וואָס איבער־געגעבן.

יידיש פּורמאנעם זיינען אָנגעקומען. זיי האָבן ארויפגעלייגט די קדושים־העלדן אויף פּורן אוּן אוועקגעפירט צום ביאליסטאָקער בית־עלמין. עמלעבע זאמד־פּורן זיינען אויסגעשיט געוואָרן צו פארדעקן די בלוט־שפּורן פון די לעצטע קעמפערס.

מיינע אויגן האָבן זיך בגנבה פון דער זייט געגריבלט אין תהילימל וואָס איך האָב בײַ זיך געהאט, און זיי האָבן אויסגעזוכט די וועדטער: „אל גקמות ד'".

הרב אביעזר בורשטין

ב. דער לעצטער וועג פון 1200 ביאַליסטאָקער קינדער

ס'איז געווען ענדע יולי 1943. אין דער לופט האָט געשוועבט אן אומרויאיקייט. די פּנימער פון די מענטשן זיינען געווען פאַכמורעט אוּן באַזאָרגט. ס'איז גיט קיין וווּנדער, מ'רעדט שוין ווידער וועגן „אקציע" אין געטאָ. דער באַגריף „אקציע" איז געווען נאָך פריש אין זיכרון פון די געטאָ־אייניווינערס, וועלכע האָבן איבערגעלעבט א שרעקלעכן פּאָגראָם ערשט מיט 5 חדשים צוריק. טויזנטער קרבנות דערשאָסענע אויף די גאסן פון געטאָ, צענדליקער דערשטיקטע קינדער אין די קעלערן אוּן בונקערס — ווערן אזוי גיך פון מענטשלעכן זיכרון גיט אויסגעמעקט. וואָס הערט זיך נייעס? וואָס האָט איר געהערט? — פרעגט איינער דעם אנדערן. פון אלעמענס אויגן קוקט ארויס צער אוּן שרעק פאר דעם צאָרן־שטורעם, וואָס דאַרף פון דאָס נײַ אָנקומען. א באזונדער רחמנות־געפיל דערוועקן די קינדער, וואָס פילן געוויס דעם אלץ שטייגנדיקן אומרו פון די דערוואַקסענע.

„באַבּא, — זאָגט די זעקס יאָריקע מירעלע צו איר פאָטער — פאר־וואָס שרעקסטו דו זיך אזוי, דו ארבעטסט דאָך, דיך וועלן די דייטשן גיט טשעפּן. זיי פירן נאָר אוועק קלײַנע קינדער, וואָס קענען נאָך גיט ארבעטן". די קלײַנע 12 יאָריקע חיהלע שטעלט זיך פאָרן שפּיגל אויף אירע שפּיץ פינגער פון די פּיס צו זען, אפשר איז זי שוין געוואַקסן גרויס, כדי אָנגענומען צו ווערן אין א פאבריק אוּן באקומען אן ארבעטס־שיין אזוי ווי א דערוואַקסענע. די גאָר קלײַנע קינדערלעך שפּילן זיך נאָך רואיק אויף דעם הויף. נאָר, מ'שטיינט נערעדט, אין וואָס שפּילן זיי זיך? אין בויען בונקערס, אנטלויפן אוּן אויסבאהאלטן זיך פאר געשטאַפּע, שיסן פון כלומרשטן געווער, — זיי שפּילן אין אלץ, וואָס האָט זיך אָנגעזאַפּיגלט אין זייערע אויגן מיט א פּאָר חדשים צוריק.

אוּן לסוף איז די פינצטערע שעה געקומען. אין א נאכט פון מיטן אויגוסט 1943 ווערט די געטאָ פלוצלונג ארומגערינגלט. די פאבריקן אין געטאָ ווערן דורך געשטאַפּע באזעצט. עס צעטראָגט זיך א באפעל: ביז 9 פרי מוזן זיך אלע יידן פארזאמלען אויף איין פונקט; ביאליסטאָק ווערט „יודענריין".

לויט דעם ראשיקן באפעל פון די באוואָפנטע האָרדעס אוּן לויט דער שארפ־

קייט פון דער אקציע וועלט באלד קלאָר, אז פארשטעקן זיך אין די צוגעגרייטע בונקערס וועט דאָס מאָל זיין צוועקלאָז. אלע יידן זאמלען זיך אויף די גאסן מיט פּעקלעך אין די הענט. צווישן זיי איז צו באמערקן א גרעסערע צאָל יוגנטלעכע, וואָס לויפן אויפגערעגט מיט צעפלאמטע פּנימער אין מיט נערוועזע בליקן. זיי לויפן צי זייערע שוין פון פריער באשטימטע פונקטן. אין זייערע הענט טראָגן זיי אויך פּעקלעך, אָבער ניט נאָר מיט קליידער. ווער עס קען די יוגנט, ווייס, אז צווישן די שמאטעס ליגט דאָס געווער, וואָס איז שוין פון לאנג צוגעגרייט אין דארף עס אין דעם לעצטן געהעריקן מאָמענט דינען צום ראטעווען דעם יידישן פאָלקס־כבוד.

ארום 9 א זייגער זיינען די גאסן שוין פול מיט מענטשן. די מאסע רוקט זיך פאָרויס, באגלייט פון אלע זייטן דורך באוואָפנטע, שוואַרץ־געקליידעטע־ווילדע אוקראינער, וואָס טיילן זיי צו אויפן וועג עינויים קשים. די אָנפירנדיקע רוצחים פון פאָרנט שלאָגן די מענטשן אין שטויסן זיי מיט די ביקסן־קאָלבעס אויף צוריק, אין די נאָכגייענדיקע מערדערס שלאָגן זיי אין שטויסן אויף פאָרויס. עס וועלט א מהומה אין א פּלאָנטער צווישן די אומגליקלעכע קרבנות, וואָס וועלן געפירט צום טויט. ס'טרעט מענטש אויף מענטש, עס שאפט זיך א צוזאמענגעדריקטע אין צו־נויפגעצאָסענע מאסע, עס מישן זיך אויס די געשריייען אין גוואלדן, געווייין פון קינ־דער, מיט רוצחישע קולות: „פאָרווערטס!" הונדערטער זקנים אין קינדער בלייבן ליגן אויפן אָרט דערשטיקטע אין צעטראָטענע. אין אזעלכע עינויים וועלן זיי צו־געברענגט צו דער באן־לויניע.

א צוגויפגעדריקטע מענטשן־מאסע ליגט אויסגעלייגט אויף דער ערד אויפן פרייען פּלאַץ ניט וויט פון באן־הויף. צענדליקער טויזנטער: זקנים, יונגע פרויען, מענער, קינדער. בייטאָג, ביי די גרעסטע היצן, זָן א מרא־פן וואסער, אין בייגאכט, אונטער א שלאקס־רעגן — זָן שוין איבער די קעפּ, פונקט ווי א צוזאמענגעטרי־בענע סטאדע קעלבער אין בהמות פאר דער שחיטה. די רחמנותלאָזיקייט פון אונ־דזערע פייניקער שטייגט אריבער אלע מענטשלעכע באגריפן. א פרוי האָט געבעטן פאר איר קליין קינד א ביסל וואסער ביים אוקראינישן וועכטער, געבנדיק אים פאר זיין מירחה א גאָלדענעם זייגערל, דאָס לעצטע וואָס זי האָט נאָך פארמאָגט, דער איז אוועק, געבראכט א פלאש וואסער, אָבער דאָס פאר דער מוטערס אויגן אויסגע־גאָסן. צוויי מענ־לעך זיינען אריבער אין אזא פיין, ביז עס איז געקומען די „גאולה". עס זיינען אָנגעקומען די לאסט־וואגאָנעס אין מען האָט אָנגעהויבן צו פארלאָדן די מענטשן: מענער, באזונדער, זקנים, פרויען אין קינדער וויידער באזונדער.

די ריכטונג וווהין די צוגן מיט די מענער וועלן אָפּגעשיקט איז ניט בא־וואסט געווען. ס'האָט געהייסן קיין לובלין. אָבער די ריכטונג פון די צוגן, אין וועלכע ס'האָבן זיך געפונען אלטע, פרויען אין קינדער, — איז פאר אלעמען גע־וען קלאָר: מרעבלינקע האָט שוין אויף זיי געווארט. מיט דער דייטשער פינקט־

לעבקייט וועלט אלץ רייזע־פאלטיק געמאכט. טויזנטער מענטשן זיינען שוין אוועק־געשיקט, אוּן די איבעריקע וואלטן אויף זייער רייּ אָפּגעשיקט צו וועלן.

פּלוצעם א פאראָדעגונג: פּוּן 1200 קינדער אין עלטער 6 ביז 14 וועלט געמאכט א באזונדער טראנספּאָרט. מיט זיי 30 באגלייטערס, ווי דערציערס, סאני־מארן, אוּן א דאָקטאָר בראש. אויך איך בין געווען צווישן די דערציערס. מיט דעם טראנספּאָרט גייען אויך די דריי פאמיליעס מיט זייערע קינדער, וואָס האָבן אן איינרייזע־דערלויבעניש פּוּן פּאלעסטינע. די 3 פאמיליעס געניסן פּוּן לענגער שוין אין געטאָ א ספּעציעלן שוץ דורך דער געשטאפּאָ. וואהין דער טראנספּאָרט זאָל גיין, וועלט ניט געזאָגט, נאָר די כיטרע געשטאפּאָ האָט עמעצן אויפן אויער א שושקע געטאָן, אז דאָס איז גליק פאר דער גרופּע, דאָס איז דער בעסטער שאנס צום בלייבן לעבן; די גרופּע, זאָל וועלן אויסגעטוישט קענן דייטשן פּוּן אויסלאנד... צו דעם טראנספּאָרט וועלן אין דער ערשטער רייּ גענומען די קינדער פּוּן יתומים־הויז. ס'גלינגט אויך א טייל עלטערן זייערע קינדער צוצושרייבן, אפילו ווען זיי אליין קענען מיט דעם טראנספּאָרט ניט פאָרן. אלץ זיכערער וי טרעבלינקע...

די קינדער מיט די באגלייטערס וועלן פּוּן דאן צוריק געפירט, אריינגעזעצט אין א ספּעציעלן הויז אויסער דער געטאָ. דאָ וועלן זיי געהיט דורך געשטאפּאָ ביזן אָפּשיקן. שוין דאָס אראָפּגעמען די קינדער פּוּן דעם אומשלאג־פּלאץ האָט צעשפּילט די קראנקע פאנטאזיע ביי די מענטשן; מען האָט זיך אָנגעהויבן מאכן אלערלי אילוּ־זיעס. מען האָט אָנגעהויבן געבן די קינדער אדרעסן פּוּן קרובים אין אויסלאנד, מעבר לים, אוּן זיך אָפּגעשטימט צו טרעפן אויב מען וועט בלייבן לעבן...

א פּאָר טעג שפּעטער, ווען די געטאָ איז שוין געווען ליקווידירט, האָט מען פּארלאָדן די קינדער אין א ספּעציעלן צוג מיט פּערזאָנען־וואגאָנעס, אָן שלאָגן אוּן אָן שרייען, צו וואָס מען איז שוין נים געווינט געווען. דעם טראנספּאָרט האָט מען באזאָרגט מיט ברויט אוּן וואסער, די באוועגונג צווישן די קופּעען איז געווען כמעט וי אומגעשטערט. אין עק פּוּן צוג, אין א באזונדער וואגאָן, האָבן זיך געפּוגען די נאצישע באגלייטערס, אָבער די האָבן זיך מיט די קינדער גאָרנים אינטערעסירט, מען האָט וועגן זיי כמעט וי פארגעסן. די גאנצע רייזע האָט אויסגעזען ממש וי אן אויספלוג.

אין פארלויף פּוּן די 3 מעת־לעת, וואָס די רייזע האָט געדויערט, האָבן די קינדער ביסלעכווייז פארגעסן די טראגישע איבערלעבונגען פּוּן די לעצטע טעג. זיי האָבן צווישן זיך געפּלוידערט, גערעדט וועגן קרובים, וועלכע זיי האָבן אין אויס־לאנד, אוּן אפשר... אפשר באלד זיך מיט זיי זען...

נאָר פּוּן צייט צו צייט האָבן אנדערע פּוּן די עלטערע קינדער מיט א טיף פארזאָרגט פּנים זיך געראטן מיט זייערע דערציערס, פרעגנדיק: „וי מיינט איר,

אפשר זאָלן מיר שפּרינגען פּון צוג?" ס'איז געווען א שוועריקער אקציע באוויזן צו שפּרינגען פּון צוג. פּארבלומיקטע, פּארהונגערטע און אויסגעמאטערטע, אין צעריסענע מלבושים, אָן שיך, האָבן זיי קוים דערלעבט צוריק צו קומען „א היים" — צו די מויערן פּון דער שטרענג באוואכטער גענאָ. און איצט איז שוין די געטאָ אויך ניטאָ. מיר האָבן געקענט דעם וועג וואָס פּירט קיין טרעבלינקע. מיר האָבן געזומען איבערהזרן אביסל געאָגראפיע. דאָ איז צפון, דרום, מיזרח, מערב... און מיר האָבן גערעטן די קינדער: וועז דער צוג, רירנדיק פּון מאלקין, וועט נייגן אויף דרום און דער וועג ציט זיך נאָר מיט איין באן־לינע, — איז א סימן, אז דער צוג גייט קיין טרעבלינקע. דעמאָלט איז דער גורל א געהתמעטער, דאן זאָלן אלע שפּרינגען. מיט גרויס שפּאנונג האָבן מיר אלע אויפגעפּאסט דעם מאָמענט. ארוים פּון מאלקין, האָט דער צוג פּארנייגט אויף מערב, ריכטונג וואַרשע, — און מיר האָבן אביסל פּרייער אָפּגעאָטעמט. דרייַ מעת־לעת זיינען מיר געפּאָרן, דורך פעלדער, וועלדער און טייכן, ניט וויסנדיק ווּהין.

די נאטור האָט געווימלט מיט שיינקייט און מיט לעבן. די געלעכטערם פּון די שפּילנדיקע קינדער אין דרויסן אויף דער פּרייער נאטור האָט טיף אָפּגעקלונגען אין די הערצער פּון אונדזערע אומגליקלעכע קינדער אין די וואגָנעם און איבערגעלאזן א דערשלָגענע שטימונג.

מיר זיינען אריבער די פּוילישע גרענעץ. אדורכגעפּאָרן שלעזיע, זאקסן, אדורך אויך די טשעכישע גרענעץ. און אין טיפער נאכט אָנגעקומען קיין טערעזיענשטאדט. ס'קומט א באפעל פּון געשטאפּאָ: די באגלייטערם שטייגן אויס און גייען איבער אין אן אנדערן צוג. די וועלכע האָבן דאָ אייגענע קינדער נעמען זיי מיט. די דריי מישפּחות — פּאלעסטינע־בירגער — גייען צוזאמען מיט די באגלייטערם. הייסט דאָס — די קינדער בלייבן איצט אליין!

אין דעם מאָמענט פּאלט א באשלוס: יוכבד, די יינגסטע דערציערין, און מאקע נאָר יונג אויסזעענדיקע, ווערט אין טונקלקייט פּון וואגָן אויך שנעל אריינגעפּאסט אין א נייער ראָליע: א שירצעלע און צוויי געפּלָכטענע צעפּעלעך — העכסטנס א 15—16 יאָריקע מיידעלע. זי בלייבט מיט די קינדער אין צוג. די וועט כאָטש אלץ זען און וויסן אוז קענען בייהעלפן מיט אן עצה.

דאָס יינגסטע צווישן די קינדער איז געווען רייזעלע, דאָס 4־יאָריקע העלע בלָנד מיידעלע. איר מוטער האָט מיט מרערן געבעטן צו אריינגעמען דאָס קינד אין דעם מראנספּאָרט, הגם זי איז נאָך קיין זעקס יאָר ניט אלט. רייזעלען האָט מען געקָרמעט, איינגעשלעפּערט, געמרייסט דאָס קליינע פּיגעלע, וואָס האָט אזוי נאָך איר מאמען געבענקט. — וואָס טוט מען איצט מיט דער קליינער? א מורא זי צו לָזן אליין, זי איז נאָך קיין 6 יאָר ניט אלט. און ווידער פּאלט שנעל א באשלוס:

רייזעלען נעם איך מיט זיך, אלם מיין אייגענע. וועז איר מוטער וואלט דאָ געווען, וואלט זי איר דאָך אויך מיטגענומען. טאָ זאָל זיין מיט איר דאָס, וואָס מיט די אנדערע קינדער, וועלכע זיינען דאָ צוזאמען מיט זייערע מוטערס. —

אין באגלייטונג פון נייע געשטאפֿע=אויפזעערס שטייגן מיר איבער אין אן אנדערן צוג. ווידער זויבערע ליכטיקע פערזאָנען=וואגָנעס, ערשטקלאסיקע, מיט דייטשער פעדאנטעריע. די פארטיילטע רייזע=פארפלעגונג אוז די לערכדיקע פרייע באוועגונג רופֿן ביי אונדז ארויס ווידער אילוזיעס אוז האָפענונגען. כדי צו פארגאזן דארף מען ניט פירן קינדער אזוי פיל טעג אזש קיין משעביי, אוז פארברויכן אזוי פיל קאסטפארן הייז=מאטעריאל. אוז וו אזוי מ'גייט זיך אום מיט די פארמישפטע צום שיקן אין קרעמאטאָריע האָבן מיר דאָך מיט אייגענע אויגן געזעז. אוז מיר פאָרן דאָך ממש ווי אויף אן אויספלוג. די געשטאפֿע=לייט זיינען נאָר פריינדלעך, לאָזן מיט זיך ריידן; מען דערלויבט זיך אפילו א פרעג צו טאָן: ווהין מ'פירט אונדז. מיר הערן גאָר א נייע זאך: מיר פאָרן אין די לאגערן בויען קינדער=היימען. מיר זיינען דאָך קוואליפיצירטע כוחות. אוז די קינדער פון מערעזיענשטאדט בלייבן זיי שוין דאָרט? ניין, די קינדער וועלן אין א צייט ארום אויך צו אונדז קומען. מיר מוזן נאָר פריער אלץ צוגרייטן, זיי וועלן קומען, וען אלץ וועט שוין זיין גרייט... אוז מיר פאָרן טאָג אוז נאכט, נאכט אוז טאָג, דורך הערלעך בליענדיקע פעלדער, דורך וועלדער, פארבי אָזיערעס אוז טייכן. די נאטור איז אָנגעזאפט מיט ווארעמקייט אוז ליכט פון דער זומער=זון; מענטשן באָדן זיך, שווימען, רודערן. דער נאנצער קריג אוז אונדזערע איבערלעבענישן זעען אוים ווי א בייזער חלום. ס'איז שווער פעסט=צושטעלן, וואָס איז די ווירקלעכקייט: דאָס וואָס מיר זעען דורך די פענצטער מיט אונדזערע אויגן, צי דאָס וואָס מיר האָבן אין זיכרון אוז אין הארצן. —

אונדזער צוג פאָרט, די רעדער קלאפֿן מאָנאָטאָן, ווהין, ווהין? מיר פאָרן מיטן זעלבן וועג, וואָס מיר זיינען געקומען אהער. מיר שניידן דורך די גרענעץ פון משעביי, פאָרן איבער שלעזיע, זיינען שוין איבער דער גרענעץ פון פוילן אוז פאָרן אין דער ריכטונג פון קאטאָוויץ. ס'ווערט אונדז אומעטיק, דאָ ערגעץ געפינט זיך דאָך אוישוויץ. אונדזערע צווי וואָגָנעס ווערן פון צוג אָפּגעטשעפּעט, די טירן אוז פענצטער פעסט פארמאכט; אוים איז די פרייע באוועגונג, — אונדזער גורל איז געהתמעט... שמיל, רואיק, אָן איין וואָרט שמייגן מיר אוים אין אוישוויץ. ס'הייבט זיך אָן אלץ לויטן באקאנטן נוסח: פרויען מיט קינדער אין איין זייט, מענער אוז פרויען אָן קינדער אין דער אנדער זייט. איך מיט דער קלייגער רייזעלע ביי דער האנט בין צווישן אנדערע פרויען מיט קינדער. פלוצעם שפרינגט צו מיר צו א סא=ניטאר פון אונדזער מראנספֿאָרט מיט א געשריי: „איר זייט משוגע, פארוואָס ברענגט איר זיך אליין אום?“ אוז צו דעם עלטסטן געשטאפֿע=מאן זאָגט ער: „הער אָבערשארפירער, די פרוי איז דאָ אליין, דאָס קינד איז ניט אירס“. אלע אנדערע הייבן אָן מיט איין קול שרייען דאָס זעלבע. דאָס קינד ווערט פון מיר אוועקגעריסן.

אוֹן איך וואָר צוגעשלאָסן צו דער אנדערער גרופּע. איך מאַך נאָך דעם לעצטן פּאר־צוויפלמן פֿרוי צו ראַטעווען רייזעלען. וועז דער ס"ס־מאַן האָט זיך אויסגעדרייט, חאָב איך א נעם געטאָן די קלייגע ביי דער האנט אוֹן געפֿרוווט זי פּארשטעקן צווישן די דערוואקסענע. איך האָב געמיינט, אויב עס וועט מיר געלינגען זי אין לאָגער אריינשמוגלען, וועט מען זי שוין לאָזן ביי אונדז. אוא שיין בלאָנד קינד, — אפֿשר וועט מען אויף איר רחמנות האָבן? אין דעם מאָמענט אָבער פֿיל איך א שמארקן קלאפּ איבערן קאָפּ מיט א שטעקן אָדער א קאָלבע פֿון געווער, איך וויים ניט וואָס פֿאסירט וויטער. —

וועז איך בין צו זיך געקומען, האָב איך פֿון דער וויטנס געזען א לאסט־אויטאָ, אוֹן אויפן אויטאָ די מוטערס מיט די קינדער, צווישן זיי אויך די פּאר־ווינטע רייזעלע. דורך די אזוי אויך ביטערע לאגער־נעכט, די שלאָפלאָזע צוליב הונגער, נויט אוֹן קעלט, האָט מיר דער גראנק וועגן רייזעלען נאָך מער פּארביטערט. אוֹן וועז עס פֿאסירט א נם אוֹן איך בלייב לעבן, ווי קאָן איך לעבן מיט דעם געדאנק, אז איך בין געווען דער גורם פֿון רייזעלעס טויט? ווי וועל איך קוקן אין די אויגן פֿון איר מאמען, אין פאל וועז זי וועט לעבן בלייבן? צי האָב איך ניט צוליב מיין רחמנות אומגעבראכט דאָס קינד, וואָס האָט איצט דאָך געקענט זיין צווישן די לעבעדיקע אין מערעזיענשטאדט? ס'איז געווען שווער צו לעבן, אוֹן איך האָב קיין איין מינוט ניט געהאט רו.

עם זיינען אריבער א פּאָר וואָכן. די אלע, וואָס זיינען געקומען מיט מיר צוזאמען אין לאגער, לעבן שוין ניט מער. פֿון די אלע פֿרויען זיינען מיר נאָך געבליבן צוויי. ס'קומען אָן נייע מראנספּאָרטן, מאָג־איין, מאָג־אוים, פֿון פּארשיידענע שטעט אוֹן שטעטלער. פֿון מערעזיענשטאדט אויך. אפילו נאנצע פאמיליעס מיט קינדער קומען אין לאגער אריין. מיט א קלאפּנדיק הארץ פרעג איך: האָט איר ניט געזען מיט א פּאָר וואָכן צוריק אָנקומען קיין מערעזיענשטאדט קינדער, א גרויסע צאָל, איבער טויזנט? קינדער? ענטפערט מען, יאָ, עס זיינען אָנגעקומען. זיי האָט מען אינגעאָרדנט אין א באזונדער לאגער, ס'גייט זיי ניט שלעכט, אפילו גוט, זיי האָבן דערציערס, נאָר צוקומען צו זיי האָט מען ניט דערלאָזט, פּארוואָס וויים מען ניט. איך פּריי זיך, נאָר וויידער טוט מיר א שטאָך אין הארצן: רייזעלע, וועז איך נעם איר ניט מיט, לעבט זי דאָרט צוזאמען מיט אנדערע... עס גייען אוועק וויידער צוויי, דריי וואָכן. וויידער קומען מראנספּאָרטן. אנדערע גייען גלייך אין די גאז־קאמערן, אנדערע—דערווייל אין די לאגערן. איין מראנספּאָרט איז אָנגעקומען אוֹן געגאנגען אָן אויסנאָם אין די גאז־קאמערן. דאָס איז געווען דער מראנספּאָרט פֿון מערעזיענשטאדט מיט די 1200 ביאליסטאָקער קינדער.

ה. שפּרונג־לעווקאָוויץ

איבערלעבונגען אַלס אַריערין פון יידישן גיוויבן

(גבית־עדות)

כ'בין א געבאָרענע קריסטין פון ארישע עלטערן. אין 1924 בין איך אויפן ווינטש פון מיין יידישן מאן איבערגענגען צום יידישן גלויבן. דעם שריט מיינעם האָב איך קיינמאָל ניט באדויערט. איך האָב דעם יידישן גלויבן ניט פארלאָזט אויך נאָך דעם ווי מיין מאן איז אין 1935 פארשטאָרבן און מיך איבערגעלאָזט מיט צוויי קליינע קינדער.

דאָ ווילּ איך איבערגעבן פון מיינע איבערלעבונגען אין מינכען אין דער צייט פון די נאצים, ווען איך בין פון זיי באהאנדלט געוואָרן ווי א „פאָלייידין".

ביז 1938 איז עס נאָך געווען צו דערליידן, כאָטש אויך שוין דאן האָבן מיר געהאט אויסצושטיין פארשיידענע באליידיקונגען. די זיינען אָבער צום גרעסטן טייל געקומען מצד דער באפעלקערונג אליין, פון שכנים; אין גאם האָט מען מיך אָפט אויסגעזידלט, באשפיגן. מען האָט דאָם אָבער אלץ געמוזט אראָפשלוקנגען, מען האָט זיך ניט געקענט העלפן.

ווי ווייט עס פלעגט אָפט דערגיין די שלעכטסקייט פון דער באפעלקערונג קען ווייזן אזא פאקט: פרוי לעווין, די בעל־הביתטע פון הויז, ווו מיר האָבן געווינט, האָט ניט ווייט געהאט א שוך־געשעפט. איין טאָג האָט זי אין געשעפט געהאט א סיכסוך מיט א געוויסן מאן. זי איז געווען אליין און דער מאן איז איר געפאלן שלאָגן. זי איז ארויסגעלאָפן אויף דער גאס, דער מאן נאָך איר, און האָט זי אלץ געשלאָגן. איך בין גראד אָנגעקומען. זי האָט מיך באמערקט, און צוליפנדיק מיך ארומגעכאפט. דאָ אָבער האָט דאָם דינסטמיידל פון פרוי לעווין אויסגערופן, אז איך בין אויך א יידישע, און דער מאן האָט זיך א לאָז געטאָן צו מיר. מיר זיינען אריינגעלאָפן אין א בעקערייי. די איינגעימערין האָט גלייך צוגעשלאָסן דאָס געשעפט און ארויסגערופן פּאָליציי. עס זיינען געקומען 2 פּאָליצייסטן און האָבן דעם געזעמלט פאנאנדערגעטריבן.

נאָר שלעכט איז געווען נאָך דעם ניינטן נאָוועמבער 1938. אויך שיינעם מאג איז געקומען צו מיר א פרוי און געזאָגט, אז זי איז פּערזענלעך געשיקט געוואָרן פון הערן שמאָסמיניסטער וואגנער וועגן באקומען מיין ווויגנגג. די ווויגנגג מיינע, האָט זי מיר דערקלערט, רעכנט זיך פאר א יידישע, און זי ווילּ זי האָבן, ווייל עס געפעלט איר. זי פארלאנגט פון מיר, אז איך זאָל זיך זאָפאָרט ארויס־

קלייבן, ווייל זי ווייל זי באלד פארנעמען. איר טאן האָט מיך אויפגעריצט אזן מיין ענטפער צו איר איז געווען: „טאָ זאָגט דעם הערן שמאטסמיניסטער וואנגער פּערזענלעך, אז דאָ איז א טעות, די ווינוגג ווערט ניט פריי.“

אין א פּאָר טעג ארום זיינען געקומען 2 הערן פון געשטאפּאָ אזן מיך אוועק־געפירט אין רייכס־קאנצלייַ אויף ארצים שטראסע צו א געוויסן רעגירונגסראט האָרן. ער האָט מיך־געפרעגט, צי איך בין די יידין אננא האָלצמאן. „יא“, איז געווען מיין ענטפער. דאן האָט ער מיך אויסגעזידלט מיט די נידעריקסטע זידלווער־טער, הלמאי איך בין געווען אזוי פרעך קעגן דער פרוי, וואָס איז געווען בייַ מיר. ער האָט מיר געהייסן גלייך צו פארלאָזן מיין ווינוגג. איך האָב עס אָבער ניט גע־טאָן, ווייל כ'האָב געהאלטן, אז זיי דארפן מיר צושיקן אן אָפיציעלן באפעל וועגן דעם. אין א וואָך ארום האָט מען מיך ווידער געבראכט צו דעם זעלבן. דאָסמאָל איז ער געווען נאָך בייזער, האָט מיך ווידער גוט אויסגעזידלט, אָבער שוין ניט צו־ליב דער ווינוגג, נאָר דערפאר וואָס איך בין ניט קיין געבאָרענע יידין, אזן איך האָב אים וועגן דעם ניט געהאט געזאָגט. ער האָט מיר אויפגעוואָרפן, אז איך בין מאָמאל פאריידישט. צום ענדע זאָגט ער צו מיר: „איך וועל אייך איבערגעבן אין א צוויימן אמט אזן איר וועט נאָך הערן פון מיר“...

עס האָט ניט לאנג געדויערט אזן מען האָט מיך ווידער ערופן צו א גע־וויסן רעגירונגס־ראט שווינגענשטיין, וועלכער האָט מיך באגעגנט מיט אזוינע ווער־טער: „ביי מיר זייט איר אויפן ריכטיקן פּלאץ, איך קום פון שטרייכערס שול: וויסט איר וואָס דאָס הייסט?“ איך האָב זיך געטראכט, אז ס'איז שוין סיי־ווי־סיי אלץ איינס, האָב איך געענטפערט: „מען זעט, אז איר זייט דער ריכטיקער יידן־פרעסער“. א פרייַן איז געזעסן דערבייַ אזן האָט יעדן וואָרט מיינעם סטענאָגרא־פירט. דאן איז געקומען זיין פראגע: „פארוואָס האָט איר זיך ניט אָפּגעזאָגט פון יידנטום, ווי אלע אנדערע האָבן עס געמאכט?“ „איך מוז דאָס ניט!“ האָב איך גע־ענטפערט. ער איז געוואָרן זייער דערצאָרנט, דאָך האָט ער באווילקט מיר געבן די עצה, אז איך זאָל זיך וועגדן מיט א גנאָד־בקשה צום פירער וועגן וויידערוויפנעמען מיך אין דער דייטשער פאָלק־געמיינשאפט. איך האָב זיך אָבער פון דעם אָפּגע־זאָגט. דאן האָט ער מיר געראטן, זיך צו שיידן פון מיין זון, אים איבערלאָזן מיט זיין גורל בייַ די יידן; ער גילט אלס „פאָליוידע“ אזן עס איז שווער אים צו ראטע־וון. „מיר טרעפן איצט צו אויפן שנעלסטן וועג ראדיקאל צו דערלייַדיקן די יידן־פּראָבלעם.“ דאָס איז געווען קורץ פאר די ערשטע יידן־פארשלעפונגען. איך האָב אים אויף דעם געענטפערט: „איר מיינט, אז כ'וועל פארלאָזן מיין קינד, כדי זיך אליין צו ראטעווען? איך וואָלט דאָך ניט געהאט קיין רואיקע מינוט; קיין מוטער וואָלט דאָך דאָס ניט געמאָן!“. „דאן זייט איר נאָך ניט אינגאנצן פאר־יידישט“, האָט ער אויסגערופן, „וייל יעדע יידישע פרוי וואָלט דאָס געמאכט, כדי נאָר צו האָבן א נוצן: איך קען די יידן גוט, איך האָב געלייענט דעם תלמוד“. איך

האָב אים געענטפערט, אז כאָטש איך האָב דעם תלמוד ניט געלייענט, קען איך די יידן בעסער אוּן וויים, אז קיין איין יידישע מוטער וועט אזוינס ניט טאָן. „דאָן קען מען אייך שוין ניט העלפן", האָט ער באשלאָסן.

אין א געוויסע צייט ארום, שוין בעת דער מילחמה, האָב איך וויידער געמוזט קומען צו שווינגענשטיין. ער האָט געהאט צוגעגרייט א גנאָד־בקשה אוּן איך האָב זי געדארפט אוּנטערשרייבן. איך האָב עס ניט געטאָן. דאָ איז ער שוין געוואָרן ריכטיק אויפגעקאָכט אוּן אויסגעשריען: „מיט אייך וועלן מיר קיין גרויסע מחזקות ניט מאכן. אייער מאָכטער האָט איר אויך געשיקט קיין אמעריקע צו שפּיאָנירן, זי האָט אומעטום א צוטריט צוליב איר ניט־יידישן אויסזען, מיר וויים עס!" איך האָב אים געענטפערט, אז פאר גרויס כעס קען ער אפילו ניט טראכטן לאָגיש, אין קעגנפאל וואָלט ער ניט געזאָגט, אז מען קען א 14 יאָריק קינד שיקן אין דער וועלט שפּיאָנירן. ער: „זי האָט יידן־בלוט אין זיך, אוּן יידישע קינדער ווערן שוין פון קינדווייז צוגעגרייט צו אלץ אוּן קענען אלץ. אָבער אויך אין אמעריקע איז זי פארלאָרן. אמעריקע וועט דעם קריג פארלירן, אוּן דאן וועט מען דאָרט מיט די יידן מאכן דאָס זעלבע ווי אין אייראָפּע. מיר וועלן שוין דערפאר זאָרגן, דער ייד זאָל אויפהערן צו עקסיסטירן אוּן די וועלט זאָל באפרייט ווערן פון די דאָזיקע פּאראזיטן. איר קענט זיך נאָר אָבער ראטעווען, — שרייבט אונטער". וועט איך האָב זיך ווידער אנטזאגט אונטערצושרייבן, האָט ער אומבאדינגט געוואָלט וויסן: פארוואָס? „איך קען ניט אזוי לייכטזיניק פארבייגיין יעדן אנשטענדיקייטס־געפיל. כל־זמן עס איז די יידן גוט גענאָגען, בין איך געווען מיט זיי; זאָל איך איצט, ווען עס איז זיי שלעכט, זיך אָפּקערן פון זיי? איך מאך דאָס ניט!" אויף דעם האָט ער געענטפערט: „פון דעם שמאנדפוגקט זייט איר כמעט גערעכט, אבער איר מוזט אליין פון דעם ציען די נייטיקע קאָנסעקווענץ." „איך האָב עס בין איצט געמאכט אוּן וועל עס אויך לחבא מאכן", — איז געווען מיין ענטפער. איך האָב זיך אוים־געדרייט צום פארלאָזן די ביורא, אוּן, צו מיין פארווונדערונג, האָט ער מיך בא־גלייט ביז צו דער טיר.

דריי וואָכן נאָך דעם האָב איך געקראָגן א מעלדונג צו קומען אין ווינונגס־אמט. כ'בין געווען זיכער, אז איך מוז זיך ארויסקלייבן. דער באאמטער האָט טעלעפאָנירט צו דער געשטאפּע אויף ווידענמייער שטראסע, אָפּטיילונג פאר יידישע „וואָהנונגס־ענטאייגנונג". צו מיין גרויסער איבערראשונג האָט ער מיר נאָכן פאר־ענדיקן דאָס געשפּרעך געזאָגט, אז דער באפעל וועגן ארויסקלייבן זיך פון מיין ווי־נונג איז אָפּגעשאפט. כ'בין טאקע אין מיין ווינונג געבליבן ביז זי איז געוואָרן צעשטערט פון די באָמבעס.

נאָך דעם פלעגט מען מיך אָפט רופן צו די באוווסטע יידן־פרעסער מוג־לער, וועגנער אוּן שראָם. מוגלער האָט מיר איינמאל געמאכט א שרעקלעכן סקאנ־דאל, זיך דערוויסנדיק, אז אלע וועלכע זיינען געווען אין דעם ארישן צושטאנד ווי

איך זיינען שוין ארויסגעטראָטן פון יידנטום, נאָר איך אליין וואג עס ניט צו טאָן. ער האָט געשריען: „כ'וואָלט אייך איצט גערן גוט אָנגעשלאָגן, ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס כ'וועל זאָרגן, מען זאָל אייך דערשיסן עקסטרא". אים אין די אויגן, האָב איך געשמייכלט; כ'דערמאָן זיך אָבער, ווי די פּים האָבן מיר געציטערט און גייענדיק אהיים האָב איך ניט געפילט די ערד אונטער זיך.

דער זעלבער מוזלער איז אויך אמאָל געקומען צו אונדז קאָנטראָלירן, צי די מנין־דודם זיינען אין אָרדענונג. דאָס איז אעווען אין א זונטיק־פארנאכט ארום האלב זעקס א זייגער. ער האָט אריינגעשיקט איינעם מעלדן, אז אלע יידן וואָס וווינען דאָ אין הויז זאָלן ארונטערגיין אויף דער גאס מיט זייערע מאנטלען. מיר האָבן זיך געמוזט אויסשטעלן אין א האלבקרייז (6 פּערזאָן זיינען מיר געווען), און ער האָט מיט פארלייגט אָרעמס זיך אוועקגעשטעלט קעגן אונדז, ־האָט אונדז געגעבן פּאר־שיידענע אויפקלערונגען וועגן די אלערליי שטראָפן וואָס דערוואַרטן אונדז, אויב מען וועט אונדז כאפּן אָן „דאוויד־שמערנס". ער האָט מיט א בליייפעדער פּרובירט, צי די שמערנס זיינען ביי אונדז פעסט אָנגענייט, צי חלילה ניט צוגעשפּילט. א פּריילן, וואָס איז געווען מיט אים, האָט אונדז פאָטאָגראפירט. געווינטלעך האָט זיך גלייך פארזאמלט א רעדל מענטשן, וואָס האָבן זיך צוגעקוקט צום „ספּעק־טאקל", און דערביי צופרידן געלאכט. אזלכע באזוכן פלעגט מוזלער מאכן נאנץ אָפט, אנדערע מאָל פלעגט ער דערשיינען אפילו אין מיטן דער נאכט און מאקע ארויסנעמען די מענטשן פון די בעטן.

אויך פון דער „אָרטסגרופּע" אין דער ריכארד־וואגנער שטראסע האָב איך געהאט אויסצושטיין פארשיידענע נגישות. אן אייגווינער פון אונדזער הויז, א 100 פּראָצענטיקער נאצי, איז געווען אין שלעכטע באציאונגען מיטן בעל־הבית און געוואָלט אים עפּעס אָפּטאָן. אז מען זוכט — געפינט מען. ער האָט זיך דער־ווסט, אז דער בעל־הבית האָט אָן א דערלויבעניש מיר געהעכערט דאָס דירה־גלט אויף 5 מארק א חודש. מען האָט מיך פארוופן אין דער אָרטסגרופּע, וו׳ס׳איז אויך געווען א קרימינאל־קאָמיסאר, און מען האָט פון מיר געפּאָדערט אן אונטער־שריפט, כדי זיי זאָלן קענען אָנקלאָגן לעווינען (דעם בעל־הבית). איך האָב, פאר־שטייט זיך, ניט אונטערגעשריבן, און זיי האָבן אויף מיר געשריען. עטלעכע מאָל האָט מען מיך וועגן דעם גערופן, און יעדעם מאָל געוואָלט פון מיר ארויסנארן אן אונטערשריפט. איינמאָל, נאָך דעם, ווי ב׳בין 4 שעה אָפּגעשטאנען אין געווארט אין קאלטן קאָרידאָר, האָט מען מיר געזאָגט, איך זאָל ניט וואגן זיך צו ווייזן וו׳ס מיט אן ארישן מאן, ווייל מען וועט מיך ארייזעצן פאר ראסן־שאנדע. וועגן אזלכע און נאָך ענלעכע זאכן האָט מען מיך דאָס אָפּט גערופן אין דער אָרטסגרופּע.

מען האָט מיך אזוי כסדר גערופן, ביז איך האָב זיך געגומען מוט און האָב באשלאָסן מער ניט צו גיין. דאן האָט מען אונדז איבערגעגעבן אונטער אן אויפ־זיכט פון א פּאָליטישער הויז־פארוואלטערין, וואָס האָט געדארפט אויף אונדז אכ־

טוגג געבן אוֹן וועגן אלץ מעלדן דער אָרטסגרופּע. מען האָט מיר פֿארבאָטן ארויס־צוטרעטן אפֿעם פֿון מיינע זאכן אין דאָרף, כדי עס צו פֿארהיטן פֿון די באָמבעס. וועגן יעדן פֿעקל, וואָס כ'האָב ארויסגעטראָגן, האָט מען גלייך געמאָלדן. זי האָט אויך אויפֿגעפֿאסט אונדזערע מגן־דודס זאָלן זיין אין אָרדענונג, ניט פֿארדעקט. ווי עס איז באקאנט, האָבן מיר געמוזט אויסקומען מיט זייער קליינע ראציאָנען. איך אוֹן מיין זון זיינען געווען די אייניציקע אין מינכען, וואָס האָבן געמוזט לעבן נאָר פֿון דעם וואָס מען האָט געגעבן אויף יידישע קארטן. אלע אנדערע האָבן געהאט איינעם אָדער מער פֿערזאָנען אין זייערע פאמיליעס, וואָס האָבן געהאט ארישע קארטן; פלעגן זיי פֿון די קרובים האָבן א געווּיסע אוּנטערשטיצונג. עס איז אָבער געווען אוממעגלעך צו דורכלעבן מיט די יידישע ראציאָנען. האָב איך געמוזט מיין גאנצן האָב־אוֹן גוּטס טראָגן אין די דערפֿער צום אויסבייטן אויף לעבנסמיטל, כדי צו קענען דורכשמוּבן די שוערע צייט.

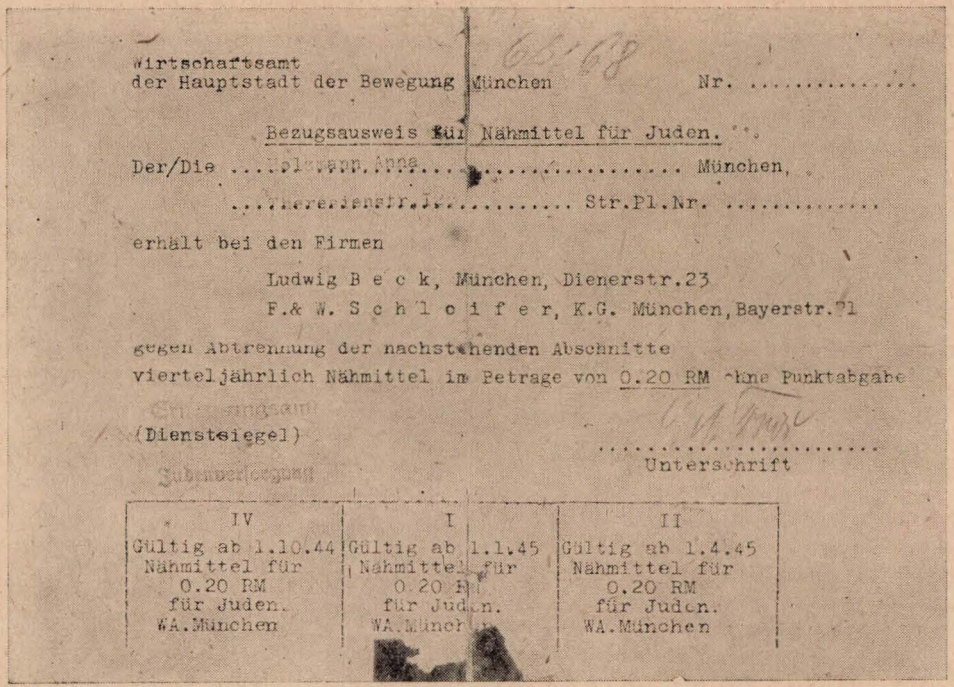
מיין יינגל האָט אויך דאן געהאט סך אויסצושטיין. וועז מען האָט אין יאָר 1942 געשלאָסן די יידישע שוּלן, איז ער געווען 13 יאָר אלט. ער איז דאן אוועק ארבעטן אין א ערטענעריי אלס הילפס־ארבעטער מיט א לוין פֿון א לערלינג. אין דער צייט איז געווּאָרן געקירצט אונדזער ראציאָן. 10 הדשים נאָכאנאנד האָבן מיר ניט געקראָגן קיין פֿלייש, אייער, מילך, ווייס־ברויט אָדער מעל. נאָר די 10 חדשים האָט מען אונדז צוגעטיילט 400 גר' פֿלייש אוֹן 9 זעמלער אין א מאָנאט. אייער אוֹן מילך האָבן מיר שוין מער ניט באקומען. אין דער גאנצער צייט פֿון קריג האָבן מיר קיינמאָל ניט באקומען קיין קליידער־קארטע אָדער גאלאנטעריע־זאכן. נאָר 1 מאָל אין 3 חדשים „ניי־מיטל" פאר 20 פעניג.

איינמאָל אין א קאלטן רענן־טאָג איז געקומען מיין זון א דורכגעוויקטער אוֹן דורכגעפֿראָרענער נאָר א גאנצן טאָג ארבעטן אונטערן פרייען הימל. איך האָב אים געפֿרעגט: „הונגע, פאדדריסט דיר ניט, וואָס מיר זיינען יידן?". ער האָט געענטפֿערט: „ניין, עס פאדדריסט מיר ניט, אז איך בין א יוד; איך בין שטאָלץ מיט דעם אוֹן וויל נאָר ניט זיין עפּעס אנדערש!" ער איז אויך דער אייניציקער מישלינג אין מינכען, וואָס האָט ניט אנגענעבן קיין ביטע וועגן אריזירונג.

צוליב מיין ניט־ארויסטריט פֿון יידנטום האָב איך אויך פֿארלאָרן דאָס רעכט אויף דעם הויז, וואָס מיין שוואָגער ריכארד האָלצמאן האָט מיר אין 1938 געשענקט. דאָס הויז געפֿינט זיך אין וויסבאדען, זעערבעז שטר' 13, אוֹן ביי מיר ליגט נאָר די געשענק־אוּרקונדע.

דעם 7טן יאנואר 1945 האָבן מיר בייַם לופּט־אָנגריף אלץ פֿארלאָרן. דעם 8טן בין איך מיט די איבעריקע שכנים אוועק אין אָרטסגרופּע וועגן א־ווינונג. זיי האָבן מיר אָבער געזאָגט, אז פֿאר מיר האָבן זיי גארניט. מיר האָבן אפֿילו ניט געהאט וואָס צו עסן, ווייל מיט אונדזערע יידישע קארטן האָבן מיר געקענט קויפֿן נאָר אין ספּעציעלע געשעפֿטן, אָבער אין א רעסטאָראן האָט מען קיין עסן אויף זיי ניט

(צה"ק 68) מינכען, 1945. לעבנסמיטל־קארטע פאר יידן



Wirtschaftsamt
der Hauptstadt der Bewegung München Nr. .....

Bezugsausweis für Nähmittel für Juden.

Der/Die .....Sara.....Israel..... München,

.....Theresienstr.3..... Str.Pl.Nr. .....

erhält bei den Firmen

Ludwig B e c k, München, Dienerstr.23

F.& W. S c h l o i f e r, K.G. München, Bayerstr.21

gegen Abtrennung der nachstehenden Abschnitte
vierteljährlich Nähmittel im Betrage von 0.20 RM ohne Punktabgabe

(Dienstsiegel)

.....
Unterschrift

IV	I	II
Gültig ab 1.10.44 Nähmittel für 0.20 RM für Juden. WA.München	Gültig ab 1.1.45 Nähmittel für 0.20 RM für Juden. WA.München	Gültig ab 1.4.45 Nähmittel für 0.20 RM für Juden. WA.München

(צה"ק 68) מינכען, 1945. קארטע פאר יידן צו באקומען נייזאכן אין ווערט פון 20 פעניג

געגעבן. מיר זיינען דערפאר געווָארן געצוואונגען אין געהיים צו פארלָאזן מינכען (אונדז איז געווען פארבָאטן צו פארלָאזן די שטָאט). מיר זיינען אוועק אין א דָארף. די געשטאפֿטָע האָט אונדז טאקע שפּעטער געזוכט. מיין זון איז געווען ביי פּרעמדע מענטשן, וועלכע האָבן אָבער געוווסט אז ער איז א ייִד. איך בין געווען אין אן אנדער פּויערים־גוט. דָארט זיינען מיר געווען ביז די אמעריקאנער האָבן אונדז באפרייט, אוּן מיר זיינען פּטור געווָארן פּון דער קנעכטשאפט.

דאָס אייניציקע וואָס מיר פּרייט, איז דאָס וואָס קיינער פּון די נאצים האָט מיך נית געקענט דערגידעריקן; אז ביי די אויספֿאָרשונגען האָט קיינער פּון זיי נית באמערקט, ווי איך האָב אינערלעך געציטערט. — אוּן דאָס איז מיין גרעסטע סא־מיספאקציע.

אננא האָלצמאן

(צה"ק 80)

דראמא

(גבית־עדות)

ביזן קריג

דראמא איז א שטאָט אין מאקעדאָניע, די צפונדיקע פראָווינץ פון גריכנ־לאנד, אוּן געפינט זיך ניט וויט פון דער בולגארישער גרענעץ, בייַ 36 קמ׳ פון קא־וואלא, א האפנשטאָט בייַם עגייאישן ים. די אלגעמיינע צאָל אינוווינערם אין דראמא איז געווען בייַ פערציק טויזנט. דער יידישער יישוב אין דראמא זאָל שמא־מען נאָך פון אלטע צייטן; יידן זאָלן שוין האָבן דאָ געווויינט נאָכן גירוש שפּאניע.

אין יאָר 1939 האָט דראמא געציילט בייַ 500 יידן. די הויפּט־באשעפטי־קונג פון די יידן איז געווען האנדל. ניט געקוקט וואָס די גריכן אליין זיינען ניט קיין שלעכטע סוחרים, האָבן די יידן אויסגעהאלטן די קאָנקורענץ אוּן געפירט אין שטאָט נאנץ גרויסע געשעפטן. עס זיינען געווען געווייסע בראנזשעס, וואָס אין זיי האָבן זיך די יידן באזונדער ספּעציאליזירט, ווי אין לעדער־ אוּן קאָלאָניאל־האנדל, רעסטאָראנען, קינאָס אא״ו. עס זיינען אויך געווען יידישע האנטווערקערס, ווי שוסטערס, שניידערס, טישלערס אא״ו. יידן האָבן פארנומען אן אָרט אויך אין די פרייַע פּראָפעסיעס. די באציאונגען צווישן די יידן אוּן די קריסטן זיינען געווען זייער פריינדלעכע. מען האָט בכלל ניט געפילט קיין אונטערשייד פון ייד אוּן ניט־ייד. די יידן האָבן זיך געפילט פריי אוּן זיך אויסגעלעבט אין זייער אייגענער קול־טור. די אומגאנג־שפּראך פון די יידן איז געווען א שפּאניאָלישער זשארגאָן.

עס איז געווען אין שטאָט א קהילה (קאָמאָניטא) אוּן צווי שולן, א הויפּט־שול אוּן א קלענערע. בייַ דער קלייַנער שול האָט זיך געפונען א פּאָלקשול, וווּ־עס האָבן געלערנט אלע יידישע קינדער פון שטאָט. צווישן די אנדערע לימודים זיינען דאָ געלערנט געוואָרן העברעאיש, גריכיש אוּן פראנצייזיש. א העכערן קורס לימו־דים האָבן די יידן שוין מיטגעמאכט אין די גריכישע גימנאזיעס. אין דער געביידע פון דער פּאָלקשול האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוּ־יעס. געווען א קלוב, וואָס איז געוואָרן שטארק באזוכט פון דער יידישער יוגנט. 2 פוטבאָל־מאנשאפטן „הכוח״ אוּן „מכבי״ מיט פארשיידענע ספּאָרט־סעקציעס. אין דראמא איז אויך געפירט געוואָרן א ציוניסטישע טעטיקייט, ווי זאמלונגען פאר

קרן־קיומת אוּן קרן־הַיסוד. כמעט אלע יידן פוּן שטאָט האָבן געהאט א דראנג צוּ פאָרן קיין ארץ־ישראל. פוּן פּאָליטישע פּארטייען זיינען אין דראמא געווען מעמיק די ארבעטער־פּארטיי „פּועלי־ציון" אוּן די קאָמוּניסטן.

גריכנלאנד ווערט באפאלן אוּן דראמא ווערט בוּלגאריש

דעם 28סטן אָקטאָבער 1940 בּרעכט אויס דער איטאַליענישׂ־גריכישער קריג, אוּן דעם זעלבן טאָג אטאקירן די איטאַליענער די גריכישע גרענעץ פוּן אלבאניע. עס ווערט דורכגעפירט א מאָביליזאציע פוּן אלע גריכישע אוּן אויך יידישע מענער. אויף די שלאכטפעלדער וויזן די יידן ארויס גרויס מוט אוּן העלדישקייט. ווען די איטאַליענער ציען זיך צוריק אוּנטער די קלעפּ פוּן דער גריכישער ארמיי, האָט בּיים איינעמען די שטאָט קאָריטצא (אלבאניע) א ייד מיטן נאָמען קאָהען דער ערשטער אויפגעהויבן דאָרט די גריכישע פאָן. (דער זעלבער איז בּיי די ווייטערדיקע קאמפן מיט די איטאַליענער געפאלן אויפן שלאכטפעלד).

אין פרילינג 1941 זיינען אויך די דייטשן באפאלן גריכנלאנד. באלד ווערט פוּן זיי פארנומען סאָלוּניקי, אוּן דעם 10טן מאי איז שוין אויך דראמא געווען אין זייערע הענט. ווען די דייטשן האָבן שוין געהאט באזעצט מאקעדאָניע, האָבן זיי זיך צוריקגעצויגן פוּן מיזרחדיקן טייל אוּן דעם נאנצן געביט, לויט א פריערדיקן אָפּמאך, איבערגעגעבן צוּ די בוּלגארן. אזוי איז אויך דראמא אריבער אוּנטער דער בוּלגארישער הערשאפט, ווָאם האָט אָנגעהאלטן ביז ענדע קריג. בעתן איינעמען די מאקעדאָנישע שטעט אוּן שפעטער, ווי אויך בעת זייער צוריקציען זיך, האָבן די דייטשן זיך דאָרט גיט פארנומען מיט די יידן אוּן קיינעם גיט געטשעפּעט. דאָס האָבן זיי משמעות איבערגעלאָזט פאר די בוּלגארן, אויף שפּעטער.

דעם 12טן מאי 1941 זיינען די בוּלגארן אריין אין שטאָט. אין א מאָנאט ארום האָבן זיי ארויסגעלאָזט א פאראָרדענונג, אז אלע יידן מוזן רעגיסטרירן זייערע געשעפטן אין דימארכיאָן (מאגיסטראט). די יידן האָבן גיט געווּסט די אמתע כוונה פוּן דער רעגיסטראציע אוּן האָבן אלץ אויפגעגעבן ריכטיק. אין א פּאָר טעג ארום איז ארויס די גזרה, אז אלע יידישע געשעפטן גייען אריבער אין בוּלגאריש הענט. דער קלאָפ איז פאר דער יידישער באפעלקערונג געווען מוראדיק. מען האָט די אלע יידישע אייגנטימער פוּן די געשעפטן ארויסגעוואָרפן, אוּן פאר די אָפּגעשאצטע סחורות האָט מען ארויסגעגעבן א באָן, פאר וועלכן מען האָט שוין קיינמאָל גיט באצאָלט. עס איז אויך קאָנפיסקירט געוואָרן דאָס גאנצע געלט, ווָאם די יידן האָבן געהאט אין די בענק. עס זיינען אויך גיט געשווינט געוואָרן די יידישע בעלי־מלאכות, ווָאם האָבן געהאט גרעסערע ווארשטאטן.

אין קורצן איז ארויס א ווייטערע פאראָרדענונג, אז יידן מאָרן בכלל גיט האנדלען. ווען אויף די יידן האָבן זיך געניומען שיטן די פארשיידענע גזרות איינע

נאָך דער אנדערער, האָט די אָרטיקע גריכישע באפעלקערונג ארויסגעווייזן צו זיי פֿיל סימפּאטיע מאקע אויך ניט ווייניק זיי געהאָלפֿן אין דער שווערער נויט.

אין אָקטאָבער 1941 האָבן די בולגארן געגומען רופֿן די מאקעדאָניער צו מיליטער־דינסט. עס זיינען געפֿוכן געווארן די געבוירענע פֿון 1918 ביז 1922. צו דער מוסטערונג האָט מען געפֿוכן אויך יידן. דערנאָך האָט זיך אָבער ארויסגע־שטעלט, אז יידן קענען ניט דינען אין מיליטער אלס סאלדאטן; פֿאר זיי זיינען געשאפֿן געוואָרן ספּעציעלע ארבעטס־אייניהייטן מיט באזונדערע אָפּצייכענונגען. די יידישע ארבעטס־אייניהייטן האָבן באדארפט העלפֿן דעם מיליטער אויספירן פֿאר־שיידענע שווערע ארבעטן. ניט קענעדיק פֿארטראָגן די מאָראַלישע דערנידרונג, איז די יידישע יוגנט מאסנהאפֿט אנטלאָפֿן פֿון מיליטער. געלאָפֿן איז מען קיין סא־לאָניקי, וווּ די לאגע איז נאָך דאן געווען ניט אזא שלעכטע.

אויסזידלונג

אין נאָוועמבער 1941 איז ארויס א פארָארדענונג, אז אלע יידן פֿון דער נייער בולגארישער פּראָווינץ, ווערן עוואקואירט קיין בולגאריע, וווּ זיי וועלן זיין באשעפטיקט אין פארשיידענע פאבריקן. מען האָט אפילו אָנגערופֿן פאבריקן אוּן שטעט, וווּ די יידן וועלן ארבעטן. מען האָט גערעדט, אז מען וועט פֿאָרן קיין סאָפֿיא, פילפֿאָפֿעל אוּן אנדערע שטעט. קיין געוויסרס האָט מען אָבער ניט געווּסט.

יעדנפאלס האָט קיינער ניט פֿאָרגעזען, אז דאָ האנדלט זיך וועגן פארניכ־טונג. אומגעריכט זיינען קיין דראמא אָנגעקומען לאסט־אויטאָס מיט בולגארישער פּאָליציי, אוּן געהייסן זיך אלע יידן איינפּאקן. מיטגענומען האָט מען געקענט בלויז אזוי פֿיל, וויפֿל א מענטש קען טראָגן. נאָר א קורצער וויילע האָט מען אָנגעהויבן איינלאָדענען די מענטשן אויף די אויטאָס, וואָס זיינען אָפּגעפֿאָרן אין דער ריכ־טונג פֿון בולגאריע.

פֿון דאן אָן איז פארלאָרן געוואָרן יעדער שפּור פֿון די מענטשן. פֿון קיינעם פֿון זיי איז ניט געקומען קיין בריוו אָדער א וועלכער אנדערער לעבנס־צייכן. מען האָט זיי אויך ניט געטראָפֿן אין די קאצעטן. מען איז זיך משער, אז די בולגארן אָדער די דייטשן האָבן זיי אומגעבראכט ביים טייך דאָנאו, ווי זיי האָבן עס געטאָן מיט די בולגארישע יידן.

אזוי איז אונטערגענגען דער אלטער יידישער יישוב איז דראמא.

(צה"ק 1558) חיים פֿארדאָ

היסטאָרישע קאָמיסיע, פעלדאפינג.

אויפגענומען: יעקב מילדינער.

פון דער סעריע קינדער־ארבעטן:

„מיינע איבערלעבונגען בעת דער מילחמה"*)

איך בין געבאָרן דעם 19טן פעברואר אין יאָר 1936 אין קאָוונע. מיר האָבן געווויינט פארן קריג אין קאָוונע. איצט וויינען מיר אין מינסק אויף זלצבאכער שטראסע. וועז די דייטשן זיינען אריין אין קאָוונע האָט מען גלייך געשפירט אז עס קומט עפעס שלעכטס. מ'האָט פארבאָטן יידן צו קויפן עפעס אין די געשעפטן. פארן קויפן א שטיקל ברויט האָט מען ארעסטירט אוז געשאָסן, מ'האָט געכאפט מענטשן אוז זיי געפירט אויפן 7טן פּאָרט אוז געשאָסן. די געמאָ האָט מען אַרומ־געצוימט מיט שטעכל־דראָט אוז אוועקגעשטעלט דייטשע אוז יידישע פּאָסטנס. עס איז געווען אין געטאָ א יידישע פּאָליציי, א קאָמיטעט מיטן פאָרשטייער ד"ר עלקעס אוז דעם אָבערידע לינפּצער. ס'זיינען געשאפן געוואָרן בריגאדעס, וועלכע זיינען געגאנגען יעדן אינדערפרי באגלייט פון דייטשע זעלנער צו דער ארבעט אוז שפּעט אין אָוונט צוריק. אין געטאָ איז מען געווען אלע מאָל אין שרעק, אז ס'פלעגט צו־פאָרן א מאשין מיט א דייטש צום קאָמיטעט איז מען שוין געווען אין שרעק. גלייך נאָכן שליסן די געטאָ איז פאָרגעקומען די ערשטע אקציע אוז עס זיינען אומגע־קומען נאָר מער ווי 500 מענטשן. נאָר דעם איז פאָרגעקומען די גרויסע אקציע אוז עס זיינען אומגעקומען איבער 10.000 יידן. מ'האָט די יידן צונויפגעשטעלט אויף א פּלאץ אין געטאָ אין רייען (לויט די בריגאדעס). איך אוז מיינע עלטערן זיינען געשטאנען אין דער בריגאדע ווו מיין פאָטער האָט געארבעט. ביים סאָרטירן די יידן האָט דער דייטש אונדז געהייסן גיין אויף לינקס (אויף דער שלעכטער זייט). אין דעם מאָמענט וועז דער דייטש האָט דאָס געזאָגט האָט מיין מאמע געזאָגט צום דייטש „מיין מאן איסט אין באַ־מיסטער". וועז דער דייטש האָט דאָס געהערט האָט ער א קוק געטאָן אויף אונדז אוז געזאָגט „אך סאָואס דאן היר", אוז האָט אונדז אוועקגעשיקט אויף רעכטס. די וואָס מ'האָט אוועקגעשיקט אויף לינקס האָט מען געפירט אויפן 9טן פּאָרט אוז דאָרט דערשאָסן.

*) די ארבעט איז געעגעבן נאָר מיט די נייטיקסטע שפּראך־אויסבעסערונגען — רעד'.

אין צוויי יאָר ארום איז פּאָרגעקומען די עסטלאנד־אקציע. דעם גאנצן מאָג זיינען מיר געלעגן באהאלטן אין קעלער. אינמיטן מאָג, וועז מיר זיינען ארויס אָפּ־עסן זיינען אריין דייטשן אום אונדז מיטצונעמען. מיין מאמע האָט גלייך געהלשט צוליב איר שוואכער האַרץ. אונדזערער א שכן, זעגדריק וואָס עס קומט פאָר איז אוועק צו א באקאנטן פּאָליציסט, וועלכער איז געקומען אוז האָט געזאָגט אז ער וועט וואַרטן ביז מיר וועלן זיך איינפּאקן אוז וועט אונדז נעמען. דער דייטש איז אוועק אוז מיר האָבן זיך וויידער באהאלטן. מיר זיינען געלעגן אין באהעלטעניש ביז שפּעט אין אָוונט, ביז די דייטשן זיינען אוועק פון געמאָ. דאן זיינען מיר וויידער געגאנגען א היים.

נאָך דער אקציע בין איך אוז מיין מאמע ארוים פון געמאָ. פון אָנפאנג האָבן מיינע עלטערן געוואָלט מיר אליין ארויסשיקן, אָבער איך האָב ניט געוואָלט וויל איך האָב מורא געהאט צו פארבליבן אָן א טאטן אוז א מאמען. הגם מיין מאמע פלעגט מיר סטראשענען אז די דייטשן וועלן קומען אוז מיר צוגענעמן, בין איך דאָך אליין ניט געגאנגען אוז האָב נעענטפערט: מאמעלע, דאָס וואָס וועט זיין מיט דיר וועט זיין מיט מיר, אוז דערפּאר איז די מאמע מיט מיר מיטגעגאנגען. אינאָוונט אז ס'איז געוואָרן גוט טונקל בין איך אוז מיין מאמע אוועק צום געמאָ־טויער, וווּ מיר האָבן געדארפט ארויסגיין פון געמאָ. ניט וויט פון טויער האָט מען מיר אויסגעפאָן די גאלע לאטעס, אוז כדי מ'זאָל ניט דערקענען האָט מען מיר ארום־געוויקלט די האלדז מיט א בריטן שאל וועלכע האָט פארדעקט דעם אָרט פון די לאטעס. בייס טויער האָבן אויף אונדז געווארט דער פּאָליציי־שעף זופּאָוויטש אוז נאָך עטלעכע וידישע פּאָליציסטן וועלכע האָבן בארעפט העלפן אונדז ארויסגיין. אז מיר זיינען געקומען צום טויער האָבן מיר געמוזט עטוואָס וואַרטן. אוז אין דעם מאָמענט וועז ס'איז געקומען א בריגאדע אוז פארשטעלט די דייטשן האָט אונדז זופּאָוויטש געזומען פארן האנט אוז ארויסגעפירט פון געמאָ. הינטערן געמאָ האָט אויף אונדז געווארט אונדזער געוועזענע דינסט, מיט וועלכער מיר זיינען געגאנגען 7 קילאָמעטער הינטערן שטאָט. די וועג איז געווען זייער שלעכט אוז בלאָטיק. גייענדיק זיינען מיר עטלעכע מאָל אריינגעפאלן אין בלאָטע. ביז מיר זיינען ענד־לעך אָנגעקומען צום קריסט וווּ מיר זיינען געווען באהאלטן 3 מאָנאט. מיין פאָטער איז נאָך אונדז געקומען מיט 2 וואָכן שפּעטער.

אין צימער בייס קריסט איז געווען א דאָפּלטע וואנט. הינטער איר איז ג־ע־וועז א שמאָלער קאמערל וווּ דאָרט איז געווען אונדזער באהעלטעניש. אין דער באהעלטעניש איז געווען אלעמאל פינצטער. ס'זיינען געווען צוויי עטאזשן נארעם אויף וועלכע מ'האָט געקענט נאָר ליגן אָדער זיצן. דער אריינגאנג איז געגאנגען דורך אונטער א בעט, וווּ עס איז געווען א קליין טירל, פונקט ווי פון א בודע פון א הונט. אריינקריכן אין באהעלטעניש האָט מען געקענט נאָר אויפן בויך. בייס בעל־הבית פון הויז איז געווען א וויסער הינטאלע. זייער א שיינער, א פּודלאוועך,

מיטן נאָמען באָבּיק. דעם הינטאלע איז געווען אזוי גוט ביי זיי אז ער פלעגט נאָר עסן צוקערעם אוּן מאַרמעלאַד. די קריסטן פלעגן אים כסדר גלעטן, קושן אוּן שפּילן זיך מיט אים. איך פלעג אים זייער מקנא זיין ווייל ער איז פרייַ אוּן קען ארומלויפן אין דרויסן.

אין דער ערשטער צייט ווען מיר זיינען געווען באהאלטן האָט זיך דער קריסט באַצווינגן צו אונדז גיט שלעכט, אָבער שפּעטער ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן אָבלאַווע אויף אנטלאָפענע קריגס־געפאנגענע האָט דער קריסט מורא געקראָגן אוּן האָט פּוּן אונדז געפאָדערט מיר זאָלן אוועקגיין. מיר האָבן קיין ברירה ניט געהאט אוּן די געוועזענע דינסט אונדזערע איז אוועק 80 קמ. אוּן האָט פאר אונדז געפונען א פּלאַץ אין וויסאָקעדוואָר, ביי מיין זיידנס א באקאנטן קריסט. זי האָט אָפּגערעדט מיט די קריסטן אז זי זאָל קומען דעם אוּן דעם מאָג אונדז אָפּנעמען. אין דער זעלבער צייט איז פאָרגעקומען אן אָבלאווע ביי אונדז אין הויז ווו מיר זיינען געווען באהאלטן. ס'זיינען געקומען דיימשן אוּן ליטווישע פּאָליציסטן, זיי האָבן געזוכט אין גאנצן הויז אוּן דורך א גם האָבן זיי אונדז גיט געפונען. עטלעכע טעג שפּעטער איז געקומען די קריסטין־אוּן אוועקגעפירט מיינע עלטערן. א וואָך שפּעטער איז זי ווידער געקומען אוּן האָט מיר מיטגענומען.

.אז איך בין געקומען צו מיינע עלטערן האָב איך דאָרט אונדז געטראָפן מיינע א מאנטע, זיי האָבן שוין געהאט געמאכט א באהעלפעניש. דער קריסט האָט זיך צו אונדז באצווינגן זייער גוט. ביי אים זיינען מיר געווען 5 מאָנאט. אין דער נייער באהעלפעניש פלעגט אָפט אויסקומען צו ליגן זייער רואיק, זאָגאר אטעמען האָט מען גיט געקענט. איינמאָל בין איך געווען צוגעקילט אוּן אין דעם מאָמענט ווען איך האָב געוואָלט זיך אויסהוסטן זיינען אריין פרעמדע אוּן איך האָב גיט געקענט חוסטן. מיין מאמע האָט מיר איינגעוויקלט אין א פּוכאָווקע ווו דאָרט האָב איך זיך עמווּאָם אויסגעהוסט. ס'פלעגט פאסירן אז עטלעכע טעג פלעגט מען גיט קענען ארויסגיין פּוּן באהעלפעניש. די גרעסטע צרות פּוּן דעם האָבן מיר געהאט אין מאָנאט מאי, דער דאָרף איז געווען ווייט פּוּן א קלויסטער אוּן די פויערים פּוּן ארום פלעגן קומען צו אונדזער קריסט דאוונען זייערע מאיווקעס־תפילות. זיי פלעגן קומען פארנאכט אוּן אוועקגיין שפּעט אין אָוונט. די גאנצע צייט פלעגן זיי זיין ביי אונדז אין צימער. אין די רואיקע צייטן פלעגן מיר ארויסגיין אין צימער ווו מיין פאָפּא האָט מיט מיר געלערנט לייענען אוּן רעכענען.

דער קריסט האָט געהאט א מיידלע פּוּן 6 יאָר אוּן זי איז געווען זייער א קלוגע אוּן זי האָט אונדז שטענדיק גוט אָפּגעהיט. ביים קריסט איז געווען זייער א בייזער הונט פאר ווען כדי שכנים האָבן זייער מורא געהאט. איינמאָל ווען די בעלי־בתים זיינען געווען אוועק אין פעלד זיינען מיר ארוים פּוּן באהעלפעניש אוּן געזעסן אין צימער. די מיידלע פּוּן 6 יאָר איז געזעסן אויפן גאניק אוּן געהיט צי קיינער קומט ניט אָן. מיט א מאָל איז אומבאמערקטערהייט ארויף אויפן גאניק א קריסט

אוּן געוואָלט אריינגיין אין שטוב. וועָן זי האָט דאָס דערזען האָט זי געגעבן א גע־
שריי: גיי גיט, דער הונט איז אין שטוב, ווארט, איך וועל אים אַרויספירן. זי איז
אריינגעלאָפן צו אונדז אוּן האָט אונדז געהייסן זיך באהאלטן. דאָן איז זי ווידער
ארוים אוּן זיך פאנאנדערגעלאכט: ס'איז א ליגן כ'האָב דיר אָפּגענארט. אינאָוונט
איז געקומען דער קריסט אוּן האָט דערציילט ווי אזוי די מיידאלע האָט אים אָפּ־
גענארט.

איין מאָל איז די קריסטין אוועק אין שטעטל אוּן געקומען מיט א שימחה
אז די רוסן זיינען שוין דאָ. מיר האָבן ניט געוואָלט גליבן, אָבער אין עטלעכע טעג
שפּעטער האָבן מיר זיך אליין איבערצייגט. אין דאָרף זיינען געקומען די רוסן. מיר
זיינען ארוים באהעלפּעניש אוּן אוועק אין שטעטל. אין די ערשטע טעג נאָכן
ארויסגיין פּוּן דער באהעלפּעניש איז מיר אפילו געווען שוועך צו גיין. פּוּן שטעטל
זיינען מיר שפּעטער געפאָרן קיין קאָוונע.

(צה"ק 1800) יוסף שוסטער

פון אונדזער לידער־זאַמלונג

יידישע בריגאַדעס

מעקסט — אברהם אקסעלראָד
געמאַכט קאַווגע, סעפטעמבער 1941.

א נייע צייט פאר אונדז געקומען,
א צייט פון יאָמער, נויט און פיין;
אוועק פון אונדז די זון, די בלומען —
געבליבן נאָר דער ארבעטס־שיין!

רעפריין: יידישע בריגאדעס,
אויסגעפוצט אין לאמפן,
מארשירן מאָג־אויף, מאָג־אויס —
אין האלטן די צרות מוטיק אויס!

איר האָט פאר אונדז געמאַכט געשאפן
און אויסגעפירט אקציאָנען פיל;
געמאכט פון אונדז בעטלערס אין שקלאפן —
אונדז צו פארניכטן איז אייער ציל!

רעפריין: ...

מיר ארבעטן פאר אייך אין בויען,
אין צאָלן צאָלט איר אונדז מיט קלעפ;
שטרענג באוואכט פון הינט קאָנוואָיען —
צו פראָטעסטירן־האבן מיר קיין רעכט!

רעפריין: ...

מיר קלאָגן ניט (1) פאר אייך אין וויינען
אפילו ווען איר שלאָגט אין שמייסט;
איר זאָלט אָבער גאָר ניט מיינען
אז איר וועט ברעכן אונדזער גייסט (2)!

רעפריין: ...

מיר בעטן ניט ביי אייך רחמנות,
ניט אייער מיטלייד, — איר האלט קיין וואָרט!
מיר קענען גוט אייערע כוונות —
די שיינע מעשים פון ניינטן פּאָרט (3)!

רעפריין: . . .

מיר וועלן נאָך דערלעבן, ברידער,
אונדזער פרילינג, אונדזער זיג,
און אויסגלייכן וועלן מיר די גלידער
און שאפן אונדזער פרייהייטס־ליד!

יידישע בריגאדעס,
אויסגעפוצט אין לאמפּעס,
מארשירט, — ס'איז נאָענט די צייט!
דער פרילינג קומט, ער איז ניט ווייט (4)! . .

(צה"ק 21) איבערגעגעבן: שלום און מיכל קאפּלאן

(1) נאך א נוסח: „מיר קניען ניט".
(2) צווייטער נוסח: „נאָר דערמיט זאָלט איר ניט מיינען, אז איר וועט פאר־
הנעכטן אונדזער גייסט".
(3) ניינטער פּאָרט — אָרט ביי קאָוונע, ווו עס זיינען אומגעבראכט געוואָרן
צענדליקער טויזנטער יידן.
(4) אנדער נוסח: „יידישע בריגאדעס, אויסגעפוצט אין לאמפּעס,
מארשירן מיט פרייד און גליק —
צו זייער היימאטלאנד צוריק! . ."

ביים געמאָ־טויערל

מעקסט — אברהם אקסעלראָד
קאָוונע, סעפּטעמבער 1941

ביים געמאָ־טויערל ברענט א פייערל
און די שרעק איז גרויס;
עס גייען יידעלעך פון די בריגאדעלעך, —
פון יערן גיסט זיך שוויים!

צי זאָלט איר ווייטער גיין, צי זאָלט איר בלייבן שטיין —
איר ווייסט ניט ווען אוּן ווּוּ!
דער קאָמענדאַנטעלע אין גרינעם מאַנטעלע —
ער נעמט דאָך אלעם צוּ!

מילך פוּן פענדעלע, שפּעק פוּן קענדעלע, —
אוי, יידעלעך, מען ברענט!
האָלץ א שיינעלע, געלט פוּן ביינעלע —
ער כאפּט אלץ פוּן די הענט!

היי, חבר מיטן שטרייף (1), איך בין אין גאנצן טרייף —
העלף מיר ביים קאָנטראָל!
אוּן צוליב דעם צוועק (2): היינט א קילאָ שפּעק,
אוּן מאָרגן נאָך אמאָל!

שטעלט זיך אויס צוּ פיר, אוּן דו שמיי לעבן מיר!
גיי ניט אין דער זייט... ס'איז דאָ א לאבן ברויט, —
שימאַס יאוּ מוואַרקאַי (3)!..

(צה"ק 21) איבערגעגעבן: שלום אוּן מיכל קאפּלאן

(1) חבר מיטן שטרייף — די יידישע פּאָליציי ביים טויער האָבן ביי דער זייט צוּן באגד נאָך געטראגן א רויטן שטרייף מיט אן אויפשריפט אין דייטש: מאָרוואכפּאָליציי.
(2) צווייטער נוסח: איך גיב דיר צוּ דעם צוועק.
(3) שימאס יאוּ מוואַרקאַי — דער איז שוין אין אָרדענונג, אין לימוויש.

שאַנצער לאַנגער

מעקסט — אברהם היימאן
קאָוונע, אלעקסאָטער לאגער, ווינטער 1944

מיר דארפן מער קיין זאד, מיר האבן אלעם,
פוּן געטאָ מיטגעבראכט דעם גאנצן דלות —
דאָס ווייבל אוּן דאָס קינד, דאָס גאנצע הויז-געזינד,
די גלעזיבטע איז אויך דאָ אין א מזלדיקער שעה.

אונדזער נייע היים — די הארטע נארע,
ווו ס'לויגן גרויס אוּן קליין, די לופט — א פּארע (1)!
אויף טישן אוּן אויף בענק, א טומל ווי אין שענק,
אן ענגשאפט, א מישמאש, ווי הערינג אין א פאס.

ס'איז אוגדז גוט אוּן ווויל, גאָר א מחיה,
ווי אין א קעסל קאָכט א וועלט א נייע (2)!
איר זייט ניט מער צעזייט, אין שטיבעלעך צעשפּרייט (3),
ס'איז גרייט פאר אייער שמאם גראָטעם מיט א צאם.

איך דארף קיין פּעקלעך מער אין געטאָ ברענגען,
קיין פּינפּערלעך (4) ביים טויער דעם פּאָסטן שענקען...
איר האָט א פּאָרציע ברויט, א יושניקל (5) פּוּן קרויט,
די קאווע האט א שם — כאטש בּאָר זיך אויס אין דעם (6)!

אויף יעדן טריט אוּן שריט זייט איר באגלייטע,
קאסטנם (7) צום באדארף האט איר געריטע;
דאָקטוירים, פּאָליציי אוּן יעלות (8) אלערליי,
זיי קוקן אייך שוין נאָך, צו איר שטעפּט (9) א גאנצע וואָך.

וועז עם קומט באנאכט אין קאָרידאָרן,
שושקען זיך פּארשמאכט פּארליבטע פּאָרן.
מען קושט זיך אין דער שטיל, עס פּייפּט צום מאקט א גריל;
מען קוועלט זיך (10) מאקע צו ביי אזא מין ראנדעווו.

וויטאמינשמשיקעם (11) ווי פייגל זיינען אהער געפלויגן, —
וואָם האָט אייך דען צום לאגער אזוי געצויגן? (12)
איצט זייט איר אין פּולער שרעק, ניטאָ צוריק קיין וועג,
איצט זעט איר אויס פּארקלעמט, אנטוישטע אוּן פּארשעמט.

איר האָט געמיינט: דאם גליק וועט איר פּארזאמען;
געכאפּט אויף גיך די פּעק, די מאטע-מאמען,
פּארלאָזט דעם מאגיסטראט (13), איצט זייט איר טויט אוּן מאט,
פיל זאָרגן מיט פּארדרום: דער איינזאץ קלאפּן מוז!..

צי וועלן מיר נאָך לאנג אזוי פארבאַרגענגען?
צי וועלן מיר נאָך גאַנץ צוריק די ביינדלעך ברענגען?
עס וועט זיין א מאָל גוט, פארלירט זשע ניט דעם מוט,
פארצווייפלט זייט זשע ניט, אוּן זינגט זשע מאקע מיט!

ניט געדאַנקט נאָר, איר שאַנצער ברידער,
ס'וועט נאָך וועלן קלאַנגען דער הימל ווידער;
די כמארע וועט פארבייַ, דאָס לעבן ט'וועלן ניי,
געבענטשט מיט אלעם גוטס, מיט ברכות אויפן טויז!

(צה"ק 21) איבערגעגעבן: שלום אוּן מיכל קאפלאַן

(1) די שורה האט אויך אַן אנדערע נוסח: „אוי וויי, עס טוען וויי די זייטן דארט".
(2) די שורה האט נאָך א נוסח: „אין קעסל קאָכט א וועלט, א וועלט א נייע".
(3) אין שמיבלעך צעשפרייט — דאָס מיינט די קאָוונער געמאָ.
(4) פינפערלעך — 5 מארקעדיקע.
(5) יושניק — זופ.
(6) נאך א נוסח: „אוּן קאוועט אין דער פרי, איר קרינט עס נאר אַן מי".
(7) קאסטנס — בית־הכסאות.
(8) יעלות — יחסנים, פּראָמינענטן.
(9) שמעפּן — ארבעטן.
(10) מען קוועלט זיך — מען מאטערט זיך.
(11) וויטאמינשטשיקעס — פּראָטעקציע־לייט.
(12) צוליב פארשיידענע קלאַנגען וועגן נייע אקציעס אין געמאָ, אוּן באזונדערש אויף קינדער, האבן אנהייב 1944 א סך יידן פּוּן קאָוונער געמאָ זיך אליין באמיט צו אריבערגיין אין די ארבעטס־לאגערן.
(13) מאגיסטראט — עלטעסטנראט פּוּן געמאָ, איראָגיש.

אלע רעדאקציעס, קאָמיטעטן, אָרגאניזאציעס אוּן אינסטיטוציעס פּוּן דער שארית הפליטה וועלן נאך א מאָל דערמאָנט צו אריינשיקן אין דער צה"ק אָדער אין די אָרטיקע קאָמיסיעס צו 5 עקזעמפלארן פּוּן זייערע דרוק־אויסגאבעס, ווי צייטונגען, זשורנאלן, ביולעטינען, פלאקאטן, פלוג־בלעטער אד"ג.

אַן אַלטע יידענע קלאַפּט אין טיר

מחבר — אומבאקאנט
געטאָ קאָוונע

אן אלטע יידענע קלאפּט אין טיר, אוי—אוי—אוי,
לויבע מענטשן, עפּנט מיר, אוי—אוי—אוי,
א גאנצן טאג גיט נעגעסן, אוי—אוי—אוי,
גאָט אוז לייט האבן מיך פארגעסן — אוי—אוי—אוי!..

לויבע מענטשן, זעט נאָר, זעט,
כ'וועל אייך אויסוואשן די גרעט;
מיינע זאכן אויסגעפיטן
בא די לימוינער, די באנדיטן.

לויבע מענטשן, קוקט אוז זעט,
כ'בין גיט די אינציקע וואָס בעט;
כ'בין גיט די אינציקע אין נויט —
גיט יעדער האָט זיין שפיקל ברויט!

די גרויסע אקציע איז מיר שווער אָנגעקומען,
די גרויסע אקציע האָט מיין מאן צוגענומען (1) ...
אוי גאָט אין הימל, מאך א טאָלק,
אוז העלף דיין אָרעם יידיש פאָלק!

(צה"ק 21) איבערגעגעבן: שלום אוז מיכל קאפּלאן

(1) נאָך א נוסח: „דע גרויסע אקציע איז געקומען,
מיין מאן האָט מען אוועקגענומען."

האָסטו שוין דערפילט דעם חוב לגבי דיינע גאָענטסטע קרושים מיטן פאר־
אייבקן זייערע ליידן אין א גבית־עדות? גיב איבער אין דער היסטאָרישער קא־
מיסיע דיינע איבערלעבונגען פון דער נאצי־צייט!

פון איינזאצגרופּע א׳ דורכגעפירטע יודנאויסראטונגען

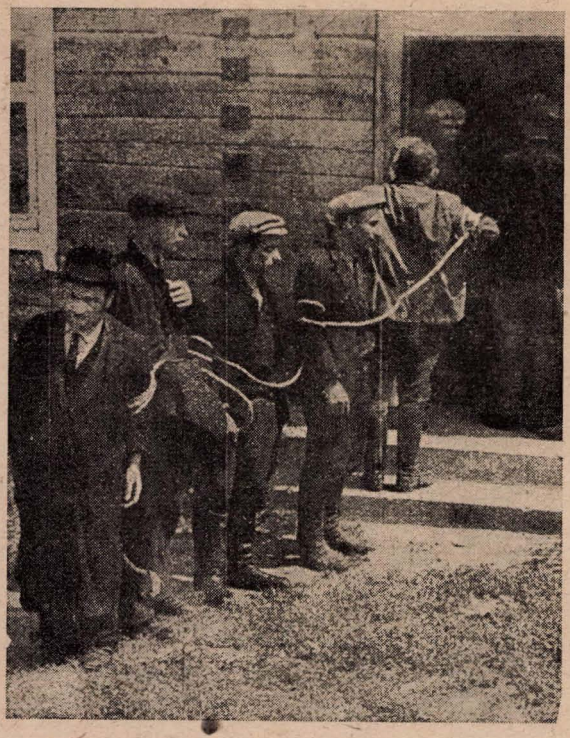


קארטע וועגן די דורכגעפירטע יידן דערשיסונגען אין די באלטישע לענדער ביזן 31טן דעצעמבער 1941 (פון די דאָקומענטן פון נירנבערגער אינטערנאציאָנאלן מיליטערישן טריבונאל). (צה"ק 101)



גראפישע קארטע וועגן די דערמאָרדעטע יידן אין פארשיידענע קרייזן פון באל־טישע לענדער ביזן 25טן אָקטאָבער 1941. פארן קרייז ווילנע זיינען דאָ נאָר די צאָלן פון פראָווינץ (פון די דאָקומענטן פון נירנבערגער אינטערנאַציאָנאלן מיליטערישן טריבונאל). (צח"ק 102)

פון אונדזער בילדער-זאמלונג



Gefangene litauische Juden,
welche die Unsicherheit der ersten Kriegstage zu dunklen Machenschaften zu nutzen suchten, wurden sofort dingfest gemacht

ליטע, אַנהייב מילחמה 1941. ארעסטירטע יידן

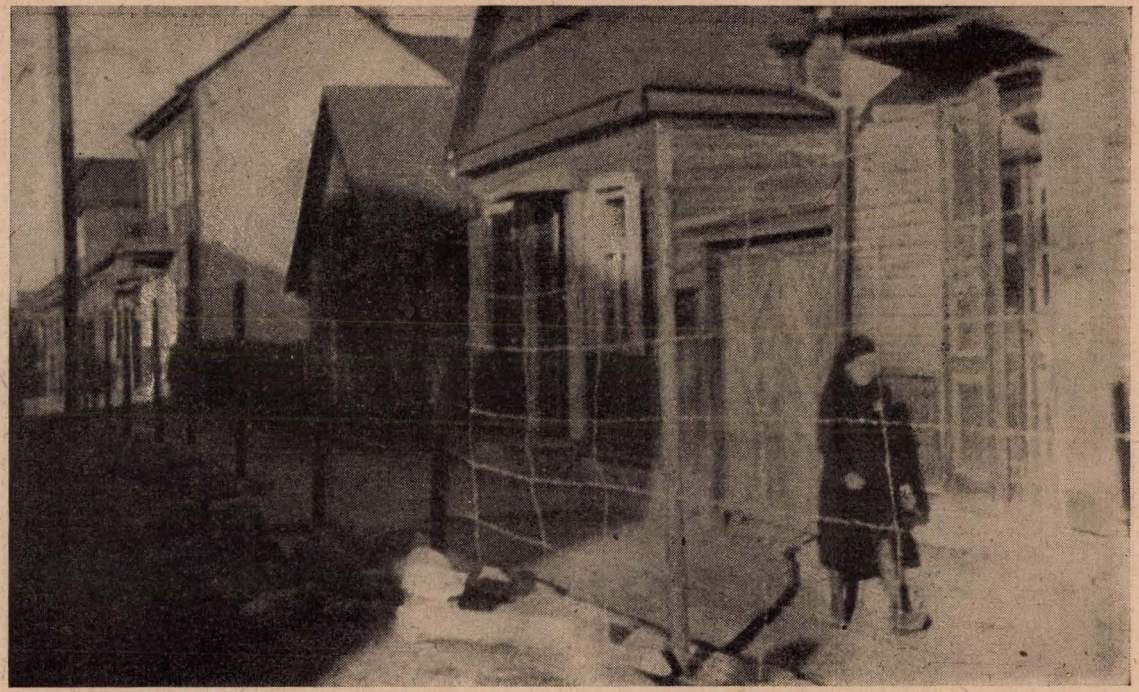
Lithuanian Jews under arrest during the first days of German occupation
(end of June 1941)

Kovno: 9th Fort, where tens of thousands of Jews were killed



קאָוונע, זיבעטער פאָרט, אָנהייב יולי 1941. צוגוויפגעטריבענע יידן צום דערשיסן.
(זען אויך „דער 7טער פאָרט"). איבערגעגעבן דורך ס. בורשטין, מינסק

Kovno: 7th Fort, Jews about to be shot (July 1941)



א ווינקל בײַ די דראָטן פּוֹן קאָוונער געטאָ, פּאנערוי גאס אויפֿערגעבן דורך ו. גליקסמאן, שטענסטאָכאָוו

Part of the Kovno-Ghetto at the barbed-wire fence (Paneru Street)

אַרטיקלען־רשימה

פון יידישן לעבן אין נאַצי־צייט
אין פרעסע פון שארית־הפליטה

„אונדזער וועג", מינכען.

נומער	ערשטער דאַטום	מחבר	נאָמען פון אַרטיקל (און אינהאַלט)
97	22.5.47	מאַריאַן זשיד	צוויי הונדערט יידן פון יענער וועלט (ווינער יידן פאַרוואַנדלט אין מלחמה־צייט קיין סאָוועט־רוסלאַנד).

„אונדזער מאָמענט", רעגענסבורג.

3/21	22.1.47	יחזקאל קייטעלמאַן	אונטער אַן עפּלבוים (אומקום פון אַן אויסבאַהאַלטענער יידישער פרוי מיט איר קינד אין גאַליציע).
"	"	נפתלי זילבערבערג	וווּ אַזוי איז הערמאַן גוכוויין, דער יידישער קאַפּיטאַן פון דייטשער אַרמיי, אומגעקומען אויף דער תליה.
10/28	3.4.47	רעדאַקציע	אַפּריל 1943 — אַפּריל 1947 (וואַרשעווער געמאָ־אויפשטאַנד).
"	"	רחל אויערבאַך	פסח 1943 (וואַרשע)
"	"	מ. ווילנער	די לעצטע יידן פון וואַרשעווער געמאָ.
"	"	ש. קאַטשערגינסקי	„העלדישע מיידלעך" (פאַרטיזאַנער אין ווילנער געגנט).
"	"	סטאַניסלאַוו קאָן	דער אויפשטאַנד אין טרעבלינקע.
12/30	1.5.47	ש. ל. שניידערמאַן	אין הויף פון דער פאַזיאַ־תפיסה (וואַר־ע — פּרטים ווענן ד"ר קאָרטשאַקס אומקום).
16/34	14.7.47	ש. קאַטשערגינסקי	מען האָט אַרעס־טירט דאָס חזירל (ליקווי־דאַטאָר פון ווילנער ייוא — נאָמהאַרד).

נומער	ערשטער האַטום	מ ח ב ר	נאָמען פון אַרטיקל (אוו. אינהאַלט)
19/37	13.8.47	י. קיימעלמאַן	מרעבלינקע.
21/39	29.8.47		דער טויט פון ש. י. אימבער (חורבן זלאָטשעוו).

„יידישע בילדער", מינכן

1—3	1.1.47	שלמה פראַנק	די בלומיקע עוואַקואַציע (לאָדזער געמאָ).
2	1.2.47	יצחק גאָלדקאָרן	חבל על דאבדין .(דער אומקום פון דער לאָדזער שרייבער־מישפּחה).
3	1.3 47	יאָנאַס טורקאָוו	די אַקציע אין וואַרשעווער געטאָ.
4	4.47	שלמה פראַנק	18 געהאָנגענע (לאָדזער געמאָ).
"	"	אלי זינגער	דער בייטשער רבי דערציילט (א בערלע־בוגנען אונטער די נאַצים).
6	6.47	ב. אָרענשטיין	קישיניעוו (בעת די נאַצי־צייט).
9—10	9—10.47		די ערשטע (וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד)
"	"	י. ראָטנבערג	פון אוישוויץ קיין מאַטהויזען (עוואַקואַציע)

„אידער גאַנג", מינכן

6/8	12.1.47	וולאָד. פרידהיים	זיכרונות 30.4.43 — 30.4.45 (לאַגערן בעמיגהיים, וויינינגען, העסענטאַל, אַללאַך: דאַכאַו).
"	"	ש. קאַמשערגינסקי	דער אומקום פון הערמאַן קרוק (אומקום פון יידישע שרייבערס אוו מוערס אין לאַגער קלאָגא אוו אין ווילנע).
7/9	19.1.47	ישראל גוטווירט	יידישע קינדער אין דער צייט פון אָקופּאַציע (קינדער פון לעמבערג אוו ווילנע).
10/12	9.2.47	י. יעצב	לעצטע טעג פון ד"ר יאַנוש קארטשאַק.
"	"	ישראל גוטווירט	צוויישן אָפּגעראַטעוועטע קינדער (הינדע פּלאַם פון קראָקע).
12/14	25.2.47	א. ע. פרידמאַן	פאפּוגיי (זיכרונות פון אַרישער זייט אין לעמבערג).

נומער	ערשטער דאַטום	מ ח ב ר	נאָמען פון אַרטיקל (אוו אינהאַלט)
16/17	30.3.47	ישראל גוטווירט	דער בלוטיקער ערב פּסח אין לעמבערג 1942.
17/19	4.4.47	וולאַד. פרידהיים	„צענטאם" (טעטיקייט אין וואַרשעווער געטאָ).
22/24	18.5.47	י. גוטווירט	חורבן לעמבערג.
15/26	15.6.47	ז. ראַבינאָוויטש	אומקום פון לעכעוויטשער יידן.
29	6.7.47		האַנס ביבאָוו — דער פאַרניכטער פון לאָדזער יידנטום.
"	"	ש. מעיער	די לעצטע טעג פון ש. אימבער (אין זלאטשעוו).
31	27.7.47	קאמיל י. האָניג	די לעצטע טעג פון דעם היסטאָריקער ש. דובנאָוו.
"	"	י. פעפער	מיין אַנטלויפן פון מאַידאַנעק.

„אונדזער האָפענונג", עשוועגע

3/25	31.1.47	מיעטעק	די קאַמפן פון די יידישע פּאַרטיזאַנער א"ן די גאַרבאוער וועלדער.
"	"	י. מילער	פֿרוון פון אן אויפשטאַנד אין טרעבלינקע.
7/29	25.3.47	פיעררע פ. פאאסטען	דער סוף פון אַרי בראַנדט -(מסירת נפש פון א האָלענדישן גייסטלעכן בעתן אויס זידלען יידן אין האָלאַנד.
8/30	4.4.47.	שבעון מיצפליקער	חורבן רייוועץ.
"	"	גרובער	דער לאַגער פאַר יידישע קריגס=געפאַנגענע אויף ליפאָוע 7 אין לובלין.

בארימטן טעטיקיט

☒ מיר גיבן דאָ אייניקע אויסצוגן פון טעטיקייטס־באריכט פון דער צענ־ טראלער היסטאָרישער־קאָמיסיע פארן יאָר 1947.

אין משך פון יאָר זיינען עריינגעקומען: גבית־ערותן 1039 איינסן, פאָלקלאָר 101 איינסן, 419 פאָטאָס פון יידישן לעבן אונטערן נאַצי־רעזשים, דאָקומענטן פון דער נאצי־צייט 746 איינסן, פאר־מילחמהדיקע דאָקומענטן 124 איינסן, נאָך־מילחמהדיקע דאָקומענטן 540 איינסן, מוזיאַלע־חפצים 3 איינסן, פילמען 5 (צווישן זיי איינער מיט פאַרפיסקירטע פאַרשיידענע דאָקומענטן), קינדער־אַנקעטעס 423 איינסן, ביכער 808 איינסן, אַנקעטעס פון לאַנדראַטן 162 איינסן, סטאַטיסטישער פרעגבויגן 4632 איינסן, היסטאָרישער פרעגבויגן 352 איינסן.

אין די זאמלונגען זיינען גיט אריינגערעכנט ביי 700 איינסן וואָס שטאמען פון די ארכיוון פון די כמעט אלע יידישע קולטור־געמיינדעס אין פראנקאַניע און זיינען שוין פארפאקט צום אָפּשיקן קיין ארץ ישראל. עס דארף אויך דערמאָנט ווערן דער ארכיוו פון דער שארית הפליטה־פרעסע און אנדערע אויסגאבעס, ווי אויך די רייכע זאמלונגען פון פלאקאטן, מודעות און פלוגבלעטער וואָס שפּיגלען אָפּ דאָס יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן אין דער אמעריקאנער זאָנע אין דייטשלאנד.

☒ דער היסטאָרישער פרעגבויגן ביי וועלכן די אָפּטיילונגען האָבן געגרי־ מען ארבעטן אין מאי 1947 גיט אויפן 1טן מערץ 1948 א כראָניק פון: פוילן— 228 יישובים, ליטע — 17 יישובים, טשעכאָסלאָוואקיי — 16 יישובים, רומעניע — 15 יישובים, אונגארן — 12 יישובים, לעטלאנד — 6 יישובים, רוסלאנד — 3 דייטשלאנד — 2 יישובים.

☒ פון דער פרעסע זיינען געמאכט געוואָרן ביבליאָגראפישע אויסשניטן און זיי זיינען סעגרעגירט געוואָרן לויט אן איינגעשטעלטן סדר. עס איז געארבעט געוואָרן אויף מאכן קאָנספּעקטן פון די גבית־ערותן.

☒ עס איז אויסגעפארטיקט געוואָרן א גרויסע סטאַביליע אויסשטעלונג פון יידישן לעבן אונטערן נאצי־רעזשים. צו דער אויסשטעלונג איז באארבעט געוואָרן און אָפּגערוקט א קאטאלאָג אין 5 שפראכן. די פייערלעכע דערעפענונג פון דער

אויסשטעלונג איז פֿאַרגעקומען בעתן 3־טן קאָנגרעס פון שארית הפּליטה אין באד רייכענהאל (1.4.1948 — 30.3).

☒ לעצטנס איז באַאַרבעט געוואָרן א פּרעגבוך און וועגן די נאָך־מילחמה־דיקע יישובים אין דער אמעריקאנער זאָנע אין דייטשלאנד. אלע קאָמיטעטן זיינען דורך דער אָרגאניזאציע־אָפּטיילונג ביים צ"ק געוואָרן אויפגעפֿאָדערט דעם פּרעג־בוך אויסצופילן.

☒ דורך דער שול־אָפּטיילונג ביים דירעקטאָריום פאר דערציאונג און קולטור זיינען אויסערגעוויזן געוואָרן שריט, אז אין אלע שולן זאָלן דורכגעפירט ווערן באשרייבונגען פון די תלמידים וועגן זייערע איבערלעבונגען בעת דער לעצ־טער מילחמה.

☒ עס זיינען שוין אָפּגעדרוקט געוואָרן די 2 פּרעמירטע קינסטלערישע פּראָפּאגאנדע־פּלאקאטן און זיינען געוואָרן פּונאנדערגעשיקט צו אלע אָפּטיילונגען.

☒—אין פּארגאנגענעם יאָר 1947 זיינען דערהאלטן געוואָרן מאטעריאלן פון די אָפּטיילונגען:

ראיאָן	עדות־ן	קלאָר	פון	מילחמה	פּרעגב.	חפצים	פילם
				נאצי־צייט	דאָקומ.		
	א		יי	נ	ס		ן
באמבערג	28	7	7	220	31	27	312	27		
פראנקפורט	86	10	7	353	58	23	366	17	1	
מינכען	282	36	53	20	14	277	2275	76	2	
קאסעל	88	6	44	3	—	7	499	29		
רעגענסבורג	132	7	22	80	2	12	491	114		
שטוטגארט	251	11	51	14	8	115	453	56		
בערלין־ מאריענדאָרף	13	5	—	—	—	2	—	7		
בערלין־ שלאכטענזעע	4	—	—	—	—	—	98	—	—	1
צוזאמען	884	82	184	690	113	463	4494	326	3	1

אויסער די אויסגערעכנטע מאטעריאלן האָבן די אָפּטיילונגען נאָך צוגע־שטעלט זאמלונגען פּונעם היינטיקן יידישן לעבן אין דייטשלאנד.

☒ אנדערש ווי אין יאָר 1946, ווען דער גרעסטער טייל זאמלונגען זיינען אין דער צענטראלער היסטאָרישער קאָמיסיע אריינגעפלאָסן פון יחידים, איז אין

פארגאנגענעם יאָר 1947 כמעט דאָס גאנצע מאטעריאל צוגעשטעלט געוואָרן דורך די היסטאָרישע קאָמיסיעס אין דער אמעריקאנער זאָנע.

☒ די פאדלאג־אָפּטיילונג בײַ דער צענטראלער היסטאָרישער קאָמיסיע האָט אין דער לעצטער צײַט ארויסגעגעבן די בראָשור „אין מאָג־טענלעכער היסטאָרישער ארבעט", פאָרטראָג פון י. קאפלאן, געהאלטן אויפן צוזאמענפאָר פון די היסטאָרישע קאָמיסיעס. עס איז שוין דערשינען דאָס בוך „עס שטארבט א שטעטל", א גרויסע מאָנאָגראפישע ארבעט וועגן דער שטאָט סקאלאט אין גאליציע פון א. וויסברוד. דאָס בוך איז באארבעט און רעדאגירט פון י. קאפלאן.

☒ עס איז באארבעט געוואָרן א רײַ וויכטיקע מאטעריאלן וועגן יידישן לעבן און אומקום אין ליטע. א גרויסער טייל פון די מאטעריאלן וועט ארײַנקומען אין דרי נאָענטסטע נומערן „פון לעצטן חורבן".

☒ באמבערג. די רעגיאָנאלע היסטאָרישע קאָמיסיע איז געוואָרן רעאָרגאניזירט און איר מעטיקייט איז שוין צו מערקן אין גאנצן ראיאָן. בראש פון דער ארבעט שטייט איצט ח. פרעש.

מ. י. פ—ם



⊙ די פערעראציע פון פּוילישע יידן אין דער אמעריקאנער זאָנע אין דייטשלאנד האָט איבערגעגעבן דער צה"ק 23 אויסגעפילטע היסטאָרישע פרעג־בוכער, וואָס גיבן אן אויספירלעכע כראָניק וועגן 23 חרוב געוואָרענע יישובים אין פּוילן.

⊙ ד"ר ע. נאפּעל, באד־נויישטאט, האָט דער צה"ק איבערגעשיקט א רייִ דאָקומענטן וועגן דעם לעבן פון די דייטשע יידן אין דער דערמאָנטער געגנט.

⊙ ס. וואָלפּוס, העס־לויכטענאו, האָט דער צה"ק איבערגעגעבן א העפט מיט כתבים, וואָס עס האָט געשריבן זיין פאָטער יהושע אין א וואלד בעת דער נאצי־אָקופּאציע אין פּוילן.

⊙ י. קאַצקא, באד־קיסינגען, האָט איבערגעגעבן דער צה"ק א גרעסערע צאָל פון דאָקומענטן, וואָס גיבן א בילד פון יידישן לעבן אונטערן נאצי־רעזשים אין באד־קיסינגען און אומגעגנט.

⊙ מ. קאנער, מינכען, האָט צוגעשטעלט דער צה"ק א רייִ דאָקומענטן וועגן יידישן לעבן אין דייטשלאנד בעת דער נאצי־צייט, וואָס זיינען דאָס אייגנטום פון ה. מאאס אין מינכען.

⊙ אין דער צייט פון 30סטן נאָוועמבער ביזן 10טן דעצעמבער 1947 איז אין פּאריז פאָרגעקומען די ערשטע קאָנפערענץ פון די היסטאָרישע קאָמיסיעס אין איראָפּע, וואָס איז אָרגאניזירט געוואָרן פון דעם היינטצייטיקן יידישן דאָקומענטאציע צענטער אין פּאריז. אין דער קאָנפערענץ האָבן אנטייל־גענומען פאר־שטייערס פון: פראנקרייך, פּוילן, דייטשלאנד (אמעריקאנער זאָנע), איטאליע, בעלגאריע, רומעניע, עסטרייך, ענגלאנד, גריכנלאנד און שוועדן. עס זיינען אויס געהערט געוואָרן טעטיקייטס־באריכטן און רעפעראטן פון וויסנשאפטלעכן און מעטאָדאָלאָגישן כאראקטער. אין דער דיסקוסיע, וואָס האָט געדויערט 2 טעג, זיינען אָנגעוואָרפן געוואָרן פארשיידענע פּראָיעקטן. די קאָנפערענץ האָט באשלאָסן צו שאפן א קאָאָרדינאציע־קאָמיטעט פון אלע איראָפּאישע היסטאָרישע קאָמיסיעס און דאָקומענטאציע־צענטערס. דער קאָאָרדינאציע־קאָמיטעט בילדעט א דירעקטאָריום צו וועלכן עס געהערט צו איין פאָרשטייער פון יעדן לאנד. גלייך־צייטיק איז געגרינדעט געוואָרן א וויסנשאפטלעכער ראט צו וועלכן עס קען גע־הערן יעדער יידישער וויסנשאפטלער. דער זיץ־אָרט פון די אלע אָרגאנען איז פּאריז.

⊙ לויט דער איניציאָטיוו פון יידישן ארבעטער־קאָמיטעט אין די פאר־אייניקטע שטאטן וועלט אין דעם יאָר געפון קיין אמעריקע אן אלוועלטלעכער

יידישער קולטור־קאָנגרעס, וואָס זיין אויפנאַמע דאַרף זיין צוריקאויפבויען אונ פּאַרשטאַרקן די יידישע קולטור אין דער גאַנצער וועלט. די צענטר' היסטאָר' קאָמ' אונ די רעד' „פונ לעצטן חורבן" זיינען פּאַרבעטן צו דעם קאָנגרעס.

⊙ איז די טעג פונ 18—21סטן יאַנואַר 1948 איז אין ניו־יאָרק אָפּגעהאלטן געוואָרן די 22סטע יערלעכע קאָנפערענץ פונ „יוואָ". בעת דער קאָנפערענץ איז געעפנט געוואָרן אן אויסשטעלונג וועגן לעבן פונ די יידישע קינדער אין איראָפּע. א טייל עקספּאָנאַטן פאַר דער אויסשטעלונג זיינען צוגעשיקט געוואָרן פונ דער צענטראלער היסטאָרישער קאָמיסיע אין מינכען.

⊙ אין שטוטגארט איז דערשינען א בוך אין ייִדיש פונ ט. שטאַהלין: „שיעדעם פּיעקיעל" (זיבן גיהנוסם) וועגן די איבערלעבונגען פונ מחבר בעת דער נאצי־הערשאפט.

⊙ די היסטאָרישע קאָמיסיע אין געטינגען (בריטישע זאָנע) האָט צו דער אויסשטעלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין בערגן־בעלזן אין די טעג פונ 20—30סטן יולי 1947, ארויסגענעבן א בראָשור פונ 8 זייטן מיט אילוסטראציעס פונ דער אויסשטעלונג. די זעלבע היסטאָרישע קאָמיסיע האָט אויך ארויסגענעבן א רשימה פונ יידישע פּראָפעסאָרן אונ דאָקטענטן אין געטינגער אוניווערסיטעט פונ פאר דער היטלער־צייט.

⊙ דער פארבאנד פונ די וילנער אין פראנקרייך האָט ארויסגענעבן א בוך „דאָס געזאנג פונ וילנער געטא". די לידער זיינען געזאמלט געוואָרן אונ דער־קלערט פונ ש. קאטשערגינסקי, וועלכער האָט אויך געשריבן די הקדמה צום בוך.

⊙ די לעוועראַטואור לאנדסמאנשאפט אין פּאריז האָט ארויסגענעבן אין פּאריז (1947) א בוך „חורבן לעוועראַטאָוו", צוגעפּגעשטעלט אונ רעדאגירט דורך ב. טשובינסקי.

⊙ אין פארלאג „אונדזער שטימע" אין בערגן־בעלזן איז דערשינען אן אילוסטרירטער אלמאנאך „אונדזער חורבן אין בילד".

⊙ אין פארלאג פונ היינטצייטיקן יידישן דאָקומענטאציע־צענטער אין פּאריז זיינען דערשינען די וויטערדיקע אויסגאבעס: 1. י. פּאָלאנסקי — „די פּרעסע, די פּראָפּאגאנדע אונ די עפנטלעכע מיינונג בעת דער אָקופּאציע"; 2. דוד קנאפּ — „בייטראג צו דער געשיכטע פונ יידישן ווידערשטאנד אין פראנקרייך" (1944—1940); 3. „די טעטיקייט פונ די יידישע אָרגאניזאציעס אין פראנקרייך בעת דער אָקופּאציע"; 4. ד"ר יוסף וויי — „בייטראג צו דער געשיכטע פונ אינטערנירונגס־לאגערן אין דעם אנטי־פראנקרייך"; 5. געאָרג וועלערס — „פונ דראנסי קיין אוישוויץ"; 6. „אויספלינדערונג פונ קונסטווערק אונ ביבליאָטעקן, יידישעס אייגנטום, דורך די דייטשן אין פראנקרייך"; א זאמלונג פונ דאָקומענטן, פארעפנטלעכט אונטער דער לייטונג פונ י. קאסאן; 7. „די יידן אין דער צייט פונ דער אָקופּאציע"; זאמלונג פונ פראנציזישע אונ דייטשע

מעקסטן (1944—1940) מיט אן אריינפירונג פון ר. סאראוטע אוין פ. מאגער, אד־ וואָקאטן ביים פאריזער געריכט; 8. „די לעבנס־באדינגונגען פון די יידן אין פראנק־ רייך בעת דער דייטשער אָקופּאציע" (1944—1940); „די ראסישע געזעצגעבונג", פון י. לובעצקי, אדוואָקאט ביים פאריזער געריכט, מיט א פאָרוואָרט פון זשים־ מען גאָדאר, סענאטאָר אוין גערוי מיניסטער; 9. „דער קאמף פון ווארשעווער געטא", געזען אוין דערציילט פון דייטשן, מיט אן אריינפירונג פון דוד קנאפ; 10. „די פארפאָלגונג פון די יידן אין פראנקרייך אוין אין די מערב־לענדער", פאָר־ געפֿרָאגן דורך פראנקרייך אין נירנבערג, מיט א פאָרוואָרט פון פראָפ. רענע קאסין, פאָרזיצער פון שטאָטראט אוין מיט אן אריינפירונג פון עדגאר־פאורע, צווייטער געזעראל פּראָקוראָר ביים אינטערנאציאָנאלן מיליטער־טריבונאל; 11. ל. פאָליאקאָוו — „די לעבנס־באדינגונגען פון די יידן אין פראנקרייך בעת דער אימאלינישער אָקופּאציע"; 12. זשאק לאזארוס — „יידן אלס פארטיזאנער" (באריכט איבער דער מעמיקייט פון א ווידערשטאנדס־באוועגונג).

⊙ אין פארלאג פון דער צענטראלער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן זיינען דערשינען: 1. מג"ר נ. בלומענטאל — „אומשולדיקע ווערטער", 1טער באנד; א פרוון צו פאָרשן דייטשע דאָקומענטן פון דער היטלער־אָקופּאציע־ צייט; 2. „דער פראָצעס פון דעם מענטשן־מערדער אמאן לעאָפאָלה געט פאר דעם העכסטן טריבונאל" (סטענאָגראם); 3. מ. באָרוויטש — „אנטאָלאָגיע פון דיכטונגען וועגן יידן אונטער דער דייטשער אָקופּאציע"; 4. ל. זילבערבערג — „א ייד פון קלעמענטאָוו" (גבית־עדות). די לעצטע אויסגאבע איז דערשינען אין יידיש, די איבעריקע אין פויליש.

באקומען אין אַרכיוו פון צה"ק

„דער אונטערגאנג פון זלאָמשאָוו" פון שלמה מייער. ברָאָשור, אין יידיש מיט לאטיניש אותיות. פארלאג „איבערגאנג", מינכען 1947.

„די יידן אין האָף" פון הרב מג"ר משה שמיינבערג. ברָאָשור אין יידיש מיט לאטיניש אותיות. האָף 1947.

„שריפטן" פאָר לימערַאטור, קונסט אוין געזעלשאַפטלעכע פראָגן, רעדא־ גירט דורך בן־ציון היבעל אוין ד"ר פ. פרידמאן, ארויסגעגעבן דורכן שרייבער־ פארבאנד פון שארית הפּליטה, ביי דער מאמעריעלער הילף פון מעמפּל „ישראל" — מינעאפּאָלים, מינעסָטא — דייטשלאנד 1948.

„עקזאָדוס 1947", פּאָעמע, אוין אנדערע לידער פון יצחק פּערלאָוו. פאר־ לאג „באפרייאונג", מינכען 1948.

„א דור פון בראשית", נאָוועלן פון ש. בערלינסקי, מינכען 1947.

„משיח־טרוימען אין לייוויקס דראמאטישע פאָעמעס", עסיי פון לוי שא־ליט, מינכען 1947.

„אויסגעוויילטע שריפטן פון ב. כצנעלסון", רעדאגירט פון ש. דאַרנער, פאר־לאג פועלי ציון (צ"ס)־התאחדות, מינכען 1948.

„חפץ־חיים", ביאָגראפיע מיט דברי תורה, משלים אוּן מעשיות פון זיין לעבן, בּראָשור. פאַרלאג מרכז הקיבוצים פועלי אגודת ישראל אין דייטשלאנד, לאנדסבערג.

„כ — כ"א תמוז הערצל אוּן ביאליק", בּראָשור. פאַרלאג מרכז התאחדות הציונים הכלליים אוּן הנגה הראשית פון הנוער הציוני, מינכען 1947.

„זאב זבוטינסקי", קובץ ליום מותו השביעי, בּראָשור אין יידיש. פאַרלאג „גל־עד", מינכען 1947.

„חודש־בלעטער", זשורנאל פאר ליטעראטור אוּן קריטיק. רעדאקטאָר מ. געלבארט, פאַרלאג „באפרייאונג" אין דייטשלאנד, מינכען, אויגוסט 1947 (דערשינען נאר 1 נומער).

„נייוועלט", זשורנאל פאר יוגנט, ארויסגעגעבן דורך דער באָראָכאָוו־יוגנט אין דייטשלאנד, מינכען. (ביז מיטן מערץ 1948 דערשינען 9 נומערן).

„וועלט", אומאָפּהענגיקער זשורנאל פאר פּאָליטיק, ליטעראטור, קונסט אוּן ספּאָרט. רעדאַגירט דורך ראובן רובינשטיין, עובדיה פעלד אוּן מרדכי ליבהא־בער. נומער 1 מינכען, דעצעמבער 1947.

„יידישע בילדער", אומפּארטייאישער אילוסטרירטער זשורנאל פאר אלע יידן. רעדאקטאָר אוּן ארויסגעבער שלמה פראנק. נומער 1, מינכען, יאנואר 1947 (ביז מיטן מערץ 1948 דערשינען 13 נומערן).

„אור וועי" (אונדזער וועג), ענגלישער אָרגאַן פון צ"ק פון די באַפרייטע יידן אין דער אמעריקאנער זאָנע אין דייטשלאנד, שעף רעדאקטאָר: אברהם מלמד. נומער 1, מינכען, נאָוועמבער 1947 (ביז מיטן מערץ דערשינען 3 נומערן).

„יידישע ספּאָרט צייטונג", אָרגאַן פון צענטער פאר פיזישער דערציאונג בּיים צ"ק פון די באפרייטע יידן אין דער אמעריקאנער זאָנע. (אין יידיש מיט לאַטיינישע אותיות). נומער 1, מינכען, מאי 1947 (ביז מיטן מערץ 1948 דערשי־נען 18 נומערן).

„בדרך", אין העברעאיש אוּן יידיש. אָרגאַן פון פועלי אגודת ישראל אין דייטשלאַנד. נומער 1, מינכען, כסלו תש"ח (ביז מיטן מערץ דערשינען 4 נומערן).

„אויף דער וואך", וואָכנצייטונג פון השומר הצעיר אין דייטשלאַנד. נו־מער 1, מינכען — באמבּערג, 7 נאָוועמבער 1947.

„וויטאָרוּל נאָסטרו" (אונדזער צוקונפט), אין יידיש מיט לאטיינישע

אותיות און רומענישׂ. אָרגאַן פון רומענישע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. נומער 1, מינכען, אָקטאָבער 1947.

„דער גורל פון די רומענישע יידן", בראָשור, אַרויסגעגעבן דורך דער פע־דעראציע פון די רומענישע יידן אין דער אמעריקאנער זאָנע אין דייטשלאנד, מינכען 1948.

„מלון אידי־עברי" פון ישראל ברכיהו, „מנגינות שירינו" פון משה נמנסון, „ערן" פון רפאל גוטמאן, „קאָנספּעקט פון יידישע געשיכטע" פון מ. רומנבערג (1 העפט), „אלף־בית". — קלישירטע אויסגאַבעס. אַרויסגעגעבן דורך ראַבאַי אברהם י. קלויזנער, קאסטל 1947.

„מסכת יבמות" (קלישירט; מינכען, 1948), ארויסגעגעבן פון ועד ההצלה אין מינכען.

„בילדער־אלמאנאך פון דער מעטיקייט פון ועד ההצלה". אין אלמאנאך קומט אריין א רייַ בילדער פונעם היינטיקן יידישן לעבן אין דייטשלאנד, אַרויס־געגעבן פון ועד ההצלה אין מינכען.

„נויע וועלט", אין דייטש, מיטטיילונגס־בלאט פון די יידישע געמיינדעס אין בייערן, רעדאקטאָר: ערנסט לאנדאו, נומער 1, מינכען, סעפטעמבער 1947. פון נומער 3 ווערט די צייטונג ארויסגעגעבן אלס שריפט פון די באפרייטע יידן (ביז מיטן מערץ דערשינען 12 נומערן).

„די לעצטע טעג פון וואַרשעווער געטאָ", אין יידיש מיט לאטיניש אותיות, פון ר. גרינשפאן, שוואבאך 1947.

„ציאנקאלי", אין יידיש מיט לאטיניש אותיות (וועגן וואַרשעווער געטאָ), פון ר. גרינשפאן, שוואבאך 1948. ביידע ארבעטן זיינען אן אומגעלונגענער פרוו צו געבן שילדערונגען פון וואַרשעווער געטאָ.

NYPL RESEARCH LIBRARIES



The New York Public Library
ASTOR, LENOX AND TILDEN FOUNDATIONS

Withdrawn from the Collections

נעזעצט אין דער זעצערייַ
פּון דער
צענטראַלער היסטאָרישער
קאָמיסיע, מינכען.

Mai 1948

Copyright by Central
Historical Commission,
München, Möhlstraße 12a

איבערדרוקן, אויך מיילווייז,
שטרענג פֿאַרבאָטן.

Printshop: R. Oldenbourg
Graphische Betriebe GmbH.
München 5,
Angertorstraße 2.

Edition: 5000 copies.

Responsible editor: Israel Kaplan.

"From the Last of the Exterminated"
Published by Authority of letter HQ IC CAD dated 14 July 1947
AG 383.7 GEC — AGO

FROM THE LAST EXTERMINATION

JOURNAL FOR THE HISTORY OF THE JEWISH PEOPLE DURING THE NAZI REGIME

Editor: ISRAEL KAPLAN

CONTENTS

Extermination of Lithuanian Jewry (Introduction)	I. Kaplan
Extinction of Jews of Kovno	Dr. Samuel Grinhaus
Notes on Jewish "Council of Elders" in Kovno (before and during the main "action")	Jacob Goldberg
The Seventh Fort	Icchak Nementshik
Bialistok	
a) The last rebels in the Bialistok Ghetto	Rabbi A. Burstin
b) The final journey of the 1200 Bialistok children	H. Sprung-Levkowitc
Experiences of an "Aryan" Jewess	Anna Holcman
Drama	Chaim Pardo
My experiences during the war (From the Series of Children's Reports)	Joseph Shuster
Jewish brigades; At the Ghetto gates (Ghetto-songs)	A. Axelrod
Shancer-camp (Camp-song)	A. Hyman
An old woman raps at the door (Ghetto-song)	
Nazi Documents	
Photographs of the Nazi Period	
Bibliographical List of Articles on Jewish Life under the Nazis Published in the Press of the Shaarith Ha-Plata	
Report on Activities of the Central Historical Commission	
Chronicle	

ZUKUNFT PUBLISHING CO., INC.
425 Lafayette Street.
New York City